

OBSAH

Petra Belaňová: J. L. Píč - archeolog a muzeolog. Úvodní slovo o prvním kustodovi prehistorického oddělení Národního muzea v Praze	3
Jarmila Valentová: Keramické poklice z oppida Stradonice.	7
Lucie Véllová: Děti v českém pravěku (od neolitu po dobu bronzovou)	20
Kristýna Urbanová: Krátké pojednání o ženském oděvu pozdní fáze doby stěhování národů. Úvahy k funkci párových spon na příkladě nálezů z ženského hrobu ze Zvoleněvsi u Slaného.	38
Jiří Košta – Hedvika Sedláčková – Václav Hulínský: Skleněné předměty z raně středověkého knížecího hrobu v Kolíně.	51
Zuzana Cílová – Marika Tisucká: Analýza skleněných korálek z mohylových pohřebišť metodou EPMA	82
Zprávy	88

CONTENTS

Petra Belaňová: J. L. Píč – archaeologist and museologist. Introduction dedicated to the first curator of Prehistoric department of the National Museum in Prague	3
Jarmila Valentová: Ceramic lids from the oppidum Stradonice	7
Lucie Véllová: Children in Czech Prehistory (from the Neolithic to The Bronze Age).	20
Kristýna Urbanová: Short essay on female costume of the Late Phase of the Migration Period. Some considerations to the function of pair pins on the example of the finds from female grave in Zvoleněves by Slaný	38
Jiří Košta – Hedvika Sedláčková – Václav Hulínský: Glass objects from the Early Medieval sovereign grave in Kolín.	51
Zuzana Cílová – Marika Tisucká: Analysis of the glass beads from z barrow through the EPMA method	82
News	88

J. L. Píč – archeolog a muzeolog. Úvodní slovo o prvním kustodovi prehistorického oddělení Národního muzea v Praze

PETRA BELAŇOVÁ

ABSTRACT: J. L. Píč – archaeologist and museologist. Introduction dedicated to the first curator of Prehistoric department of the National Museum in Prague.

The short article is dedicated to the memory of Professor J. L. Píč, one of the leading archaeologists at the turn of the 19th/20th century. He was the first curator of Prehistoric department of the Museum of the Kingdom of Bohemia (later National Museum in Prague) and enriched the prehistoric collection with large amount of objects. He also created the first exhibition devoted to the prehistory in the Museum building on Wenceslas Square in 1894–1895. His scientific activities contributed significantly to the understanding of prehistoric development of Bohemia.

KEY WORDS: Professor J. L. Píč, National Museum in Prague, Prehistoric department, archaeology, prehistory of Bohemia, prehistoric exhibition

CONTACTS: Ing. Mgr. Petra Belaňová, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1; petra_belanova@nm.cz

Dne 19. prosince 2011 uplyne sto let od doby, kdy prof. Josef Ladislav Píč, zmožen akademickými intrikami a nepochopením, zvolil dobrovolný odchod z tohoto světa. Odchod náhlý, nečekaný a dodnes nepochopený. Známa a výrazná osobnost české archeologie přelomu 19. a 20. století zůstává inspirující i nadále. V krátkém úvodním příspěvku si připomeneme prof. J. L. Píče z pohledu muzejního, jako zakladatele prehistorického oddělení Národního muzea i první expozice věnované pravěkým dějinám v jeho hlavní budově na Václavském náměstí.

Samostatné prehistorické oddělení vzniklo v Muzeu království českého (dnešní Národní muzeum) v roce 1893 a jeho kustodem byl zvolen právě J. L. Píč, profesor gymnázia v Žitné ulici, docent rakouských a slovanských dějin na Univerzitě Karlově a od roku 1887 redaktor Památek archeologických, nejstaršího archeologického periodika na našem území, který opustil svůj vědný obor, aby své další vědecké snažení věnoval prehistorii a jejímu čerstvě vzniklému oddělení (*Sklenář 2005*, 348).¹ Prof. Píč se svou neúnavnou pílí zasloužil o významné obohacení pravěké sbírky. Ta se za jeho působení zařadila mezi největší sbírky svého druhu v Evropě a vzrostla téměř na 50 000 kusů (*Neustupný 1949*, 8).

¹ Dr. K. Sklenářovi patří poděkování za vstřícné poskytnutí informací k tématu, které sám již skvěle zpracoval.

Vydatně k tomu přispěl samotný Pič (za podpory Archeologické komise ČAVU a skupiny přátel sdružených v Archeologickém sboru NM, kterého byl Pič v letech 1882–1902 jednatelem) se zahájením systematického archeologického výzkumu Čech, který pomohl získat četné ověřené a spolehlivé nálezné celky, na nichž bylo možné budovat systém pravěkých dějin našeho území (*Lička 1999*, 11). Můžeme jenom připomenout, že hlavní sběrnou oblastí při vytváření prehistorické archeologické sbírky byly vždy Čechy, byť archeologické oddělení Národního muzea v různých obdobích provádělo výzkumy i na Moravě či na Slovensku. Předměty z jiných oblastí byly a jsou do sbírky zařazovány především jako srovnávací vědecký nebo prezentační fond (*Lička 1999*, 11). Tato zjevná snaha byla inspirací pro mnohé laiky, kteří také obohatili fondy NM dalšími nálezy. Po přebrání prehistorických sbírek a zisku dalších v průběhu vlastních výzkumů stál Pič před složitou úlohou – dát do této doby v podstatě nerozříděné sbírky do určité logické soustavy a připravit a uchovat je pro další vědecké zpracování a prezentaci veřejnosti. Z tohoto důvodu byl v roce 1895 přijat do muzea Václav Landa. Ten se postupně stal odborníkem nejen na konzervační postupy v prehistorické laboratoři, ale i znalcem celé sbírky. Působil nejen v laboratoři, ale i v terénu a při dokumentaci sbírky (*Neustupný 1949*, 7–8).

Jeden z nejdůležitějších úkolů prof. Piče v Muzeu království Českého bylo vybudování prehistorické expozice. V čase, kdy se Pič stal kustodem sbírky, byla tato již přestěhována do nové budovy muzea na Václavském náměstí (více k hlavní budově NM například v: *Sršeň 1991*, *Sklenář 2001*, *Ksandr – Škranc 2001*). Jeho expozice Pravěk Čech vznikla v letech 1894–1895 ve třech velkých sálech prvního patra muzea a již v této době tedy zabírala podstatnou část prostoru, věnovaného ještě donedávna archeologickým sbírkám. Pič již v této době chápal důležitost způsobu vystavování nálezů a chtěl, aby expozice patřila k nejlepším v Evropě. Podnikl proto v průběhu let řadu cest po evropských muzeích. Zajímavým momentem při budování expozice byl určitě Pičův nesouhlas s již hotovými vitrínami pro expozici, které byly podle jeho názoru nehybné a nadměrně velké (*Neustupný 1949*, 8–9). Hlavní práce na instalaci však probíhaly v letech 1894–1895, v následujících letech byly ale Pičem nadále doplňovány a upravovány. Expozice prezentovala návštěvníkům téměř celé spektrum sbírek – rozdělení na studijní materiál a základní výstavní sbírku ještě v této době nebylo běžné. Za vzpomnutí určitě stojí i fakt, že Pič se snažil instalovat nálezy v kulturních celcích a v nich pak podle jednotlivých nálezových souborů, což přispělo ke zvýšení výpovědní hodnoty sbírky především pro odborné kruhy badatelů. V expozici se objevovaly i dosud nezvyklé instalace – hroby ponechané in situ, přemístěné do muzea, plastické modely terénních situací, odlitky, kresby nebo modely (*Sklenář 1998*, 18) (*viz obr. 2 a 3*).

Pičova expozice znamenala výrazný krok kupředu v prezentaci archeologických sbírek Národního muzea a její poslední části s menšími nebo většími zásahy přetrvaly v expozici až do samého počátku roku 1941. Nutno však podotknout, že koncepce představení pravěku sice zastarala, nicméně přístup prof. Piče k samotnému vystavování a instalaci předmětů byl na svou dobu poměrně novátorský.

Po smrti J. L. Piče se expozice věnovaná pravěkým sbírkám dále vyvíjela. V poválečném období se při tvorbě expozice mohl realizovat Jiří Neustupný (dlouholetý vedoucí prehistorického oddělení Národního muzea v letech 1936–1978) s kolektivem, a v průběhu více než deseti let dospěla expozice i její koncepce do podoby, jejíž základ byl promítnut v roce 1958 do stálé výstavy „Pravěk Československa“, zabírající současných pět sálů prvního patra hlavní budovy NM (podrobněji k expozicím věnovaným pravěku v *Sklenář 1998*, 15–30). V roce 1966 byla expozice doplněna, úplně propojena a jako „Pravěké dějiny Čech, Moravy a Slovenska“ trvala v podstatě až dodnes.

Hlavní budova Národního muzea se pro návštěvníky zavřela 7. července 2011 a archeologická expozice se svou proslulou proudovou vitrínou bude tak jako ostatní expozice deinstalována. Autoři nové expozice stojí tedy před nelehkým úkolem – vytvořit další výjimečnou expozici s využitím nových poznatků oboru a trendů ve výstavnictví, která bude důstojným pokračováním svých slavných předchůdkyň.

Seznam literatury

Ksandr, K. – Škranc, P. 2001: Národní muzeum. Architektura a výzdoba hlavní budovy. Praha.

Lička, M. 1999: Oddělení prehistorie a protohistorie. In: Lukáš Viktora, Národní muzeum Praha. Historické muzeum. Průvodce. Praha, 11–21.

Neustupný, J. 1949: Pravěké oddělení Národního muzea 1848–1948. Praha.

Sklenář, K. 1998: Archeologická expozice Národního muzea: Z Čech do Evropy – a zpátky? Muzejní a vlastivědná práce, č. 36, Praha, 15–30.

Sklenář, K. 2001: Obraz vlasti. Příběh Národního muzea. Praha.

Sklenář, K. 2005: Karel Sklenář, Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů. Praha.

Sršeň, L. 1991: Budova Národního muzea v Praze. Architektura, umělecká výzdoba a původní uměleckořemeslné vybavení. Praha.

Obr. 1. J. L. Pič. Portrét. Zdroj: Archiv negativů Odd. pravěku a antického starověku, skleněný negativ č. 10000.

Obr. 2. Expozice „Pravěk Čech“. Zdroj: Archiv negativů Odd. pravěku a antického starověku. Negativ č. 11151.

Obr. 3. Expozice „Pravěk Čech“. Zdroj: Archiv negativů Odd. pravěku a antického starověku. Negativ č. 11152.

Keramické poklice z oppida Stradonice

JARMILA VALENTOVÁ

ABSTRACT: Ceramic lids from the oppidum Stradonice

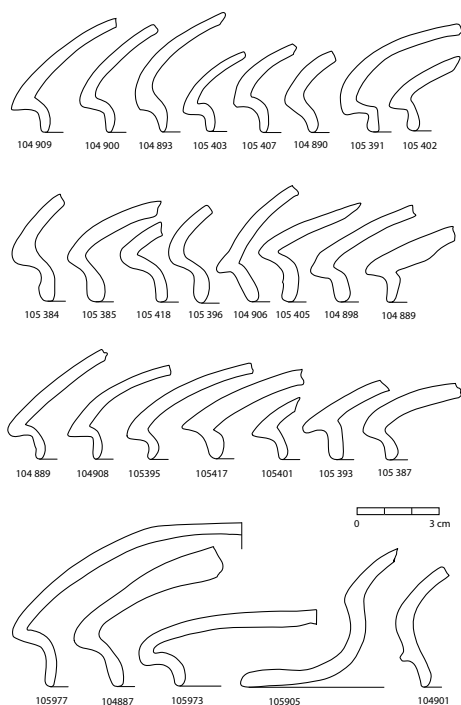
Large collection of ceramic lids (120 pieces) from the Celtic oppidum Stradonice preserved in the National Museum possibilities their first typological and chronological analysis. Besides the preponderant domestic production singular pieces were probably made outside Bohemia. The preponderant part of the lids was made only after the middle of the first century B.C.

KEY WORDS: La Tène Period, oppidum Stradonice, pottery, lids

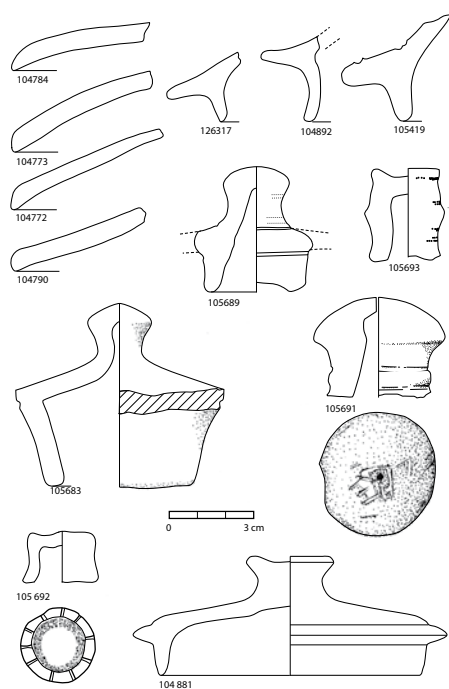
CONTACTS: PhDr. Jarmila Valentová, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1; jarmila_valentova@nm.cz

V době, kdy Josef Ladislav Píč byl vůdčím představitelem archeologické sbírky Národního muzea, vznikla i jeho proslulá kniha o hradišti u Stradonic, až do dnešní doby našem nálezově nejbohatším keltském oppidu. Na jejich stránkách J. L. Píč proklamoval závazek vědeckého zpracování fondů, které v té době pro Národní muzeum získal, ať už vlastní terénní prací nebo vykoupením předmětů ze soukromých sbírek (*Píč 1903*, 3). Tehdy bylo v jeho možnostech jen přehledné, byť erudované shrnutí jednotlivých kategorií nálezů ze Stradonic včetně keramiky. Úkolem současného vědeckého bádání zůstala jejich detailní typologicko-chronologická analýza a začlenění do širších evropských kontextů, což je cílem i této stati. O to se již i J. L. Píč stručně v knize pokusil, ač s odborným rozhledem limitovaným stavem tehdy známé materiálové základny (*o. c.*).

Detailní analýza a zhodnocení tak variabilní skupiny nálezů jako je keramika, v prehistorické minulosti nositele i celé škály sociálně-ekonomických informací, lze nejlépe realizovat v rámci jednotlivých kategorií. Jednou z nich jsou poklice, dosud blíže nezkoumané zřejmě pro malou četnost jejich výskytu v sídlištních, ojedinele i v hrobových kontextech doby laténské. Volný soubor keramických poklic získaných ze sídlištních horizontů oppida Stradonice, uložený v Národním muzeu, tak představuje cennou výjimku z hlediska množství i variability, i když bohužel zůstal bez nálezových souvislostí. Zakoupením Bergerovy sbírky J. L. Píčem stoupl počet keramických poklic na 120 jedinců, včetně osmi rekonstruovaných celých tvarů, což umožňuje vypracování určité typologie v návaznosti na analogické tvary v okolní Evropě i úvahy o lokální produkci a možném chronologickém postavení. Některé z poklic byly již J. L. Píčem v publikaci o Stradonicích zveřejněny, i když pouze vyobrazením a stručným konstatováním, že „mezi keramikou na kruhu robenou se nalézají i malé pukličky s knoflíkem na povrchu nebo i bez něho, zcela nebo částečně rýhované“ (*Píč 1903*, tab. LII: 19; LIII: 7,8,18,23; LIV: 2,10,11; LV: 13; LVI: 18–20, 22–23). Píč tak charakterizoval převládající variantu stradonických poklic, dále označovanou

Obr. 1. Profily poklic typu 1 z oppida Stradonice; i.č. 105905 – typ 3.

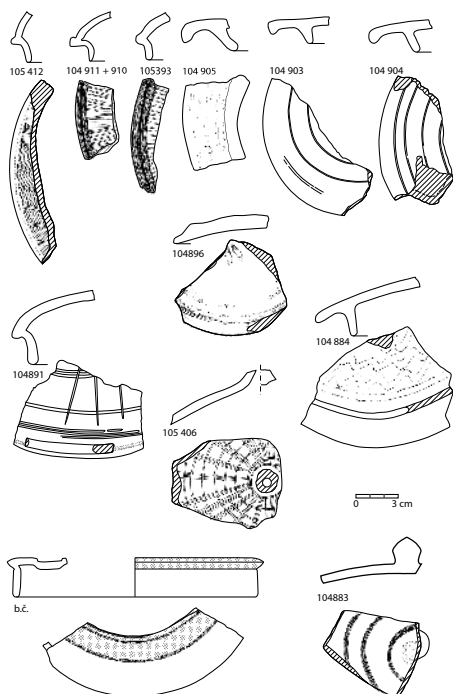

Obr. 2. Profily poklic a jejich úchytky; 104772–773, 104784, 104790 – typ 4; 105683 – typ 6.

v textu jako varianta 1.1 s vlasovým hřebenováním plošným nebo ve svazcích. Je zajímavé, že při výběru unikátních nálezů pominul bez komentáře fragment poklice s ojedinělou výzdobou mělce rytých linií a vlnic, zahrnující i nejasnou imitaci snad grafických znaků, na snímku v jeho publikaci neidentifikovatelnou (*o. c.*, tab. LII: 19). V souboru se nachází také jiný fragment poklice, tentokrát se skutečnými znaky písma, vyrytými až po vypálení. Oba zlomky budou zhodnoceny v samostatné studii.

Výskyt poklic v nálezových kontextech doby laténské

V keramickém inventáři z českých a moravských laténských lokalit nacházíme poklice pouze sporadicky, stejně jako v předchozím pravěkém vývoji. Ojedinělý výskyt poklic mezi hrubou keramikou z oblasti Čech již v období LT B-C1 připouští N. Venclová (*Venclová ed. 2008*, 99). Pro stupeň LT C2-D1 je tento tvar již charakteristický buď v podobě jednoduché ploché misky nebo jako miskovitý tvar s terčovitou úchytkou a válcovitou spodní částí (*Venclová 1998*, Fig. 107: 9). Jeho výskyt v běžném sídlištním prostředí je však značně omezený. V sídlištním materiálu ze středočeského Říčanska není např. tento tvar zastoupen vůbec (*Venclová a kol. 2008a*); není uváděn ani v rámci popisné soustavy laténské keramiky z oblasti Českého středohoří (*Salač 1988*, 31–54), ani mezi keramickým materiálem z východočeských sídlišť (*Rybová 1968*). Častěji se s ním setkáváme pouze v závěru doby laténské na oppidech, avšak ani tam nebývají poklice vždy ve větším počtu. Na jihočeském oppidu Trísob byly poklice vyráběny jednak z jemného materiálu,

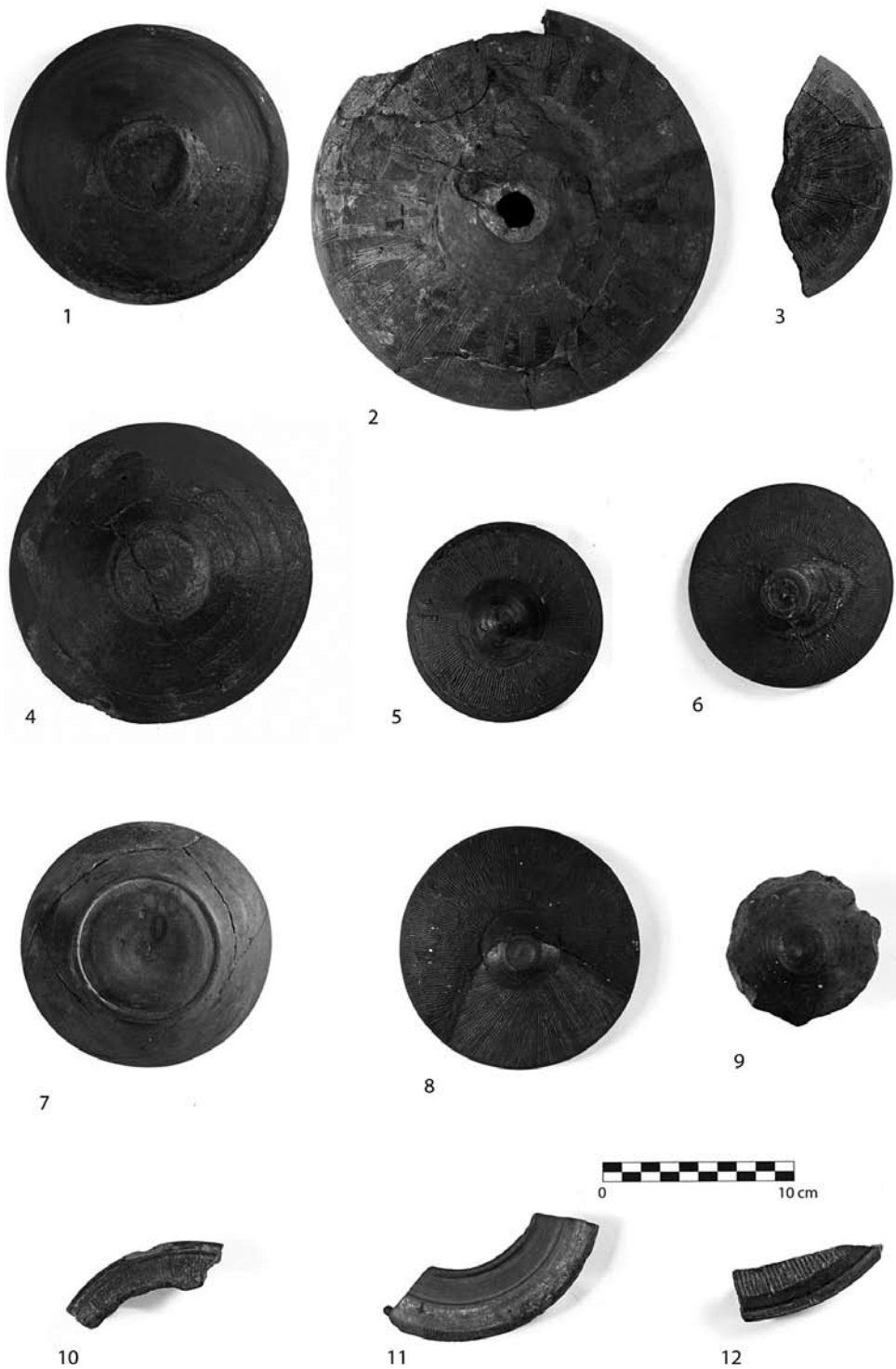

Obr. 3. Zdobené poklice z oppida Stradonice; bez i.č. – typ 5.1 s malbou; 104903–905 – typ 2; 104896 - typ 5.2.

ústavu na Stradonicích v létech 1981–1984. Z necelých tří tisíc keramických zlomků lze jen čtyři zařadit mezi poklice, skýtají však cennou oporu pro exaktní chronologické zařazení (Rybová – Drda 1994). Dva tyto fragmenty zdobené vlasovým hřebenováním patřily výhradně až poslednímu 4. sídlištnímu horizontu, rozlišenému na oppidu, který se podle výskytu pozdních nauheimských spon začal vyvíjet na konci předešlého 3. horizontu, tj. po roce 50 př. Kr. (o. c., Fig. 24: 14; Fig. 27: 13). Dle názoru autorů patří tyto fragmenty k západní skupině koncentrované na horním toku Dunaje a v salcburské pánvi (o. c., 101). Jde o části charakteristických stradonických pokliček zdobených jemným hřebenováním, v jednom případě i s terčovitou úchytkou, které mají analogie i mezi staršími nálezy z hradiště (Pič 1903, tab. LIII: 18, 23; LIV: 10–11). Jejich dvě nezdobené varianty se vyskytly už také v 2. sídlištním horizontu oppida (Rybová – Drda 1994, Fig. 27: 10, 16). Podobnou četnost ukazuje dosud nepublikovaný keramický materiál z výzkumu A. Stockého na Stradonicích v roce 1929 – ze třinácti zahluobených chat a dalších objektů pocházejí jen dva zlomky poklic (obr. 3 – inv. č. H1 126 317).

Ani v moravském sídlištním materiálu doby laténské nenajdeme poklice mezi základními keramickými typy jednotlivých časových horizontů. Jsou uváděny jako ojediněle se vyskytující keramický tvar, zastoupený snad jen typem s válcovitým spodkem známým i z oppida Staré Hradisko (Meduna 1980, 96). V dosavadních nálezech z oppida však také není příliš četný (za ústní informaci děkuji M. Čižmářovi). Úplnou absenci poklic vidíme např. v keramickém materiálu ze sídliště Bořitov (Čižmář 2003, 99). Na rozdíl od Čech zjišťujeme někdy na Moravě poklice i v hrobových celcích, v souladu

jednak jsou zahrnuty ve výčtu typů hrubé keramiky, a to i v provedení z hliněného těsta s příměsí grafitu (Břeň 1966, 93, 97). Celou poklici vidíme také v materiálu ze dvorců ve středním úvalu oppida Hrazany, jde o tvar bez úchytky, ale s enormně vysokou válcovitou spodní částí, připomínající spíše zátku (Jansová 1988, 296, Taf. 194: 3); zlomek další poklice patří jednoduchému miskovitému tvaru s mírně zataženým okrajem odsazeným žlábkem (o. c., 203, Taf. 147: 2). Mezi pěti kusy pocházejícími z výzkumu opevnění a sídlištní zástavby Hrazan nacházíme jediný odpovídající charakteristické stradonické produkci (Jansová 1986, 121, Taf. 36: 18). Ojedinělý fragment tam byl nalezen také při výzkumu osídlení svahů Červenky (Jansová 1992, 77, Taf. 209: 8). Pouze jediná část pokličky je doložena mezi více než třemi tisíci keramickými zlomky z pozdně laténského osídlení předhradí oppida Závist u Zbraslavi (Čižmář 1989, 96). Relativně malou četnost výskytu poklic demonstruje také keramické spektrum získané výzkumem pražského archeologického

Obr. 4. Rekonstruované poklice ze Stradonic a jejich leštěné okraje.

s vyšším výskytem keramiky v inventářích moravských pohřebišť. Jsou morfologicky jen částečně odlišné od mladších tvarů známých z oppid. Poklice z mužského hrobu 29 na pohřebišti Brno-Maloměřice má kónické stěny pláště a kalichovitou dutou úchytku (Čížmářová 2005, obr. 66: 4), ale dle válcovité spodní části by mohla být prototypem oppidálních plošších tvarů, a to i technologií výroby na kruhu, z plavené hlíny, tvrdým vypálením a dokonalým vyhlazením povrchu. Hrobový celek je datován do mladší fáze LT B2. V dalších osmi hrobech zde krycí funkci poklice nahrazovaly jednoduché mísovité tvary, doložené hrobovými celky od mladé fáze LT B2 (zejména hrob 22 a 45) a v hrobě 52 dokonce až ve fázi LT B2/C1 (o. c., 77, 80, 81, 86–88, 90, 92). Z moravského pohřebiště v Holubicích, z polohy „Dilce“ má pocházet z mužského hrobu 47 poklička z plavené hlíny, robená v ruce (Čížmářová 2009, 71, tab. 19: 12,13). Rovněž tato poklice má strmé kónické stěny, jejich okraj je však vyhnutý ven. Její zvláštností je svisle provrtaná úchytko, ke které nalézáme analogii ve stradonickém materiálu (obr. 2 – inv. č. H1 105691). Doklady poklic známe i z laténských pohřebišť okolních území. Neobvyklý náleзовý kontext poklice zjišťujeme na dolnobavorském pohřebišti v Kelheimu, jehož prozkoumaná pozdně laténská část byla specializována na pohřby malých dětí a mladých prasat (Kluge 1985). V hrobě 6 s uloženým žárovým pohřbem selete byly nalezeny kromě mísy dvě luxusní poklice, z nichž jedna byla plošně malovaná, druhá z tuhového materiálu se zbytky kolkované výzdoby (o. c., 190). Ze slovenské lokality Nitra-Šindolka, kde byly odkryty 32 chaty, datované do období LT B2-C1 až LTC2-D1, jsou uváděny mezi téměř osmi tisíci keramickými zlomky pouze čtyři zlomky pokliček, tři z nich jsou navíc nejisté. Ve všech případech jde jen o jednoduše klenuté tvary s mírně zataženým okrajem (Březinová 2000, Taf. 1: 11; Taf. 16: 4,5,7). Z pozdně laténského sídliště Gellerthégy-Tabán v Budapešti pochází také jen málo exemplářů; liší se od mladších provinciálně římských poklic lehce obloukovitým tvarem a materiálem (Bónis 1969, 180, Abb. 8: 2).

V blízkém Bavorsku na oppidu Manching výjimečně nalezneme poklice i ve skupině malované keramiky (Maier 1970, 41). Z více než 15 000 zlomků lze zařadit čtyři mezi poklice, ale pouze jediný je skutečně s malbou, ostatní jsou jen dokonale vyhlazené (o. c., Taf. 92: 1253; Taf. 19: 427–429). Jde o typ s terčovitou úchytkou, ploše klenutými stěnami a spodní válcovitou obrubou (viz dále varianta Stradonice 1. 2), v jednom případě se zesílením okraje pláště plochým žebrem (varianta Stradonice 1. 11). Více poklic (1,41 %) se vyskytuje v objemné skupině jemné, na kruhu vytáčené keramiky z Manchingu, kde je uváděno 26 jedinců, převážně „Deckel mit Randfalz“ (Pingel 1971, 59–61). V této skupině nacházíme téměř všechny analogie (o. c., Taf. 82) k charakteristickým poklicím ze Stradonic (viz dále varianty 1. 1–1. 2). Kategorii hrubé keramiky zastupují na Manchingu jen ojedinělé kusy s válcovitou obrubou, většinou z materiálu s výraznou organickou příměsí (Stöckli 1979, Taf. 8: 66; Taf. 9: 65). Ve Württembersku jsou poklice vzácné, v pozdně laténském materiálu se však objevují miskovité nádoby s okrajovým prožlabením, které je mohly funkčně nahrazovat (Wieland 1996, 126, Abb. 44: 6).

Klasifikace souboru ze Stradonic

Shromážděný soubor poklic z oppida Stradonice představuje 120 keramických jedinců a jediná poklice kamenná, která tvoří těžko zařaditelnou výjimku (NM inv. č. H1 105 682). Morfologicky odpovídá stradonickému typu 1, ale nelze zcela vyloučit, že jde o jedno z množství stradonických fals. Kromě nálezů získaných Píčem pocházejí další dva zlomky z pozdějšího výzkumu A. Stockého a čtyři z výzkumu Archeologického ústavu AV ČR

Praha, v.v.i. Typy poklic byly stanoveny na základě jejich profilace, zejména s přihlédnutím k existenci či absenci válcovitého lemu, výzdoby vázící se pouze na některé typy a technologického zpracování materiálu i povrchu. Téměř všechny poklice patří k níže charakterizovanému typu 1 ve dvou základních, velmi podobných variantách 1. 1 a 1. 2. Ostatní typy jsou zastoupeny většinou jedním, nanejvýš čtyřmi zlomky, které se nadto zdají být v souboru cizorodým prvkem z hlediska morfologického i technologického.

Typ 1. V rámci tohoto charakteristického stradonického typu je řada variant lišících se zejména profilací pláště a výškou válcovité spodní části.

Varianta 1. 1. Představuje na oppidu charakteristického zástupce poklic. Jde o nápadný zdobený tvar, jehož základ tvoří ploše klenutý plášť s okrajem zalomeným ostře dovnitř, na který navazuje spodní válcovitá část, sloužící k nasazení na okraj nádoby nebo k zasunutí dovnitř (*obr. 1* kromě inv. č. 105905 a 104901). Jeho součástí bývá terčovitá úchytká s vkleslým středem, někdy dále členěná, spojená s pláštěm krátkým krčkem. Plášť je obvykle zdoben vlasovým hřebenováním, převážně plošným (*obr. 4: 5, 6, 8, 10, 12; inv. č. H1 105379–387*), méně často ve svazcích linií (*obr. 4: 2, 3; inv. č. H1 105376–377; Filip 1956, tab. CXXII: 2*). Ojedinelé je horizontální členění hřebenování, navíc v kombinaci s odlišným, obzvláště jemně zpracovaným materiálem (*obr. 2: inv. č. H1 105406*). Výjimečné jsou také hřebenované svazky křížené pravidelně, které patří vzácné variantě 1. 11 s oblým žebrem (*obr. 2: inv. č. H1 105412*), či nepravidelně (*obr. 1: inv. č. H1 105417; H1 105415–416*). Působivé jsou i intenzivně vyleštěné okraje plášťů poklic, které vytvářejí barevně odlišné lemy (*obr. 4: 2, 3, 10, 12; inv. č. H1 105377*), ojedinelé i stříbrnitě tuhované (*obr. 2: inv. č. H1 104910–911, 105393*). Z úplných či rekonstruovaných tvarů sem patří:

a. Rekonstruovaná malá poklice (průměr válce 8 cm) s terčovitou úchytkou, s ploše klenutým pláštěm s vlasovým hřebenováním, v horní části členěným vhlazenou horizontální linií. Okraj pláště a krček úchytky je intenzivně vyleštěn. Vyrobena na kruhu, z jemného materiálu (*obr. 4: 6 – inv. č. H1 105835*).

b. Úplná poklice shodného tvaru (průměr válce 8 cm), s kuželovitou úchytkou a plošným vlasovým hřebenováním pláště, v horní části ukončeným horizontální linií. Nad ní pokračuje vyhlazená plocha. Okraj pláště je vyleštěn, nad lemem je vyryta drobná vlnice mezi dvěma horizontálními liniemi. Vyrobena na kruhu, z jemného materiálu (*obr. 4: 5 – inv. č. H1 105 836*).

c. Rekonstruovaná poklice shodného tvaru (průměr válce 10,5 cm) jako inv. č. H1 105835. Hřebenování je v horní části ukončeno horizontální linií, nad ní je vyhlazená plocha. Vyrobena na kruhu, z jemného materiálu (*obr. 4: 7 – inv. č. H1 105837*).

d. Rekonstruovaná velká poklice (průměr okraje pláště 21 cm) se strmější profilací pláště a s olámaným okrajem, dutá úchytká je rovněž odlomena. Plášť pokrývá vlasové hřebenování ve svazcích, v horní části je vyhlazená plocha, okraj pláště je vyleštěn a tvoří výrazný, odlišně barevný pás. Vyrobena na kruhu, z jemného materiálu (*obr. 4: 2 – inv. č. H1 105975*).

1. 11. Poklice odlišující se jen výrazným, většinou oblým žebrem, vytvářeným na okraji pláště pomocí žlábků (*obr. 2: inv. č. H1 104911, 105393, 105412*).

1. 12. Poklice, jejíž plášť je na okraji ostře přehnutý do lemu široce přesahujícího přes válcovitý spodek (*obr. 3: inv. č. H1 104892*). Zdá se být vyvrcholením tvarového vývoje typu 1.

Varianta 1. 2. Je v souboru zastoupena poměrně početně. Je vždy nezdobená. Patří k ní všichni jedinci s čokovitými či kuželovitými úchytkami (inv. č. H1 104875–880), ale i někteří jedinci s terčovitými úchytkami jako u zdobené varianty 1. 1. Představuje téměř výlučně masivnější kusy než její zdobená verze. Materiál je jemný, ojedinelé jde o grafitovou hmotu (*obr. 1: inv. č. H1 104887*). Patří sem i všechny miniaturní kusy

(např. inv. č. H1 105687–688). Je zastoupena také v nálezovém fondu z oppida Manching poklicemi s nezdobeným plošším či strmějším pláštěm a nízkým válcovitým spodkem (*Maier 1970*, Taf. 76: 3–12), které se od našich exemplářů liší pouze občasným ovalením okraje válce.

Varianta 1. 3. Je tvarově shodná s předchozí variantou 1. 2, od níž se liší vnitřní výzdobou, dokonalým technologickým zpracováním a okrovým zbarvením. Jde o tvary slabě klenuté, s válcovitou spodní částí a úchytkou, jejíž jediný zachovaný exemplář je kuželovitý a plný. Jsou z jemného až plaveného materiálu, s dokonale kožovitě vyhlazeným vnějším povrchem a uvnitř vhlazovanou výzdobou. Ta je tvořena výraznými soustřednými kružnicemi (*obr. 2: inv. č. H1 104883*), přes které jsou v jednom případě vedeny i ryté paprskovité linie (*obr. 2: inv. č. H1 104891*). Na jiné, technologicky odlišné poklici, jsou uvnitř vhlazované tři jednoduché strmé vlnice (*obr. 2: inv. č. H1 104884*).

Varianta 1. 4. Její podvarianta 1. 41 je představována jediným exemplářem. Jde o vyšší tvar jen s naznačeným válcovitým spodkem, který je vytvořen pouze ukončením okrajové části pláště nevysokým oblým žebrem, oddělujícím tak válcovitý spodek bez zprohýbání pláště. Poklice je tenkostěnná, vyrobená na kruhu z jemně písčitého materiálu a má hlazený, stříbřitě tuhovaný vnější povrch (*obr. 1: inv. č. H1 104901*).

1. 42 je zaklenuta strměji a má spodní válcovitou část odsazenou od pláště extrémně dlouhým vodorovným žebrem, vytvořeným ostrým přehnutím pláště poklice. Je vyrobena na kruhu z jemného materiálu hnědé barvy. Není jisté, zda jde o tvar s úchytkou (inv. č. H1 105603; inv. č. H1 105835 – *obr. 4*).

Varianta 1. 5. Ojedinělý miskovitý tvar s vytvořeným dnem, bez úchytky, z jemné hlíny, se světle šedým vyhlazeným povrchem a nízkým válcovitým spodkem (*obr. 1: inv. č. H1 105977*). Profil je identický s profily poklic varianty 1. 1 nebo 1. 2 s nízkým válcovitým spodkem, proto lze i o ní uvažovat jako o poklici.

Varianta 1. 6. Má kónické stěny pláště a je bez úchytky nebo jen s jejím náznakem. Z úplných či rekonstruovaných tvarů sem patří:

a. Rekonstruovaná masivní poklice s olámaným okrajem, jejíž kónické stěny pláště přecházejí na vrcholku do úzkého odsazeného „dna“ nahrazujícího úchytku a zdobeného drobnou, strmě rytou vlnicí. Plášť je zdoben čtyřmi rytými horizontálními vlnicemi, oddělenými vždy hlubokou horizontální rýhou. Celý povrch je přetažen černým lesklým nátěrem. Průměr okraje pláště je 16 cm. Vyrobena na kruhu, z polohrubého, silně zrnitého materiálu, se zrnky písku na vnitřním povrchu (*obr. 4: 4 – st. evid. č. 640*).

b. Rekonstruovaná kónická poklice s velmi nízkou terčovitou úchytkou a válcovitou spodní částí (průměr válce 10 cm). Povrch je opatřen oprýskávajícím matným černým nátěrem. Vyrobena na kruhu, z polohrubého materiálu (*obr. 4: 1 – inv. č. H1 105838*).

Typ 2. Poklice tvořené masivním plochým kotoučem s oblým okrajem a téměř válcovitou, slabě prohnutou spodní částí, kterou okraj kotouče přesahuje a tvoří kolem ní široký lem. Jsou vyrobeny z hrubého materiálu, na kruhu, vnější povrch mají jen urovnaný, zato charakteristicky zdobený výraznými rytými soustřednými kružnicemi, nedbale provedenými. Jsou v souboru zastoupeny třemi zlomky patřícími třem různým jedincům (*obr. 2: inv. č. H1 104903–905*). Jejich užití jako běžných poklic by bylo dosti nepraktické vzhledem k absenci úchytky, těsnící funkci by však mohly plnit velmi dobře i vzhledem k větší hmotnosti. Proto by je bylo lépe považovat za speciální zátky. Ke snadné manipulaci s nimi by postačil silně přesahující okraj.

Typ 3. Poklice strměji klenutá s vodorovně vyloženým okrajem, který tvoří širokou obrubu. Povrch vně je hladký, nezdobený, vyrobena je z jemného materiálu hnědošedé barvy. V souboru je zastoupena jediným exemplářem (*obr. 1: inv. č. H1 105905*). Jde pravděpodobně o typ bez úchytky.

Typ 4. Poklice jednoduchého tvaru s nepatrně zesíleným, kolmo seříznutým okrajem. Povrch nese výrazné stopy kruhu vně i uvnitř a stopy červené malby. Materiál je jemný, sytě okrový až cihlově červený (*Břeň 1973*, 110, tab. V: 13–14,16). V souboru jsou pouze čtyři zlomky, pravděpodobně z jednoho, nanejvýš ze dvou jedinců většího průměru (*obr. 3*: inv. č. H1 104772–773; 104784; 104790). Jsou známy jen okrajové části, tvar je však pravděpodobně bez úchytky.

Typ 5. Představuje zvláštní tvary. Varianta 5. 1. Luxusní malovaná poklice se spodním válcem a zcela plochým pláštěm členěným širokým plochým vývalkem a širokým plochým žlábkem, které jsou odlišně zbarveny (*Břeň 1973*, tab. V: 15). Vyrobená je z jemného materiálu na kruhu. Jde o vynikající řemeslné zpracování, jak dokládá její tenkostěnnost a exaktnost provedení. Válec je natřen bíle, pás na okraji, který je u většiny poklic zdůrazněn vysokým leskem, je odlišen červeně, přiléhající široký vývalek je bílý a prožlabená plocha za ním opět červená (*obr. 2*: inv. č. H1 104847; *obr. 4*: 11). Zda byla červená i za ní zdvihadající se plocha dalšího širokého vývalku nelze s určitostí říci. Zatím zůstává bez analogií.

Varianta 5. 2. Je zastoupena pouze zlomkem plochého kotoučovitého tvaru se zeslabenou okrajovou částí, což vytváří její mírné odsazení, zdůrazněné navíc oblým žebrem. Okraj byl vyhlazen. Poklice je vyrobena nebo dotáčena na kruhu, z jemného materiálu, lom i povrch červený. Zvrásnění u středu zlomku by mohlo naznačovat, že tvar snad měl úchytku (*obr. 2*: inv. č. H1 104896).

Typ 6. Zátka – nezdobený tvar malého průměru s vysokým spodním válcem a úchytkou, jinak tvarově v podstatě odpovídající variantě 1. 2. Plášť na okraji slabě přesahuje, je však v obou případech olámán (*obr. 3*: H1 105683; 105689). Vyrobená z plavené hlíny, na kruhu. Průměr válce 5, 5 cm a 3, 5 cm odpovídá použití pro uzavření lahovitých nádob.

Ojedinělé prvky v souboru

a. Grafitový materiál

Od fragmentů většiny poklic z oppida se odlišují dva zlomky poklic typu 1 se stříbřitě tuhováním povrchem (inv. č. H1 104885) a fragment poklice vyrobené nadto z keramické hmoty se silnou příměsí grafitu (inv. č. H1 104887). Poklice z grafitového materiálu měly jistě všechny žádané vlastnosti – menší propustnost vody, což znamená lepší utěsnění a delší uchování pokrmů v teplém stavu, a ohnivzdornost vhodnou při procesu tepelné přípravy jídel (*Hlava 2008*, 214). Vyskytují se zejména mezi keramikou z oppida Třisov v souladu s množstvím tuhové keramiky, jak lze při blízkosti zdrojů grafitu očekávat (*Horáková-Jansová 1955*; např. fond NM H1 144176 a H1 144247). Zda poklice nalezené na Stradonicích byly vyrobeny za příměsí z jihočeských (příp.jiných) zdrojů grafitu, nelze bez potřebných analýz určit, pokládáme to však za pravděpodobné, stejně jako jejich výrobu nejspíše na Třisově.

b. Otvor v úchytkce

Masivní těžká úchytky ojedinělého kónického tvaru má ve středu svislý provrt o průměru 2–3 mm, provedený dodatečně po vypálení (*obr. 3*: inv. č. H1 105691). Nejde zřejmě o náhodný jev. Provedení nebylo zcela snadné a vyžadovalo určitou zručnost. Sekundárně provrtané držadlo nalézáme také u již výše uvedené poklice z pohřebiště v Holubicích. Provrtý v úchytkce nádoby použité jako poklice z hrobu XVII B z moravského Místřína publikoval už J. Filip jako „sítko v rukojeti poklice“ (*Filip 1956*, 198, tab. LXXXVII); tomuto předmětu však bude věnována pozornost v rámci jiné studie. Z oppida Třisov známe rekonstruovanou poklici, která má otevřenou trubicovitou úchytku a menší kruhový otvor u jejího

kořene, v místech, kde je připojena na plášť (NM inv. č. H1 141802). Oba otvory byly provedeny intencionálně před vypálením a měly tudíž předem danou funkci, kterou by bylo možno přesněji definovat pouze pomocí experimentu, pravděpodobně však sloužily ke korigování tlaku. Kruhové otvory u kořene úchytek vidíme také na dvou luxusně provedených poklicích z lokality Paule v Bretagni, na jedné z nich dokonce v protilehlé dvojici, což může naznačovat i jejich jinou funkci (*Ménez 2000*, Fig. 19: 6, 7). Malý kruhový otvor v plášti poklice vidíme také na poklici z Manchingu (*Maier 1970*, Taf. 82: 1254).

c. Druhotná úprava

Dutá válcovitá úchytka poklice, která byla sekundárně na lomu krčku důkladně ohlazena a pak na vzniklém okraji ozdobena krátkými rýžkami, mohla být využívána i jako velmi drobná nádobka – odměrka či hračka (*obr. 3: inv. č. H1 105692*).

d. Zvláštní výzdobné znaky

Okrajový zlomek poklice (inv. č. H1 105681) vyvinuté varianty 1. 2 nesoucí kromě další ryté výzdoby i „grafitti“ je vyhodnocován v rámci jiné studie. Patří k běžné stradonické produkci. Zcela cizorodým prvkem v souboru je již výše uvedený plochý zlomek pláště poklice. Je vyroben z kompaktní tmavě červené hmoty a na vnitřním povrchu jsou výrazné soustředné mělké žlábkové částečně nepravidelné, povrch je přitom jakoby promačkávaný. Mělce rytá výzdoba horizontálních a vertikálních vlnic a linií a snad imitace grafických znaků vkomponovaná do dekoru budou analyzovány rovněž zvlášť. Ostatní výzdoba poklic kromě běžného hřebenování a výrazného zdůraznění jejich okrajových částí (*obr. 2: H1 105393, 105911; obr. 4: 10–12*) je ojedinělá. Představují ji ve dvou případech mělce ryté či vhlazované vlnice a linie (*obr. 4: 4, 5*), jedenkrát je zastoupeno vhlazování vlnic uvnitř (*obr. 2: 104884*), ryté paprscité linie uvnitř (*obr. 2: 104891*) a malba (*obr. 2: b. č.*). Ve třech případech se vyskytují ryté soustředné kružnice (*obr. 2: H1 104903–905*).

Chronologické postavení některých variant

I když se poklice jako keramický tvar ojediněle objevují už v pokročilém stupni LT B2, výraznější zastoupení mají teprve v keramice evropského pozdního laténu. Nejčastěji je lze spojovat se sociálně-ekonomickým prostředím oppid a zdá se, že i tam dostávají mnohotvárnější podobu až v pokročilém posledním století starého letopočtu, pravděpodobně až po jeho polovině. Tam zřejmě patří i základní typ poklice, o kterém se pro jeho uniformitu a naprostou převahu můžeme domnívat, že byl produktem řemeslné činnosti vázané k stradonickému oppidu, tj. typ 1 s plochým pláštěm, s odsazenou válcovitou spodní částí a s terčovitou úchytkou, později pak s pláštěm zdobeným vlasovým hřebenováním. Nejblíže ke stradonickým poklicím tohoto typu mají obdobné tvary z oppida Manching v Bavorsku a z oppida Bibracte v Burgundsku; na podobnost keramického materiálu z Bibracte poukázal už J. L. Pič (*Pič 1903*, 89, 92). Na Bibracte mají velkou variabilitu v technologickém zpracování od jemné keramiky až po terru sigillatu nebo terru nigru v pozdějším období, což svědčí o dlouhém vývoji a životnosti tohoto keramického tvaru. Detailně stratigraficky podchycené tamní nálezy také dávají možnost absolutního datování jejich výskytu. Stradonickou variantu 1. 12 poklic s téměř plochým pláštěm bez výzdoby nacházíme na Bibracte v kontextu horizontu 3 datovaném mezi léta 50–30/20 př. Kr. (*Paunier-Luginbühl 2002*, Pl.7: 38), zatímco strmě klenuté poklice s vodorovně vyloženým okrajem pouze v horizontu 1 a 2 patřícím do druhé čtvrtiny 1. stol. př. Kr. (*o. c.*, 304, Pl. 5: 13). Oporu pro toto datování nacházíme v této oblasti i na lokalitě Decize s nálezem dvou poklic v horizontu 2 datovaném 50–30 př. Kr. (*Conche 2002*, ill. 8: 11,12). Jedna z nich patří k stradonické variantě 1. 12, druhá je jednoduchá strměji klenutá. Varianty 1. 1–1. 2 s válcovitým spod-

kem mají četné analogie nejen na Bibracte, ale i na švýcarském území v LT D2 (*Jud 2008*, 209). Typ poklice s vysokým válcovitým spodkem a okrajem pláště vodorovně vytaženým daleko přes něj byl zřejmě nejfunkčnější a přežíval hluboko do nového letopočtu (*Dan-gréaux 1989*, Fig. 12: 6). Rozvinutou škálu tvarů pozdně laténských poklic nacházíme v oblasti Lucemburska na oppidu Titelberg a pohřebišti Lamadelaine. Jsou zde utříděny do osmi hlavních typů patřících k jemné keramice (*Metzler-Zens et al. 1999*, 317, Fig. 334), další tři typy patří k speciální hrubší keramice (*o. c.*, 319, Fig. 336). Pouze v jediném případě (typ A 10. 6) však nacházíme shodu ve stradonickém materiálu, a to s poklicemi typu 1, ostatní typy jsou odlišné. Vesměš spadají do období po polovině 1. století př. Kr.

Analogii k stradonické variantě 1. 11 s válcovitou spodní částí odsazenou žebrem vytaženým z pláště, s výzdobou svazků hřebenovaných vlasových linií a z jemného materiálu nacházíme také v Avenches na západním okraji Švýcarska, v jedné ze dvou jam s předpokládanou kultovní funkcí, datovaných do období 80–50/40 př. Kr. (*Meylan-Krause 2007*, 272, Fig. 17: 48). Keramický soubor je zde interpretován jako pozůstatek pohřebního banketu (*o. c.*, 277). Mezi zhruba šestnácti tisíci střepy z výzkumu bazilejského sídliště v roce 1989 (Basel - Gasfabrik) poklice zcela chybí, což je interpretováno v souvislosti s pravděpodobným alternativním používáním misek nebo poklic ze dřeva (*Jud 2008*, 106). Zdá se však, že svou roli zde mohly hrát i regionální tradice a zvyklosti v keramické produkci.

U výzdoby hřebenovaných svazků jde o jednu z nejmladších variant stradonických poklic (horizont 4), kterou předcházela varianta nezdobená (horizont 2). Jako vývojově nejmladší působí varianta 1. 12 se spíše už plochým pláštěm a jakoby samostatně připojenou nízkou válcovitou spodní částí, nikoli už vytvořenou zprohýbáním pláště (*obr. 2: H1 104892*). V burgundské oblasti ji nacházíme v horizontech datovaných mezi roky 50–30 př. Kr. (horizont 3 na Bibracte; horizont 2 v Decize). Naopak strměji profilované tvary poklic s horizontálně vytaženým pláštěm do širokého lemu (varianta 1. 42) mohou začínat již o něco dříve, jak nasvědčuje švýcarský nález z Aventica datovaný do let 80–50/40 př. Kr. Varianta 1. 2 se odlišuje masivností, většinou také tvarem úchytky a není zdobená, chronologickým postavením se však zřejmě nebude lišit od varianty 1. 1.

Ostatní varianty typu 1 a další typy jsou zastoupeny ojedinele a jsou ve stradonickém souboru cizorodými prvky. Varianta 1. 3 s vnitřní vhlazovanou výzdobou je odlišná i technologickým zpracováním a její tři fragmenty mohou představovat i zboží z jiného produkčního centra mimo rámec české kotliny; její chronologické postavení se nebude vymykat třetí a případně už druhé čtvrtině 1. stol. př. Kr. Jiný tvar – ploché kotouče se spodní válcovitou částí klasifikované ve stradonickém materiálu jako poklice typu 2 – se hrubším zpracováním připomínajícím spíše technickou keramiku zcela vymykají celkově ušlechtilé podobě ostatních kusů a bez úchytky mohly sloužit spíše jako velké zátky. Na oppidum se mohly dostat s transportem některých komodit. Časově budou snad souběžné s variantou 1. 12 soudě podle podobné tektoniky tvaru. Strměji profilovaný fragment typu 3 a cihlově červené fragmenty jednoduchého typu 4 mají řadu analogií v pozdně laténském Bavorsku a jejich produkci na stradonickém oppidu také nepředpokládáme.

Vzhledem k tomu, že se keramické poklice neobjevují na sídlištích často, musíme předpokládat, že jejich funkci mohla v běžném procesu přípravy, manipulace, skladování či transportu potravy a tekutin nahrazovat také upravená dna různých velkých nádob, jak dokládají nálezy ze západního Bavorska či z Bádenska-Württemberska z časně- i mlado-laténských kontextů (*Zürn – Fischer 1991*, Taf. 4:2). Běžně se předpokládá i užití poklic z organického materiálu, upevňovaných protažením spoje z organického materiálu otvory v nádobě a v tomto smyslu jsou interpretovány perforace nádob zjišťované pod jejich okra-

jem (*Daire 1992*, 179, Fig. 54). Užití malé dřevěné poklice s odsazeným okrajem dokládá nález ze švýcarské lokality Yverdon-les-Bains VD (*Curdy-Klausener 1985*, Fig. 5) datovaný dendrochronologicky do poloviny 2. stol. př. Kr.

Závěr

Poklice patří ve vývoji laténské keramiky k nejmladším tvarům a jejich užívání se ve větší míře spojuje až s obdobím oppid a s jejich prostředím. I když sporadický výskyt jednoduchých strměji klenutých tvarů s úchytkou zaznamenáváme v moravských hrobových nálezech už v pokročilejším vývoji plochých laténských pohřebišť od mladší fáze stupně LT B2, mohly tam být nositeli spíše symbolické funkce. Tomu se zdá nasvědčovat i jejich výše uvedené užití jako součásti speciálního zvířecího pohřbu v jižním Bavorsku v pozdně laténském období nebo jako součást inventáře spojeného s kamennými soškami v Bretani, příp. jako část souboru přičítaného pohřebnímu banketu. Jednoduše klenuté tvary poklic jsou těžko datovatelné a vyskytovaly se zřejmě jak v počátečním období produkce keramických poklic, tak i dále průběžně. Vývojově starším typem poklic se zdá být tvar bez válcovitého spodku, jaký nalézáme např. v počátečním horizontu oppida Hrazany (*Jansová 1986*, 111, Taf. 28: 8). V každém případě představovaly ve svých mladších variantách už keramiku, které byla často věnována obzvláštní pečlivost v souladu s dekorativní funkcí odpovídající jejímu umístění na nejviditelnější části nádoby, což se s jejich praktickou funkcí nevyklučovalo. Důkazem toho je jejich často nadstandardně upravený povrch do vysokého lesku, kovově vyleštěné, příp. tuhované okraje, užití jemného materiálu nebo výzdoba či malba. To platí zejména pro typ poklic s terčovitou úchytkou zdobených vlasovým hřebenováním, z jemné hlíny, který se pro svou převládající četnost zdá být lokálním produktem na Stradonicích (varianta 1. 1 – obr. 4: 6,8). Jsou řazeny k západoevropské skupině koncentrované na horním toku Dunaje, s četnými analogiemi na Manchingu a na Bibracte. Typy 2–5 a varianty 1. 3–1. 5 jsou zastoupeny ojediněle a pro svou tvarovou i technologickou odlišnost se zdají pocházet z odlišných produkčních center mimo českou oblast. Členěná malovaná poklice ze Stradonic je zcela neznámým tvarem ve spektru laténské keramiky a zatím bez analogií i v mimočeském prostředí. Výhodně od Čech jsou poklice zastoupeny sporadičtěji. Většina poklic spadá chronologicky až do třetí čtvrtiny 1. století př. Kr., i když často je nacházíme už i v jeho druhé čtvrtině. Speciálním tvarem jsou zátky s extrémně vysokou spodní částí, které vystupují častěji spíše až v kulturním prostředí ovlivněném římskou civilizací, stradonické exempláře jsou však odvozené z poklic typu 1.

Seznam literatury

- Bónis, E. B. 1969:* Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. *Archaeologica Hungarica*, series nova XLVII. Budapest.
- Břeň, J. 1966:* Keltské oppidum Třísov. Praha.
- Břeň, J. 1973:* Pozdnělaténská malovaná keramika v Čechách. *Sborník Národního muzea* 27, řada A, 105–155.
- Březinová, G. 2000:* Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava.
- Conche, F. 2002:* La céramique des horizons laténiens et augustéens de Decize (Nièvre). Les ages du Fer en Nivernais, Bourbonnais et Berry oriental. Regards européens sur les ages du Fer en France. Actes du XVIIe colloque de l'AFEAF. Collection Bibracte 6, 233–248. Glux-en-Glenne.

- Curdy, P. – Klausener, M. 1985:* Yverdon-les-Bains VD - un complexe céramique du milieu du 2ème siècle avant J.- C., *Archeologie der Schweiz*, 8, 236–240.
- Čížmář, M. 1989:* Pozdně laténské osídlení předhradí Závisti. *Památky archeologické* 80, 59–122.
- Čížmář, M. 2003:* Laténské sídliště v Bořitově. *Pravěk NŘ, Supplementum* 10. Brno.
- Čížmářová, J. 2005:* Keltské pohřebiště v Brně-Maloměřicích. *Das keltische Gräberfeld in Brno-Maloměřice. Pravěk NŘ, Supplementum* 14. Brno.
- Čížmářová, J. 2009:* Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic. *Keltische Gräberfelder in Holubice a Křenovice. Pravěk NŘ, Supplementum* 19. Brno.
- Dangréaux, B. 1989:* Recherches sur les origines de Grenoble d'après l'étude du mobilier archéologique. La fouille du parking Lafayette. *Gallia* 46, 71–102.
- Daire, M.-Y. 1992:* Les céramiques armoricaines de la fin de l'âge du Fer. *Travaux du laboratoire d'Anthropologie, Université Rennes 1*, 39.
- Filip, J. 1956:* Keltové ve střední Evropě. Praha.
- Hlava, M. 2008:* Grafit v době laténské na Moravě. *Památky archeologické* 99, 189–258.
- Horáková-Jansová, L. 1955:* Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě. *Památky archeologické* 46, 134–184.
- Jansová, L. 1986:* Hrazany. *Das keltische Oppidum in Böhmen. Band I. Die Befestigung und die anliegende Siedlungsbebauung.* Praha.
- Jansová, L. 1988:* Hrazany. *Das keltische Oppidum in Böhmen. Band II. Die Gehöfte in der mittleren Senkung.* Praha.
- Jansová, L. 1992:* Hrazany. *Das keltische Oppidum in Böhmen. Band III. Die Besiedlung der Abhänge der Červenka.* Praha.
- Jud, P. 2008:* Die Töpferin und der Schmied. *Basel-Gasfabrik, Grabung 1989/5. Teil I: Text. Materialhefte zur Archäologie in Basel, Heft 20 A.* Basel.
- Kluge, J. 1985:* Spätkeltische Gräber mit Säuglings- und Ferkelbestattungen aus Kelheim, Niederbayern. *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 50, 183–218.
- Maier, F. 1970:* Die bemalte spätlatène-Keramik von Manching. *Die Ausgrabungen in Manching, Bd.3.* Wiesbaden.
- Meduna, J. 1980:* Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- Ménez, Y. et al. 2000:* Les sculptures Gauloises de Paule (Cotes-d'Armor). *Archéologie de la France antique. Dossier: Le Rhône romain. Gallia* 56, 367–414.
- Metzler-Zens, N. – Metzler, J. – Méniel, P. 1999:* Lamadelaine, une nécropole de l'oppidum du Titelberg. *Dossiers d'archéologie du Musée national d'Histoire et d'Art VI, Luxembourg.*
- Meylan-Krause, M.-F. – Morel, J. 2007:* Avenches/Aventicum (canton de Vaud, Suisse): Deux fosses laténiennes (80–50/40 av. J. – C.) à caractère funéraire? In: Barral, Ph. – Daubigney, A. – Dunning, C. – Kaenel, G. – Roulière-Lambert, M.-J. (éds.): *L'âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF; Bienne, 5–8 mai 2005. Volume 1, 263–278, Besançon.*
- Paunier, D. – Luginbühl, T. 2002:* Horizons chronologiques de l'oppidum de Bibracte. *La grande maison du Parc aux chevaux (PC 1). Les ages du Fer en Nivernais, Bourbonnais et Berry oriental. Regards européens sur les ages du Fer en France. Actes du XVIIIe colloque international de l'AFEAF. Collection Bibracte* 6, 297–311. Glux-en-Glenne.
- Pič, J. L. 1903:* Hradiště u Stradonic. *Starožitnosti země České II.* Praha.
- Pingel, V. 1971:* Die glatte Drehscheiben-Keramik von Manching. *Die Ausgrabungen in Manching, Bd. 4.* Wiesbaden.

- Rybová, A. 1968:* Laténská sídliště ve východních Čechách a přilehlé oblasti středočeské. Katalog. Fontes Musei Reginaehradecensis, Supplementum III. Hradec Králové.
- Rybová, A. – Drda, P. 1994:* Hradiště by Stradonice. Rebirth of a celtic oppidum. Praha.
- Salač, V. 1988:* Laténská keramika v českém Středohoří (I. část). Metodika práce - systematický popis keramiky. Litoměřicko 24, 31–54.
- Stöckli, W. E. 1979:* Die Grob- und Importkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching, Bd. 8. Wiesbaden.
- Venclová, N. 1998:* Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd-2nd cent. B. C. Sceaux.
- Venclová, N. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha.
- Venclová, N. a kol. 2008a:* Hutnický region Říčansko. Praha.
- Wieland, G. 1996:* Die Spätlatène Zeit in Württemberg. Stuttgart.
- Zürn, H. – Fischer, F. 1991:* Die keltische Viereckschanze von Tomerdingen (Germ. Dornstadt, Alb-Donau Kreis). Ausgrabung 1958/59. Materialhefte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Heft 14. Stuttgart.

Resumé

The collection of 120 ceramic lids from the Celtic oppidum Stradonice by Beroun makes one of the biggest collections of Bohemia. It was acquired for the National Museum at the end of the 19th century by J. L. Píč, partly through his own excavations, partly by purchasing the so called Berger collection. In spite of the fact that the collection lacks any documentation, it enables, thanks to its variability, the possibility of classification by types and variants. The most frequent type is the lid with discoid pull, slightly vaulted, possibly decorated by combing, and cylindrical lower part. It is probably of local produce (type 1). These lids belong to the Western European group with center on the upper part of the Donau River, with numerous analogies on Manching and Bibracte. Sparsely found specimen (type 2 – 5 and variants 1.3 – 1.5) differ morphologically, technologically or by decoration probably come from other centres of production. These lids belong to the earliest forms of La Tène pottery and their use was more frequent only in the period of the oppida and mostly are found in the oppida themselves. Even though there are sporadically found specimen of more simple, steeply vaulted lids with pulls we find in Moravian burials since the early phase of the LT B2, they probably had more of symbolic importance. Simply vaulted lids are difficult to date and probably appeared continuously. It is probable that the shape without the cylindrical lower part is the older type. These lids were found for example in the oldest horizon of the oppidum Hrazany. In its later variants the lids were the pottery type to which great deal of attention was paid, given its decorative placement on the upper part of the vessel, which did not contradict its practical use. The manifestation of this approach is often highly polished surface, polished, graphited edges, the use of fine material or decoration and painting. On the territory east from Bohemia the lids are more sparsely represented. Most of the lids are dated to the second or third quarter of the first century B.C. Special type represent plugs with extremely high lower part that mostly appear in cultural settings influenced by the Roman civilization. However, the specimen from Stradonice are derived from the lids of the type 1. *(English by Markéta Křížová)*

Děti v českém pravěku (od neolitu po dobu bronzovou)

LUCIE VÉLOVÁ

ABSTRACT: Children in Czech Prehistory (from the Neolithic to The Bronze Age).

This paper presents a basic evaluation of set of nearly 1800 children remains dated to the Neolithic, the Eneolithic and the Bronze Age from the area of Bohemia and Moravia. The article includes a comparison of burial and treatment of children remains in these periods and shows the dependence of some effects on age of deceased children as probability of receiving grave-goods or frequency of burial with other individuals.

KEY WORDS: children, graves, burial rite, settlement pits, Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, Bohemia, Moravia

CONTACTS: Mgr. Lucie Vělová, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1; Lucie_Velova@nm.cz

„Nalezena nádoba hrubá, v podobě zásobnic na sídlištích, s uoraným vrchem, několika kameny obložená. V nádobě nalezena poněkud též pluhem zasáhnutá lebka dětská, obličejem k východu obrácená, s mléčnými ještě zoubky. Hlava ležela na kostech pravé ruky k hlavě obrácené, ke dnu sáhaly poněkud rozkloněné kosti nožiček; při hlavě našel dělník kousek br. kroužku. Po ostatních částech kostry nebylo ani stopy: buď byla mrtvola necelá pochovaná, neb což pravdě podobnější, ostatní části kostry byly úplně zetelé, při čemž dalo by se souditi, že kostra naplňovala kdysi celou velikou nádobu a při zetlení kostry zbývající části klesaly ke dnu. ...kterýžto řídký obřad se tuto na pohřebišti Čičovickém dle mého vědomí poprvé u nás vyskytl...“

(J. L. Píč 1896, 348–349)

Článek představuje základní zhodnocení souboru téměř 1800 dětských pozůstatků pocházejících z území našeho současného státu (Čechy, Morava, popř. příslušná část Slezska¹), datovaných do neolitu, eneolitu a doby bronzové. Záměrem bylo z každého období shromáždit co nejvíce publikovaných nálezů dětských pozůstatků, ale při dnešním objemu odborné literatury nelze klást nárok na úplnost. Pro potřeby analýz byla

¹ Dále v textu a zejména v tabulkách z důvodu úspory místa slezské nálezy zahrnutý pod Moravu.

vypracována databáze v MS Access², do které byly zaneseny veškeré dostupné informace o nálezech – lokalizace, datace, pohřební ritus, kontext, uložení pozůstatků, orientace, tvar, rozměry a úprava objektu, poznatky z antropologického rozboru o věku a stavu pozůstatků, přítomnost dalších jedinců a další.

Než přistoupíme k samotnému srovnání nálezů dětských pozůstatků z neolitu, eneolitu a z doby bronzové, je třeba přiblížit metodická východiska i úskalí studia této problematiky. Zásadní bylo stanovit si jasná kritéria pro zahrnutí jedinců do databáze tak, aby výsledný výběr byl, pokud možno, co nejméně subjektivní. Prvním předpokladem byla fyzická přítomnost pozůstatků dítěte; hroby malých rozměrů (často připisované dětem) nebo hroby s „dětskou“ výbavou (malé nádoby apod.) bez nálezu kostry nebyly dále uvažovány. V druhém kroku bylo třeba rozhodnout o způsobilosti určení věku jedince³.

Do práce byli zahrnuti jedinci, jejichž věk byl určen do 15 let včetně, jedinci označení slovem „dítě“ i jedinci určení jako juvenilní, pokud byl jejich věk určen kolem 15 let – ti spadají pod přechodovou kategorii *infans III-juvenis*. Jelikož se v antropologii používají různá členění, bylo nezbytné převést určení věku do jediné klasifikace. Používány jsou následující věkové kategorie: *infans I* (novorozenec až kojeneček do jednoho roku), *infans II* (jeden rok až šest let), *infans III* (sedm až patnáct let) a přechodové kategorie pro přesně nezařaditelné případy (*infans I-II*, *infans II-III*, *infans III-juvenis*). Děti, u kterých nebyl věk z různých důvodů blíže určen, náležejí do obecné kategorie *infans*.

Dnes nemůžeme s jistotou říci, jak bylo vymezeno dětství v pravěkých společnostech. Navíc je třeba rozlišovat mezi dospělostí fyzickou a sociální, u které nemáme prakticky žádnou šanci zjistit, jak tomu bylo v minulosti. Oproti tomu fyzická zralost podmíněná schopností reprodukce nastává většinou okolo patnáctého roku, což nám jako věková hranice musí stačit. Ve skutečnosti jde asi o značně umělý a přibližný limit, protože u pravěkých populací se zároveň předpokládá různě složitý systém přechodových rituálů, jejichž splnění podmiňovalo přijetí do světa dospělých. Samotný věk nebyl důležitý, ale spíše dosažení požadovaných schopností anebo tělesných znaků, což se také zřejmě lišilo u chlapců a dívek (s ohledem na časnější dospívání dívek a na etnografická pozorování). Podstoupení přechodového rituálu je většinou nezjistitelné, pokud nejde o zásahy, které zanechávají stopy na kostře jako např. vyrážení zubů či usekávání článků prstů. K vysledování přechodu jedince do další věkové třídy na základě archeologického materiálu, např. podle hrobové výbavy, by byla potřeba asi větší a hlavně kvalitnější pramenná základna a systematické studium (více k obecné problematice dětství v pravěku *Vejškalová 2009*, 238–241).

Studium pohřebních zvyklostí zejména v mladší a pozdní době bronzové naráží na četné obtíže. Antropologické analýzy žárových pozůstatků jsou obecně mnohem kompli-

² Data potřebná pro analýzy byla shromážděna v rámci bakalářské (*Vejškalová 2009*) a diplomové práce (*Vělová 2010*) obhájené na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze. V první uvedené práci jsem se věnovala problematice pohřbívání dětí v kulturách neolitu a eneolitu, v diplomové práci jsem chronologicky navázala dobou bronzovou. V této souvislosti bych velmi ráda poděkovala za cenné rady a připomínky k oběma textům PhDr. Zuzaně Bláhové, Ph.D. a Doc. PhDr. Miroslavu Popelkovi, CSc.

³ U novějších nálezů se zcela spoléhám na posudky antropologů, kteří (pokud to stav pozůstatků dovoluje) jsou schopni většinou určit věk alespoň v rámci věkových kategorií, což je pro účely této práce vcelku dostačující. Bohužel se v literatuře vyskytuje řada nejasných pojmenování, která nemají přesně daný obsah, a tudíž se s nimi nedá dále pracovat (např. „mladá dívka“, „nedospělý“, „mladé individuum“ apod.). Pod nedospělým jedincem někdo rozumí pouze jedince juvenilního (většinou nad 15 let do dospělosti), ale někdy se pod tímto označením skrývají i děti. U starších výzkumů je určení věku pohřbených také diskutabilní, jelikož jsem však nechtěla starší nálezy zcela vyloučit, počítám s tím, že do určitého věku rozpozná dětskou kostru i laik.

kovanější a přinášejí méně konkrétní výsledky, neboť výpovědní hodnota spálených kostí je omezená. Pohřeb žehem, praktikovaný masivně v období kultur popelnicových polí, by však sám o sobě ani tak nebránil antropologické identifikaci dětí, neboť dětské pozůstatky jsou i v případě žárového pohřbívání snáze rozpoznatelné než třeba pohlaví u dospělých jedinců. V minulosti však většinou spálené kůstky nebyly antropologickému rozboru podrobeny, neboť často nebyly ani vyzvednuty, což se týká obecně antropologického materiálu. Možnost určení samozřejmě závisí na více faktorech, zejména stupni spálení, velikosti posuzovaných zlomků kostí, vůbec jejich množství, přítomnosti citlivých částí těla, např. zubů apod. Metodika byla u nás vypracována až v druhé polovině 20. století zejména zásluhou antropologů J. Chochola (1958) a M. Stloukala (1968; *Stloukal a kol. 1999*), nověji tuto problematiku podrobně rozpracoval M. Dokládál (1999).

Přirazení milodarů jednotlivým osobám z vícečetných žárových hrobů je mnohem komplikovanější než u kostrového ritu. V případech, kdy jsou v jedné urně nasypané spálené pozůstatky více jedinců, těžko určíme, komu náležely přítomné předměty. Hodnocení pohřební výbavy dále velmi negativně ovlivňuje v době bronzové kulminující vykrádání hrobů. Kromě omezené trvanlivosti materiálů (věci z organických materiálů se většinou v našich podmínkách nedochovají) musíme brát v potaz také tento faktor. Z toho vyplývá, že výpověď o pohřbeném podle dochovaných přídavků může být značně zkreslená, zvláště vezmeme-li v úvahu i skutečnost, že pohřební výbavu ukládají do hrobu pozůstalí a výbava může odrážet jejich vztah k mrtvému. Obtížné může být i přesné určení počtu jedinců na některých lokalitách, mohlo jich být o něco méně, neboť některé fragmentárně dochované, odděleně deponované pozůstatky mohou pocházet z téhož jedince. Složitě je samozřejmě také zhodnocení nálezů ze starých výzkumů, kdy postrádáme kvalitní a jednoznačnou dokumentaci, kresebnou i písemnou, a samotné nálezy jsou často ztracené. Kulturní zařazení nemusí již odpovídat novějším představám⁴.

Výpovědní hodnota dětských hrobů by byla samozřejmě větší v porovnání s ostatními hroby na lokalitách, tedy i dospělých jedinců, avšak shromáždit veškeré nálezy lidských pozůstatků ze tří období pravěku nebylo prozatím v silách autorky. V následujícím textu jsou podány stručné charakteristiky jednotlivých období⁵, co se týče nálezů dětských pozůstatků.

Neolit

Z období neolitu bylo shromážděno z našeho území 131 dětských pozůstatků. Hroby dětí jsou doloženy ve všech neolitických kulturách. Většina nálezů patří již staršímu neolitu, z mladšího období je pozůstatků známo méně. Více pozůstatků dětí bylo nalezeno na Moravě, tj. 79, v Čechách pouze 52, přičemž většina pochází ze starých výzkumů.⁶ Největší počet nálezů pochází z moravské nekropole kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích, kde bylo identifikováno 20 pohřbených dětí a jedno ještě nenarozené v lůně zesnulé matky (*Podborský a kol. 2002*). Ve 123 případech šlo o kostrové pozůstatky, děti pohřbených žehem bylo nalezeno pouze šest, u dvou případů nebyl pohřební ritus jasný (*tab. 1*).

⁴ Důkladná revize by byla potřebná např. u starších nálezů tzv. pohřbů v nádobách, neboť při pouhé práci s literaturou bez obrazové dokumentace nelze mladounětické a věteřovské celky rozpoznat.

⁵ Podrobnější rozbor nálezů dětských pozůstatků z neolitu a eneolitu byl již dříve publikován (viz *Vejskalová 2009*).

⁶ Za poskytnutí údajů o nových dětských hrobech z Prahy 6 – Liboce děkuji PhDr. Michalu Burešovi a Bc. Petře Drápelové.

Tab. 1. Přehled nálezů dětských pozůstatků z jednotlivých neolitických kultur v Čechách a na Moravě a srovnání pohřebního ritu.

Kultura ⁷	Kostrově		Žehem		Neurčeno		Celkem
	Čechy	Morava	Čechy	Morava	Čechy	Morava	
LnK	26	59	1	0	0	0	86
VK	20	2	4	0	1	1	28
MMK	0	16	0	1	0	0	17
Celkem neolit	46	77	5	1	1	1	131
	123		6		2		

Pro kulturu s lineární keramikou se podařilo sesbírat 86 pozůstatků dětí, které tak tvoří zhruba 30 % všech z této kultury známých lidských pozůstatků (*Zápotocká 1998*, 18; *Hložek 2002*, 8, 9; *Čížmář – Dočkalová 2004*). Kostrový ritus byl donedávna u kultury s lineární keramikou na našem území jediným doloženým způsobem pohřbívání. První žárový hrob, a právě dětský, datovaný do pozdní kultury s lineární keramikou, byl objeven v Liticích u Plzně (*Braun 2000*, 102). Na Moravě v Kralicích na Hané bylo v letech 2005 a 2006 zkoumáno u nás první žárové (resp. birituální) pohřebiště kultury s lineární keramikou čítající 69 hrobů (*Šmid 2008*). Výsledky antropologické analýzy nebyly dosud publikovány, a tak nové poznatky nemohou být zohledněny v tab. 1. Poměr dětských pozůstatků nalezených na pohřebištích vůči sídlištním nálezům je 34:51. Děti byly na sídlištních ukládány častěji než dospělí, což odpovídá i zjištěním E. Čermákové (*2002*, 10). Samostatně bylo pohřbeno 60 dětí, ve 13 případech bylo dítě nalezeno s dalším či dalšími jedinci, celkem se to týkalo 25 jedinců. Vícečetné pohřby známe zejména ze sídlištního kontextu.

V kultuře s vypíchanou keramikou představuje 28 dětských pozůstatků představuje 9 % všech nalezených jedinců z minimálního celkového počtu 294 (*Zápotocká 1998*; *Hložek 2002*, 14, 15; *Kazdová 1992*, 21). Souvislá pohřebiště jsou známa jen z Čech, odkud pochází 25 nálezů dětských pozůstatků, zatímco z Moravy známe jen tři dětské hroby. Z pohřebišť pochází 16 dětských hrobů, ze sídelních areálů je devět pozůstatků, dva jsou z jeskyní a jeden nálezový kontext zůstal nejasný. Co se týče pohřebního ritu, většina nalezených dětí byla pohřbena kostrově (22, tj. 78 %), ve čtyřech případech žárově (tj. 15 %), ve dvou případech byl skelet polospálený (tj. 7 %). Žárové pohřbívání je doložené ve větší míře jen v Čechách, na Moravě byl u všech koster zjištěn kostrový ritus, s výjimkou hrobu H13 a náznaků spalování právě u dětského hrobu H5 v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo (*Kazdová 1992*). Přestože se nám zachovala zřejmě pouze malá část dětských hrobů, jsou mezi nimi i případy s velmi bohatým inventářem. Dětské hroby LVII a LVIII z Plotišť byly výjimečné nejen množstvím nalezených přídavků (včetně 75 kusů jeleních grandlí a 84 importovaných ulit kamelopu říčního), ale i pohřebním ritem, což vše ukazuje na možnou interpretaci těchto nálezů jakožto rituálních obětí (*Zápotocká 1998*, 162).

Těž z kultury s moravskou malovanou keramikou není známo mnoho dětských hrobů, s ohledem na jejich poměr ku pohřbeným dospělým jedincům – tzn. 17:40 – to však není zanedbatelný počet (29,8 %). 16 dětských hrobů bylo kostrových, výjimečný nález žárového hrobu malého dítěte pod mohylou pochází z Božic (*Kovárník 2002*). V případě potvr-

⁷ Vysvětlivky zkratk archeologických kultur použitých v tab. 1, příp. i dále v textu: LnK – kultura s lineární keramikou, VK – kultura s vypíchanou keramikou, MMK – kultura s moravskou malovanou keramikou.

zení datování mohyly č. I do MMK IIB-c by popisovaný dětský žárový pohřeb patřil vůbec k nejstarším mohylovým hrobům.

Eneolit

Nálezový fond z eneolitu čítá 343 dětských pozůstatků, z toho 215 pochází z Čech a 128 z Moravy. Lokalitou, která poskytla největší počet nálezů dětských koster, je nekropole Vikletice, kde bylo pohřbeno 164 příslušníků kultury se šňurovou keramikou, z toho 32 dětí. Srovnání pohřebního ritu u objevených dětí opět ukazuje výraznou převahu kostrového pohřbívání (297:43). Pohřeb žehem se u dětí nejvíce uplatnil pod mohylami kultury nálevkovitých pohárů na Moravě (viz tab. 2).

Eneolitických kultur je více než v neolitu a dosti se odlišují, pohřební praktiky se rozrůžňují, objevuje se pohřbívání pod mohylami a užívání složitějších hrobových konstrukcí. Prakticky po celé období (snad s výjimkou kultury s nálevkovitými poháry) máme doklady o pohřebním ritu pomálu, anebo o něm vůbec nic nevíme. Z období bádenské kultury se dětské hroby nepodařilo objevit, pro chamskou kulturu v Čechách a jevišovickou kulturu na Moravě doklady hrobů nejsou vůbec. U většiny eneolitických kultur tedy musíme uvažovat jak u dětí, tak u dospělých jedinců o alternativním způsobu zacházení s lidskými ostatky, než je inhumace. Teprve v pozdním eneolitu v kulturách se šňurovou keramikou a se zvoncovitými poháry začínají být počty hrobových nálezů statisticky zajímavější. Tab. 2 nabízí přehled jednotlivých kultur a příslušný počet nálezů, pro úplnost včetně kultur, z nichž dětské pozůstatky neznáme.

Tab. 2. Přehled nálezů dětských pozůstatků z jednotlivých eneolitických kultur v Čechách a na Moravě a srovnání pohřebního ritu.

Kultura ⁸	Kostrově		Žehem		Neurčeno		Celkem
	Čechy	Morava	Čechy	Morava	Čechy	Morava	
Raný eneolit	6	0	0	0	0	0	6
JoK	4	0	0	0	0	0	4
KNP	28	9	0	31	0	0	68
BáK, JeK, ChaK, BoKS	0	0	0	0	0	0	0
ŘiK	8	0	1	0	2	0	11
KKA	2	0	0	0	0	0	2
KŠK	83	18	0	0	0	0	101
KZP	71	62	4	7	1	0	145
Eneolit neurčený	5	1	0	0	0	0	6
Celkem eneolit	207	90	5	38	3	0	343
	297		43		3		

O pohřebním ritu jordanovské kultury existují torzovité informace, dětské hroby známe pouze čtyři ze tří českých lokalit. Zajímavým nalezištěm jsou Třebestovice (okr. Nymburk),

⁸ Vysvětlivky zkratk archeologických kultur použitých v tab. 2, příp. i dále v textu: JoK – jordanovská kultura, KNP – kultura nálevkovitých pohárů, BáK – bádenská kultura, JeK – jevišovická kultura, ChaK – chamská kultura, BoKS – bošácká kulturní skupina, ŘiK – řivnáčská kultura, KKA – kultura kulovitých amfor, KŠK – kultura se šňurovou keramikou, KZP – kultura zvoncovitých pohárů.

kde osm hrobů v blízkosti domu č. 105 tvořilo nevelké pohřebiště. Pozoruhodné je, že právě dvě děti byly vybaveny milodary, protože z ostatních šesti jedinců se u čtyř žádné hrobové přídavky nenašly. Podle autorů výzkumu zde děti vystupují buď jako právoplatní členové komunity s právem na pohřeb a hrobovou výbavu, anebo jako stavební oběti (*Čtverák – Rulf 1989*).

Pro kulturu nálevkovitých pohárů jsem zaznamenala 68 nálezů dětských pozůstatků, z území Čech jich známe 28 a z Moravy 40. V pohřbívání dětí se jasně rýsuje rozdíl mezi oblastí Čech a Moravou. Na Moravě jsou děti pohřbívány na mohylových pohřebištích nebo sídlišťích vždy „pietně“ a ve velké většině s milodary (snad až na „pohozené“ dítě z Vávrovic, okr. Opava). Doloženo je zde i zbudování mohyly právě jen pro pohřby dětí – pod souvislým kamenným pláštěm mohyly 1 ve Slatinkách (okr. Prostějov) se ukrývaly dva skříňkové hroby s dětskými kostrami. Kostrový ritus představuje výjimku, zřejmě jelikož je mohyla datována již do baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů; ostatní mohyly jsou z mladšího období, kdy dominoval žárový ritus a došlo ke zjednodušení vnitřních kamenných konstrukcí (*Šmid 2003*). Z Moravy neznáme lokality typu Makotřasy, Hostivice, Praha - Nebušice nebo Malé Březno (*Černá – Velimský 1991*), které dokládají zvláštní zacházení s ostatky. Zato v Čechách jsou sídlištní pohřby stejně časté jako regulérní hroby a hrobovou výbavu většinou nemůžeme předpokládat. Pro sídliště v Čechách jsou typické vícečetné pohřby. Z obou oblastí známe případy hrobů dětí se zvířaty, nejčastěji se psy.

Z řivnáčské kultury, rozšířené pouze na části území Čech, je dokladů pohřbívání, konkrétně pohřbívání dětí, poskrovnu. V literatuře se hovoří o 11 nalezených pozůstatcích dětí, přičemž u tří nálezů je jejich příslušnost k řivnáčské kultuře nejistá (*Dobeš 1998*). Problematické je zhodnocení pozůstatků asi pěti dětí z Homolky (okr. Kladno), jelikož jde o izolované kosti. Kromě možnosti různého „nepietního“ zacházení s lidskými ostatky mohly být lidem řivnáčské kultury praktikovány archeologicky nezachytitelné způsoby pohřbívání, možná i sekundárního, v blízkosti sídlišť.

Pro kulturu kulovitých amfor jsou k dispozici jen hrobové nálezy z Čech, na Moravě o pohřebním ritu této kultury nevíme vůbec. Pozůstatky dětí byly zjištěny pouze dvakrát. Z těchto dvou hrobových nálezů nelze dělat závěry, i když je zajímavé, že v obou případech byly pozůstatky dětí přidány do hrobů jiných jedinců. Bylo navrženo, že kostrové hroby byly budovány výhradně pro muže určitého společenského postavení (*Pleiner a kol. 1978, 264*), pak by bylo možné, že dochované pohřbené děti (chlapci?) patřily k významným „rodinám“. Většina populace byla zřejmě pohřbívána v současnosti nerozpoznatelným způsobem.

Z kultury se šňůrovou keramikou bylo sebráno 101 kostrových pozůstatků dětí, které všechny pocházejí z pohřebišť, která jsou hlavním zdrojem informací o této kultuře. Čechy poskytly 83 nálezů, Morava pouze 18. V období kultury se šňůrovou keramikou byl pohřební ritus velmi ustálený, i co se týče zacházení s těly jedinců zemřelých ještě v dětském věku. Kromě „regulérních“ hrobů, které se v podstatě neliší od hrobů dospělých jedinců, neznáme tedy nálezy dětských pozůstatků z jiných kontextů, což ovšem nelze vykládat tak, že jiné druhy pohřbívání či jiné zacházení s dětmi nebyly praktikovány – jejich doklady však nejsou.

Největší počet publikovaných dětských pozůstatků z eneolitu pochází z kultury zvoncovitých pohárů. Z Čech jich známe 76 a z Moravy 69, tedy celkem 145⁹. Jako u kultury

⁹ Bohužel, z tohoto počtu je asi 23 dětí z pohřebiště v Mochově, které nebylo dosud publikováno (*Moucha 1966, 107*), čili počet hrobů vhodných pro analýzu byl menší. Také největší moravské převážně žárové pohřebiště Brno-Holásky nebylo antropologicky zpracováno (*Dvořák 1991*).

se šňůrovou keramikou pochází všechny dětské pozůstatky z pohřebišť s výjimkou dítěte z Kozel (okr. Mělník), které bylo uloženo v kulturní jámě v ploše domu (Hájek 1968, 45), a žárových pozůstatků dítěte 53/80-I z Radovesic (okr. Teplice), též v sídlištní jámě (Turek 2002, 433). Oproti kultuře se šňůrovou keramikou máme v kultuře zvoncovitých pohárů kostrové i žárové hroby dětí, i když jednoznačně převažuje pohřeb inhumací. V Čechách byly žárově pohřbeny čtyři děti, tj. 5,6 %, na Moravě jich je trochu více – sedm žárových pohřbů, tj. 10 %, což odpovídá dřívějšímu poznatku o klesající četnosti žárového pohřbívání ve směru jihovýchod-severozápad (Havel 1978, 106).

Doba bronzová

Z celé doby bronzové se podařilo shromáždit 1318 dětských pozůstatků, z nichž 481 pochází z území Čech a 837 z Moravy. Moravské nálezy tedy tvoří téměř dvě třetiny veškerých nalezených pozůstatků dětí z tohoto období pravěku. K této situaci značně přispívá rozsáhlá lužická nekropole v Moravičanech, kde bylo identifikováno přinejmenším 241 ostatků dětí, ale – jak je vidět z *tab. 3*, – na Moravě bylo učiněno více nálezů v průběhu celé doby bronzové s výjimkou středobronzového období, kdy počet nálezů ve prospěch Čech zvyšuje lokalita Velim – Skalka, okr. Kolín (minimálně 36 dětských pozůstatků).

Tab. 3. Přehled nálezů dětských pozůstatků v jednotlivých dílčích etapách doby bronzové v Čechách a na Moravě.

Doba bronzová	Čechy	Morava	Celkem
Starší	240	345	585
Střední	49	30	79
Mladší	174	380	554
Pozdní	14	55	69
Bližze neurčeno	4	27	31
Celkem	481 (= 36,5 %)	837 (= 63,5 %)	1318

Tab. 3 dále ilustruje fakt, že z některých období doby bronzové máme mizivé množství pramenů. Ze střední a pozdní doby bronzové máme k dispozici počet odpovídající pouze desetině nálezů zbylých dvou období. Odečteme-li nálezy ze Skalky u Velimi, která představuje zvláštní typ lokality, je situace tristní především ve střední době bronzové. Z přehledu jednotlivých archeologických kultur, který nabízí *tab. 4*, vyplývá, že podobně neuspokojivý stav zaznamenáváme i v kulturách hornodunajského okruhu popelnicových polí v jižních a zejména západních Čechách. Problém minimálního počtu doložených pozůstatků dětí z této oblasti ve skutečnosti trvá po celou dobu bronzovou. Místní půdní prostředí, v kterém se nedochovávají kosterní pozůstatky, spolu se skutečností, že většina nalezišť byla zkoumána již v době, kdy se žárové pozůstatky (a antropologický materiál vůbec) neanalyzovaly, tvoří v současnosti nepřekonatelnou překážku při studiu pohřebních zvyklostí týkajících se dětské populace.

Tab. 4. Přehled nálezů dětských pozůstatků v jednotlivých kulturách doby bronzové a srovnání pohřebního ritu.

Kultura ¹⁰	Kostrově		Žehem		Celkem
	Čechy	Morava	Čechy	Morava	
NiK	0	79	0	0	79
PÚnK	6	39	0	0	45
ÚnK	228	176	4	0	408
ÚnK ?	2	15	0	0	17
VěSk	0	36	0	0	36
Starší doba bronzová souhrn	236	345	4	0	585
	581		4		
SDMoK	44	30	0	0	74
ČFMoK	1	0	4	0	5
Střední doba bronzová souhrn	45	30	4	0	79
	75		4		
KnK	79	0	27	0	106
MiK	0	0	2	0	2
CheSk	0	0	4	0	4
LuK	1	2	61	307	371
VeK	0	65	0	6	71
Mladší doba bronzová souhrn	80	67	94	313	554
	147		407		
ŠtíK	5	0	1	0	6
NyK	0	0	3	0	3
SleK	0	1	5	36	42
PoK	0	5	0	13	18
Pozdní doba bronzová souhrn	5	6	9	49	69
	11		58		
LuK či SleK	0	0	0	11	11
VeK/PoK	0	0	0	12	12
KnK či LuK	3	0	0	0	3
Bliže neurčeno	0	4	1	0	5
Celkem	369	452	112	385	1318
	821		497		

¹⁰ Vysvětlivky zkratk archeologických kultur použitých v tab. 4 a v tab. 5: NiK - nitranská kultura, PÚnK – protoúnětická kultura, ÚnK – únětická kultura, VěSk - věteřovská skupina, SDMoK – středodunajská mohylová kultura, ČFMoK – českořalská mohylová kultura, KnK – knovízská kultura, MiK – milavečská kultura, CheSk – chebská skupina, LuK – lužická kultura, VeK – velatická kultura, ŠtíK – štitarská kultura, NyK – nynická kultura, SleK – slezská kultura, PoK – podolská kultura.

Tab. 5 zprostředkovává údaje o počtu dětských pozůstatků pohřbených řádně (resp. dle převažujících zvyklostí, které dnes archeologické bádání považuje za projev řádného pohřbívání té dané kultury) a počtu pozůstatků uložených nestandardně (v sídlištních jamách, v jeskyních, kosterní pozůstatky v kulturách popelnicových polí apod.). Celkem bylo řádně pohřbeno 972 dětí (73,7 %), různé nestandardní způsoby uložení byly zjištěny u 346 dětí (26,3 %), přičemž počet nestandardně uložených dětí byl téměř stejný v Čechách

Tab. 5. Přehled pozůstatků dětí z doby bronzové pohřbených „řádne“ a „nestandardně“.

Kultura	Řádně		Nestandardně		Celkem	Nestandardně v %
	Čechy	Morava	Čechy	Morava		
NiK	0	79	0	0	79	0 %
PÚnK	6	39	0	0	45	0 %
ÚnK	202	127	30	49	408	19,4 %
ÚnK ?	0	5	2	10	17	70,1 %
VěK	0	8	0	28	36	77,8 %
Starší doba bronzová souhrn	208	258	32	87	585	20,3 %
	466		119			
SDMoK	1	3	43	27	74	94,6 %
ČFMoK	5	0	0	0	5	0 %
Střední doba bronzová souhrn	6	3	43	27	79	88,6 %
	9		70			
KnK	27	0	79	0	106	74,5 %
MiK	2	0	0	0	2	0 %
CheSk	4	0	0	0	4	0 %
LuK	61	307	1	2	371	0,8 %
VeK	0	6	0	65	71	91,5 %
Mladší doba bronzová souhrn	94	313	80	67	554	26,5 %
	407		147			
ŠtíK	1	0	5	0	6	83,3 %
NyK	3	0	0	0	3	0 %
SleK	5	36	0	1	42	2,4 %
PoK	0	13	0	5	18	27,8 %
Pozdní doba bronzová souhrn	9	49	5	6	69	15,9 %
	58		11			
LuK či SleK	0	11	0	0	11	0 %
VeK/PoK	0	12	0	0	12	0 %
KnK či LuK	0	0	3	0	3	100 %
Blíže neurčeno	1	4	0	0	5	0 %
Celkem	318	650	163	187	1318	26,6 %
	968		350			

i na Moravě. Z toho vyplývá, že v době bronzové bylo každé čtvrté dítě, jehož pozůstatky najdeme, pohřbeno jinak než dle běžného ritu. V konkrétních kulturách se však situace značně liší od tohoto obecného závěru, můžeme si všimnout, že v některých kulturách byly všechny děti pohřbeny řádným způsobem. U nitranské a protoúnětické kultury jde zřejmě ještě o přetrvávání přísnosti pohřebního ritu z předchozího pozdněneolitického období, kdy zaznamenáváme stejný stav u kultur se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry. V jiných kulturách jsou nestandardní způsoby uložení pozůstatků velice vzácné (př. v kulturách lužických popelnicových polí) a naopak v některých kulturách došlo k situaci, že tyto případy převažují nad doklady předpokládaného běžného pohřbívání (př. ve věteřovské skupině, kde poměrně donedávna byly doloženy pouze kostry nebo jejich části v sídlištních jamách).

V knovízské a štitarské kultuře je jasné, že dochází ke zkrácení reálného stavu z důvodu absence antropologických rozborů, což se týká zřejmě i ostatních kultur, je však obtížné stanovit míru tohoto ovlivnění. Ve středodunajské mohylové a velické kultuře je navíc velké procento nestandardních nálezů tvořeno pozůstatky z Velimi – Skalky a z Blučiny – Cezav, tj. lokalit, o jejichž významu a funkci se stále spekuluje. Údaje z *tab. 5* se zdají nejlépe odpovídat skutečnosti v případě únětické a lužické kultury, ze kterých pochází statisticky významnější počet nálezů.

Srovnání neolit – eneolit – doba bronzová

Souhrnné počty nálezů pozůstatků dětí z Čech a Moravy ve všech třech sledovaných obdobích podává *tab. 6*. Množství pramenů směrem k současnosti utěšeně narůstá, jde však o velmi relativní jev; lokálně může být stav pramenné základny (pro řešené téma) značně neuspokojivý téměř po celý pravěk (př. jižní a západní Čechy). Celkový součet všech pozůstatků dětí z neolitu, eneolitu a doby bronzové dává číslo 1792. Pokud toto číslo vztáhneme na 4700 let, což přibližně odpovídá sledovanému úseku dějin, zjistíme, jak málo dětských pozůstatků bylo zatím nalezeno a identifikováno. Pro některá období a území nejsou již ani vyhlídky do budoucnosti nijak nadějně, smutným příkladem za všechny může být devastace východočeských pohřebišť popelnicových polí (*Vokolek 2003, 30*).

Tab. 6. Základní přehled nálezů dětských pozůstatků z Čech a Moravy ve sledovaných obdobích.

Období	Čechy	Morava	Celkem
Neolit	52	79	131
Eneolit	215	128	343
Doba bronzová	481	837	1318
Celkem	748 (= 41,7 %)	1044 (= 58,3 %)	1792

Na *tab. 1, 2 a 4* je patrné, že ve shromážděném souboru nálezů převládají ve všech obdobích kosterní pozůstatky nad žárovými. Celkem jde o 1241 (tj. 69,3 %) kosterních nálezů ku 546 (tj. 30,5 %) žárovým pozůstatkům, tedy kosterní pozůstatky představují více než dvě třetiny (0,2 % tvoří polospálené pozůstatky). Zde se na situaci opět podepisuje již mnohokrát konstatovaná téměř úplná absence antropologických rozborů žárových hrobů před polovinou 20. století.

Přehled zastoupení věkových skupin u sebraných nálezů dětských pozůstatků ve všech třech obdobích podává *tab. 7*; pro vysvětlení: v druhém sloupci je zohledněna i obecná kategorie infans, třetí sloupec odpovídá stavu po jejím zanedbání. Nosné jsou základní věkové kategorie inf I, II, III a případně inf III-juv, zbylé přechodové kategorie uvádím pro úplnost (v tomto případě nemají stejnou výpovědní hodnotu, vznikly na základě nejednoznačného antropologického určení věku, př. sedm let, šest až osm let apod.). Situace se jeví velmi podobná ve všech třech obdobích, jasná je převaha pozůstatků věkové kategorie inf II, tedy dětí zesnulých mezi jedním a sedmi lety. Množství pozůstatků této kategorie roste kontinuálně od neolitu k době bronzové. Zbylé dvě hlavní dětské kategorie jsou podobné v neolitu a době bronzové, zatímco v eneolitu je o něco méně dochovaných pozůstatků nejmenších dětí a naopak je známo více jedinců na prahu dospělosti (kategorie inf III-juv).

Tab. 7. Zastoupení věkových skupin u dětí z neolitu, eneolitu a doby bronzové.

Věková kategorie	NEOLIT			ENEOLIT			DOBA BRONZOVÁ		
	počet	%	% bez inf	počet	%	% bez inf	počet	%	% bez inf
Inf I	9	6,9 %	9,7 %	12	3,5 %	5,2 %	132	10,1 %	14,6 %
Inf I-II	9	6,9 %	9,7 %	8	2,3 %	3,4 %	–	–	–
Inf II	27	20,6 %	29,0 %	96	27,9 %	41,4 %	434	32,9 %	48,1 %
Inf II-III	22	16,8 %	23,6 %	36	10,5 %	15,5 %	65	4,9 %	7,2 %
Inf III	25	19,1 %	26,9 %	64	18,7 %	27,6 %	240	18,2 %	26,6 %
Inf III-juv	1	0,7 %	1,1 %	16	4,7 %	6,9 %	32	2,4 %	3,5 %
Inf	38	29,0 %	–	111	32,4 %	–	415	31,5 %	–
Celkem	131	100 %	93 (100%)	343	100 %	232 (100%)	1318	100 %	903 (100%)

Nejmenší děti (v mém pojetí novorozenci a děti do jednoho roku) bývají často považovány za skupinu v nálezech subreprezentovanou, jelikož se počítá s jejich větší úmrtností. Jiný pohled na tuto problematiku nabídl M. Stloukal (*Horská – Kučera – Maur – Stloukal 1990*, 83). Pozůstatky nejmenších dětí pocházely ze všech zkoumaných kultur,¹¹ někdy v takovém množství, že se zdá poněkud nepřesvědčivé často opakované tvrzení, že nejmenší děti, které ještě nebyly přijaty za plnohodnotné členy společnosti, nebyly pohřbívány. Zejména v neolitu a době bronzové jsou děti do jednoho roku zastoupeny nezanedbatelným podílem (10 % a 14 %).

Pozůstatky dětí se často nacházejí pohromadě s dalšími jedinci. *Tab. 8* přibližuje závislost tohoto jevu na věku dítěte, hodnoceny jsou pozůstatky ze všech kontextů. Na nálezo-ovém fondu z neolitu a eneolitu pozorujeme s rostoucím věkem klesající tendenci pohřbívat anebo ukládat děti s dalším jedincem. V kategorii inf I je vždy nejvyšší procento dětských pozůstatků nalezených s pozůstatky dalších jedinců a v kategorii inf III, potažmo inf III-juv je toto procento nejmenší. Původně jsem se domnívala, že tato tendence by mohla mít obecnou platnost v rámci celého pravěku, avšak v době bronzové pozorujeme trochu jiný stav. Hodnoty reprezentující sledovaný jev jsou ve všech třech základních věkových kategoriích téměř totožné, výraznější pokles nastává až v kategorii inf III-juv, přičemž je

¹¹ Ze kterých byly nějaké dětské pozůstatky známy.

tato hodnota stejně v této kategorii vyšší než v předcházejících dvou obdobích. Z tab. 8 lze dále vyčíst průměrné zastoupení takto uložených dětí v jednotlivých obdobích. Průměrná hodnota týkající se neolitu (31,7 %) je blízká výsledku dosaženého dobou bronzovou (35,9 %), v těchto obdobích byla s dalším jedincem uložena zhruba třetina dětí. V eneolitu méně než pětina.

Tab. 8. Vícečetné pohřby u dětí v závislosti na jejich věku, sledováno na všech třech obdobích.

Věková kategorie	NEOLIT			ENEOLIT			DOBA BRONZOVÁ		
	počet cel- kem	vícečetné		počet cel- kem	vícečetné		počet cel- kem ¹²	vícečetné	
		počet	%		počet	%		počet	%
Inf I	9	5	55,6 %	12	4	33,3 %	83	39	47,0 %
Inf I-II	9	1	11,1 %	8	3	37,5 %	–	–	–
Inf II	27	11	40,7 %	96	27	28,1 %	283	139	49,1 %
Inf II-III	22	4	18,2 %	36	3	8,3 %	65	28	43,1 %
Inf III	25	8	32,0 %	64	14	21,9 %	201	88	43,8 %
Inf III-juv	1	0	0 %	16	3	18,8 %	30	8	26,7 %
Inf	38	10	26,3 %	111	11	9,9 %	415	126	30,4 %
Moravičany	–	–	–	–	–	–	241	45	18,7 %
vše průměr	131	39	31,7 %	343	65	19,0 %	1318	473	35,9 %

V případě uložení více dětí najednou se většinou předpokládá jejich úmrtí v důsledku nějaké epidemie nebo podobné negativní události. U hrobů dětí s dospělými (či nálezu dětí a dospělých v sídlištních jamách) se uvažuje o tom, že mezi jedinci existoval úzký příbuzenský vztah (ve vzácných případech je možné tuto domněnku podpořit i antropologickými metodami, v budoucnu to snad bude častější). Tato varianta je samozřejmě velmi pravděpodobná u případů hrobů mladých žen s novorozenci (zemřelých při nebo následkem porodu) a v podstatě potvrzená, pokud jde o ještě nedonošený plod (několik málo příkladů této situace je známo ze všech třech hodnocených období). Domnívám se, že uložení dětí s dospělými se často neodehrávalo na základě příbuzenských pout, ale může značit i náhodné současné úmrtí dítěte a libovolného jedince z osady (což je ostatně známo i z etnografické literatury, viz *Siemoneit 1997*, 124). Dítě pak mohlo být přidáno do hrobu této osoby v rámci snahy chránit ho i po smrti před samotou a tmou, či se prostě nevyplatilo kopat další jámu. Úmrtí dětí a dospělých v jedné rodině jsou poměrně nepravděpodobná, zejména vyloučíme-li spíše snad řídké případy přenosu nakažlivé nemoci, otravy a různých neštěstí. Při nálezech tří a více jedinců uložených současně musíme uvažovat i o jiných než přirozeně vysvětlitelných variantách skonu, neboť taková náhoda je na pravěké demografické poměry prakticky nemožná (*Chambon – Leclerc 2007*).

¹² Pohřebiště v Moravičanech hodnoceno zvlášť, protože z něho neznáme bližší věk dětí pohřbených ve vícečetných hrobech.

Tab. 9. Pravděpodobnost obdržení hrobových přídavků v závislosti na věku dítěte, sledováno na všech třech obdobích.

Věková kategorie	NEOLIT			ENEOLIT			DOBA BRONZOVÁ		
	počet celkem	s milodary		počet celkem	s milodary		počet celkem	s milodary	
		počet	%		počet	%		počet	%
Inf I	3	1	33,3 %	11	5	45,5 %	96	56	58,3 %
Inf I–II	4	2	50,0 %	7	4	57,1 %	-	-	-
Inf II	10	7	70,0 %	78	58	74,3 %	259	145	56,0 %
Inf II–III	12	7	58,3 %	30	23	76,7 %	48	29	60,4 %
Inf III	9	7	77,8 %	60	40	71,7 %	155	104	67,1 %
Inf III-juv	1	1	100 %	15	12	80,0 %	18	15	83,3 %
Průměr (bez inf)	39	25	64,1 %	201	142	70,6 %	576	349	60,6 %
Inf	13	9	69,2 %	98	64	65,3 %	339	194	57,2 %
Průměr (s inf)	52	34	65,4 %	299	206	68,9 %	915	543	59,3 %

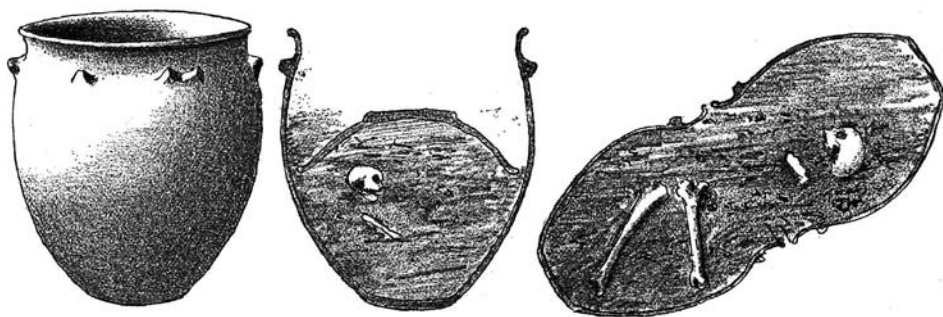
Pro zjištění pravděpodobnosti obdržení milodarů v závislosti na věku dítěte byly podrobeny rozboru pouze hrobové nálezy. Výsledky zobrazuje tab. 9. Hrobové přídavky jsou obecně doloženy častěji u starších dětí, tato tendence ale nemá zcela plynulý průběh, což v neolitu a eneolitu je dle mého mínění dáno statisticky malým počtem nálezů. Pokud stejné analýze podrobíme všechny nálezy z neolitu a eneolitu včetně sídlištních, závislost na věku je evidentní. V době bronzové je vyšší procento hrobů s milodary v nejmenší věkové kategorii způsobeno pohřebištem v Moravičanech, bez této nekropole jsou údaje následující: inf I – 39,0 %, inf II – 41,4 %, inf III – 64,1 %, inf III-juv – 81,3 %. Průměrně se našlo nejvíce dětských hrobů s předměty z eneolitu, naopak v době bronzové je procento hrobů s milodary poněkud překvapivě nejnižší. Bude to zřejmě způsobeno vysokým podílem vícečetných hrobů, kdy pak často nemůžeme dítě s jistotou spojit s konkrétními předměty (a popelnice jsem za milodar nepovažovala). Milodary vybavených dětských hrobů bylo tedy určitě více.

Hroby dětí s bohatou výbavou (což je dost relativní záležitost, ale ve srovnání s ostatními dětmi a s výbavou dospělých jedinců lze takové hroby vybrat) a zejména s atributy mužů – bojovníků mohou přispět do debaty o hledání okruhu elit a jeho vzniku. K výraznější hierarchii společnosti mohlo docházet již v průběhu vývoje kultur s vypíchanou keramikou a s moravskou malovanou keramikou (*Zápotocká 1998*, 818). Mužské atributy se nacházejí již v neolitických dětských hrobech (menší kopytovité klíny v kultuře s lineární keramikou), tento jev je však mnohem výraznější až v následujícím období. V kultuře nálevkovitých pohárů máme v dětských hrobech doloženy kamenné sekeromlaty, v kultuře se šňůrovou keramikou sekeromlaty a bulavy, lukostřeleckou výbavu a měděné dýky potom v hrobech kultury zvoncovitých pohárů. Důležitou otázkou zůstává, zda jde pouze o doklad příslušnosti k elitě či tento jev již značí, že bylo možné společenské postavení získat dědičně. Zajímavý byl hrob 173 na nitranské nekropoli v Holešově (okr. Kroměříž), kde spočívalo dvouleté dítě (holčička – dle uložení na levém boku hlavou k východu) s bohatou výbavou sestávající ze dvou prstenů, dvou náramků z měděného drátu, tří vlasových ozdob a 47 skleněných korálků; součástí výbavy byl též kančí kel a zlomky dvou dalších. Kančí kly byly přitom doposud považovány za výhradně mužský atribut (*Ondráček – Šebela 1985*, 133). V únětické kultuře jsou z šesti dětských hrobů známy dýčky; u šesti

až sedmiletého dítěte z hrobu 17 v Těšeticích – „Vinohradech“ (okr. Znojmo), který patřil k nejbohatším objeveným dětským hrobům této kultury, se našly dokonce dýčky dvě, což byl jediný případ na pohřebišti (Lorencová – Beneš – Podborský 1986, 34–37). Ve zbylých kulturách doby bronzové se ve velmi ojedinělých případech setkáme u dětských hrobů s bronzovou šipkou nebo nožem, jinak z nich nejsou žádné zbraně známy. Z výbavy pak upoutává pozornost pouze větší množství kovových ozdob či jejich honosnější typy, př. u dítěte z Měrovic nad Hanou (okr. Přerov; Spurný 1961) nebo z hrobu 837 v Hošticích (okr. Vyškov; Parma 2007, 178–179) z lužické kultury.

U několika nálezů z období neolitu se jevila pravděpodobná jejich interpretace jakožto rituálních obětí. Šlo v první řadě o dva bohaté dětské hroby z Plotišť nad Labem, u kterých byla nápadná bohatost výbavy a některé prvky nálevové situace. U dalších případů bylo neobvyklé místo uložení, př. nálezy z jeskyně Tetín (okr. Beroun), Bacín (okr. Beroun) a z těžební šachty v Krumlovském lese (Oliva 2004, 502, 528). Dva známé dětské hroby z jeskyně z doby bronzové (Stuchlík 1981, 10, 14) se jeví spíše jako příklady nouzových pohřbů než zvláštního rituálního aktu. Jako příklad dějiště obětních rituálů z doby bronzové lze uvést Blučinu – Cezavy (okr. Brno-venkov), kde byly v objektu 5 nalezeny fragmentární pozůstatky minimálně 12 jedinců, z toho 11 dětí se stopami násilných zásahů (Salaš 1990). Na základě stop násilných zásahů na dětských kostrách či jednotlivých kostech považují i existenci kanibalismu za možnou, i když tato otázka by si zasloužila nové komplexní zhodnocení včetně revize zachovaných kosterních pozůstatků. Nejvíce dokladů pohřbívání dětí u domů pochází z neolitu, řídké nálezy z doby bronzové jsou nejednoznačné.

V době bronzové se objevují i některé zcela nové jevy. Zřejmě nové myšlenkové proudy hned v závěru starší doby bronzové dokládají kosterní pozůstatky dětí v nádobách, které se v ojedinělých případech nacházejí i v mladších kulturách doby bronzové. Pozůstatky dětí v nádobách z únětické kultury byly objeveny prvně právě J. L. Pičem, od něhož pochází též první popis nálezu z Malých Čičovic (okr. Praha-západ) citovaný v úvodu příspěvku. Následovaly další objevy z Vepřku (okr. Mělník), kde byly použity dva typy pohřbívání v nádobách, a to použití jedné nádoby anebo vytvoření schránky ze dvou nádob zasunutých do sebe hrdly (obr. 1). Pohřby dětí v nádobách z doby bronzové jsou v současnosti doloženy minimálně z 18 lokalit a dalších pět lokalit je nejistých (Vělová 2010, 80–83).

Obr. 1. Dva případy pochování dětí v nádobách z Vepřku (podle Pič 1897, 179–180). Nádoby uloženy v archeologické sbírce Národního muzea pod inv. č. 11441–11443.

V době bronzové kulminuje zvyk ukládání pozůstatků do sídlištních jam. Ostatky dětí jsou nacházeny v přítomnosti dalších jedinců a ve vícečetných hrobech nejčastěji z celého předchozího vývoje pravěku. Na spoustě lokalit jsou doložené objekty, kde pozůstatky dětí, fragmentární nebo nestandardního charakteru, převažují nebo tvoří velkou část celku. Zajímavé je, že řada těchto nálezů je datována do přechodných časových etap mezi jednotlivými kulturami či dílčími obdobími doby bronzové. Zvláštní postavení mezi nálezy zauímají lokality Velim – Skalka a Blučina – Cezavy s nevídanou kumulací skeletů v nestandardním uložení. Pokud připustíme hypotézu, že Skalka u Velimi byla dějištěm nepřátelského vpádu, byly nemilosrdně zmasakovány i malé děti.

V době bronzové pozorujeme největší variabilitu v zacházení s lidskými ostatky právě u dětí. Jejich pozůstatky jsou nacházeny ve všech známých kontextech a jsou známy ze všech nestandardních typů pohřbívání a nakládání s těly; jsou nacházeny dětské kostrové hroby, když je za řádné pohřbívání považována kremace a opačně. V této souvislosti připomeňme např. výjimečné tři zároveň pochované děti v kostrových hrobech žen na únětickém pohřebišti z Polep u Kolína (*Moucha 1954, 525*). Také sekundární pohřbívání doložené v Praze 9 - Miškovcích na základě fosfátové půdní analýzy se týkalo i dětí (*Ernée – Majer 2009*).

Závěr

Studiu dětského světa v pravěku byla dosud věnována jen malá pozornost. Hlavním a nejdůležitějším pramenem jsou samotné dětské pozůstatky, proto jsem se snažila vytvořit jejich soupis, na který se může dále navázat s hlubšími analýzami. Pramenná základna pro rozbor stavu dětských pozůstatků ze tří sledovaných období čítala celkem 1792 položek; z neolitu 131 nálezů, z eneolitu 343 a z doby bronzové 1318. Neuvažujeme-li obecnou kategorii blíže neurčených dětí inf I, představovaly největší podíl ve všech třech obdobích pozůstatky dětí věkové kategorie inf II (ve stáří mezi jedním a sedmi roky), které tvořily v neolitu necelých 30 % nálezů všech dětských antropologicky přesněji určených pozůstatků, v době bronzové již téměř polovinu. Dochované nálezy představují ze 70 % kosterní pozůstatky, spálené pozůstatky tvoří 30 %; stav nálezového fondu je však zkreslen vlivem řady faktorů.

Na shromážděném souboru nálezů lze sledovat proměny závislosti některých jevů na věku dětí podle dějinného období. V neolitu a eneolitu je evidentní s rostoucím věkem klesající tendence pohřbívat/ukládat děti spolu s dalším jedincem, zatímco v době bronzové jsou děti ukládány ve vícečetných pohřbech poměrně stejně často v každém věku a pokles tohoto jevu můžeme sledovat až od přechodu k dospělosti. Zato pravděpodobnost obdržení hrobových přídavek stoupá s věkem dítěte v celém sledovaném úseku pravěku, nejméně jsou milodary přítomny v hrobech novorozenců a nejčastěji v přechodové kategorii inf III-juv.

Podle současného stavu výzkumu se zdá, že postavení dětí nebylo v pravěku stabilní, ale v rámci společenského vývoje se proměňovalo a formovalo. Jinak bylo na dítě nahlíženo v neolitu, jinak na konci eneolitu a též jinak třeba ve střední době bronzové. Potřeba demonstrovat společenský status již v dětství existovala zřejmě již v neolitu. Možná příslušnost dětí k vyšší sociální vrstvě se jeví nejpravděpodobnější v případě bohatě vybavených dětských hrobů se zbraněmi (atributy muže-bojovníka) a s honosnými šperky v pozdním eneolitu a ve starší době bronzové. Na otázku, zda toto společenské postavení bylo již dědičné, stále nelze jednoznačně odpovědět, ale některé případy hrobů velmi malých dětí by tomu mohly nasvědčovat. Pozdní eneolit a raná doba bronzová se jeví

jako perioda, kdy bylo postavení dětí nejrovnocennější. Z této doby nedisponujeme nálezy, které by se daly interpretovat jako doklady obětí a podobných kultovních praktik, které jsou známé z jiných kultur. Naopak v situaci na konci starší doby bronzové můžeme spatřovat potvrzení domněnky, že postavení dětí podléhalo nejsnáze změnám ve společnosti. Domnívám se, že rozpad tradičního ritu je nejdříve pozorovatelný právě na pohřbívání dětí, kdy dochází k nárůstu zvláštních typů pohřbů specifických pouze pro děti a u dospělých jedinců neobvyklých (nálezy koster dětí v nádobách zásobnicového charakteru), pohřby v jeskyních, žárové pohřby a především ukládání pozůstatků na sídlišťích v nestandardních polohách, někdy i se stopami násilných zásahů, jež budí zdání praktikování antropofagie.

Možnosti budoucího studia dětství v pravěku by se měly rozvíjet zejména skrze spolupráci s jinými vědními obory, jmenovitě s antropologií, kde molekulárně-genetické metody mohou výrazně přispět k poznávání příbuzenských vztahů. Zcela zásadní je klást důraz na rozbor veškerého antropologického materiálu a snažit se o maximální využití dostupných antropologických metod. Rozšíření interpretačního rámce nabízí rovněž konfrontace s etnografickými pozorováními.

Seznam literatury:

Braun, P. 2000: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. In: M. Metlička (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000*, 102–108.

Čermáková, E. 2002: Problémy dětství v neolitu střední Evropy, *Pravěk NŘ* 12, 7–45.

Černá, E. – Velímský, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most, *Archeologické rozhledy XLIII*, 47–61.

Čížmář, Z. – Dočkalová, M. 2004: Pohřeb tří jedinců v objektu kultury s lineární keramikou z Hlubokých Mašůvek, okr. Znojmo. In: Lutovský, M. (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu 2003*. Praha, 41–52.

Dobeš, M. 1998: Gräber der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen, *Sastuma* 6/7. Bonn, 133–179.

Dokládál, M. 1999: Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob. *Acta Facultatis Medicae Universitatis Brunensis Masarykianae* 113. Brno.

Dvořák, P. 1991: Pohřebiště lidu s kulturou se zvoncovitými poháry v Holáskách (okr. Brno-město), *Časopis Matice moravské* 76, 41–79.

Ernée, M. – Majer, A. 2009: Uniformita, či rozmanitost pohřebního ritu? Interpretace výsledků fosfátové půdní analýzy na pohřebišti únětické kultury v Praze 9 – Miškovcích, *Archeologické rozhledy LXI*, 493–508.

Hájek, L. 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. *Archeologické studijní materiály* 5. Praha.

Havel, J. 1978: Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. *Praehistorica VII, Varia Archaeologica* 1, 91–117.

Hložek, J. 2002: Neolitická pohřebiště v Čechách. (Nepubl. bak. práce) KAR ZČU Plzeň.

Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, M. 1990: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha.

Chambon, P. – Leclerc, J. 2007: Les tombes multiples dans le Néolithique français: aléa statistique ou pratique institutionnalisée?, *Bulletin de la Société préhistorique française* 104/2, 289–306.

Chochol, J. 1958: Dosavadní výsledky anthropologického rozboru lužických žárových pohřbů z českých zemí, *Památky archeologické XLIX*, 559–582.

- Kazdová, E. 1992:* K pohřebnímu ritu lidu s vypíchanou keramikou na Moravě, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university E 37, 7–24.
- Kovárník, J. 2002:* Pozoruhodné mohylové pohřebiště u Božic, okr. Znojmo. Další hroby lidu s moravskou malovanou keramikou. In: I. Cheben – I. Kuzma (ed.), Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Zborník referátov z 20. pracovného stretnutia, Liptovská Sielnica 9.–12. 10. 2001, Nitra, 143–166.
- Lorencová, A. – Beneš, J. – Podborský, V. 1986:* Těšetice-Kyjovice III. Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech. Brno.
- Moucha, V. 1954:* Rozbor únětického pohřebiště v Polepech u Kolína, Archeologické rozhledy VI, 523–536.
- Moucha, V. 1966:* Nécropole à Mochov (Bohême). In: J. Filip (ed.), Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. Prague, 107.
- Oliva, M. 2004:* Flint mining, rondels, hillforts... Symbolic works or too much free time?, Archeologické rozhledy LVI, 499–531.
- Ondráček, J. – Šebela, L. 1985:* Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově (Katalog nálezů), Studie Muzea Kroměřížska '85.
- Parma, D. 2007:* Pohřebiště Hoštice 4 (okr. Vyškov). Příspěvek k poznání variability pohřebního ritu v mladší době bronzové. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.–6. 10. 2006, 177–204. Brno.
- Píč, J. L. 1896:* Pohřebiště se skrčenými kostrami u Malých Čičovic, Památky archeologické XVI, 342–355.
- Píč, J. L. 1897:* Popelovité jámy u Vepřku, Památky archeologické XVII, 175–181.
- Pleiner, R. a kol. 1978:* Pravěké dějiny Čech. Praha.
- Podborský, V. a kol. 2002:* Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno.
- Rulf, J. 1996:* Problematika pohřbů na sídlišťích v českomoravském pravěku, Študijné zvesti 32, 115–122.
- Rulf, J. – Čtverák, V. 1997:* Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebestovicích, okr. Nymburk. In: Archeologie ve středních Čechách 1, 35–71.
- Salaš, M. 1990:* Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, Památky archeologické LXXXI, 275–307.
- Siemoneit, B. 1997:* Das Kind in der Linienbandkeramik. Befunde aus Gräberfeldern und Siedlungen in Mitteleuropa. Internationale Archäologie 42.
- Spurný, V. 1961:* Lužický kostrový hrob z Měrovic na Moravě, Archeologické rozhledy XIII, 473–477.
- Stloukal, M. 1968:* Problematika antropologického rozboru žárových pohřbů, Archeologické rozhledy XX, 330–346.
- Stloukal, M. a kol. 1999:* Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha.
- Stuchlík, S. 1981:* Osídlení jeskyní ve starší a střední době bronzové na Moravě, St AÚ Brno IX/2.
- Šmíd, M. 2003:* Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk Supplementum 11. Brno.
- Šmíd, M. 2008:* Předběžná zpráva o birituálním pohřebišti LnK v Kralicích na Hané, okr. Prostějov. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2007, Nitra, 241–259.
- Turek, J. 2000:* Being a Beaker Child. The position of children in Late Eneolithic society – Děti v období šňůrové keramiky a zvoncovitých pohárů. Postavení dětí ve společnosti pozdního eneolitu. In: In Memoriam Jan Rulf, Památky Archeologické – Supplementum 13, 424–438.

Vějskalová, L. 2009: Pohřbívání dětí v neolitu a eneolitu na našem území. Praehistorica XXVIII, 237–280.

Vělová, L. 2010: Problematika dětských pohřbů v pravěku na našem území. (Nepubl. dipl. práce) ÚPRAV FF UK. Praha.

Vokolek, V. 2003: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen - I., II. Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách - I., II. Fontes Archaeologici Pragenses 27. Pragae.

Zápotocká, M. 1998: Bestattungsritus des Böhmischen Neolithikums (5300–4200 B.C.). Praha.

Resumé

Source base for the analysis of children's remains from Bohemia and Moravia consisted of a total of 1792 entries; 131 of Neolithic finds, 343 of Eneolithic finds and 1318 of Bronze age finds. The largest proportion in all three periods was represented by remains of children categorized as infans II (i.e. aged between one and seven years), which formed about a third of all anthropologically more precisely identified children's remains in the Neolithic and almost half in the Bronze age. Skeletal remains form approx. 70 % of preserved findings, charred remains 30 %; however, this state is distorted due to many factors.

We can observe changes of dependency of certain phenomena on children's age through historical periods on the collected findings. There is an evident downward trend of burying children with another individual in accordance with increasing age in the Neolithic and Eneolithic. However in the Bronze Age the children are placed in the multiple burials as often at any age and a decrease of this phenomenon can be traced only at the transition to adulthood. On the other hand the likelihood of receiving the grave-goods essentially continuously increases with children's age in the whole observed period of prehistory.

According to the current state of research it seems that the position of children has not been stable in prehistoric times, but it has been transformed and shaped in terms of social development. The child has been regarded differently in the Neolithic, at the end of Eneolithic and also in the Middle Bronze Age. The necessity to demonstrate social status as early as in childhood seems to have already existed in the Neolithic. Possible affiliation of children to a higher social level seems most probable in the case of children's lavishly furnished graves with weapons (man-warrior attributes) and ostentatious jewelry in the late Eneolithic and Early Bronze Age. The question whether this social standing has been hereditary still can't be definitely answered, but certain cases of graves of very small children might indicate that. Late Eneolithic and the beginning of the Early Bronze Age appear as a period when the status of children has been most equal. We do not have any archaeological records from that time which could be interpreted as evidence of sacrifices and similar cult practices known from other cultures. Conversely at the end of the Early Bronze Age we can see a confirmation of the assumption that the status of children was easily subject to changes in the society. I believe that the disintegration of the traditional rite can be first observed just on burying children, where there is an increase of particular types of funerals specific only for children and unusual for adults as findings of skeletons of children in pots, burials in caves, cremations and especially storing the remains on settlements in non-standard positions, sometimes even with traces of violent interventions, which appear caused by anthropofagy practice.

Krátké pojednání o ženském oděvu pozdní fáze doby stěhování národů. Úvahy k funkci párových spon na příkladě nálezu z ženského hrobu ze Zvoleněvsí u Slaného.

KRISTÝNA URBANOVÁ

ABSTRACT: Short essay on female costume of the Late Phase of the Migration Period. Some considerations to the function of pair pins on the example of the finds from female grave in Zvoleněves by Slaný.

The grave finds represent an important archaeological source to our knowledge of the development of costume. This is due to the fact that the costume consisted also from decorative and functional parts, namely brooches, needles, buckles and other, commonly found in the graves of the Late Phase of the Migration Period. However, what was properly functional and what was decorative? Were these two aspects strictly separated, or did they blend together? What we can deduce from the costume components on the funerary costume as such? The author of the article aims to answer these questions in various ways, on the example of the finding of the female grave no. I from the cemetery in Zvoleněves.

KEY WORDS: archaeological textile, the culture of the costume, Migration Period, Zvoleněves by Slaný, reparation of pins, funerary rite

CONTACTS: Mgr. Kristýna Urbanová, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1; kristyna_urbanova@nm.cz

Úvod

Obec Zvoleněves u Slaného (okr. Kladno, Středočeský kraj) byla na přelomu 19. a 20. století bohatstvím svých nálezů v hledáčku pozornosti odborné archeologické veřejnosti. V archivu nálezových zpráv Národního muzea (dále jen NM) je uložena jedna z prvních – poměrně detailně rozepsaných – zpráv o aktivitách V. Schmidta a jeho výzkumu únětických hrobů z roku 1891 (následně publikována ve *Starožitnostech*). Ještě většího zájmu se dočkalo odkrytí pohřbu mladé dívky z doby okolo roku 300 n. l. v roce 1893 (*Felcman 1896*). Svým obsahem unikátní hrob byl publikován posléze J. L. Píčem ve třetím díle jeho *Starožitností (1905)*. Zdá se, že pohřeb byl osamocený, neboť při dalším hledání v okolí nebyly hroby ze shodného období nalezeny. Teprve v prosinci 1914 došlo zcela náhodně při zemědělských pracích k objevení menšího pohřebiště z doby stěhování národů. Výzkumu se zhostil na pokyn inspektora prehistorického oddělení NM laborant V. Landa, dlouholetý Píčov spolupracovník, který byl k nálezům přivolán na začátku roku 1915. Předměty – veškerá hrobová výbava z prozkoumaných sedmi hrobů – se tudíž dostaly po vyzvednutí ze země do sbírek NM v Praze, shodně jako předchozí nálezy.

„Merovejské hroby ve Zvoleněvsi“ (Prokop 1916)

Výzkum kostrového pohřebiště z pozdní fáze doby stěhování národů na parcele č. 319 v poloze „*Na Chmelnici*“ nebo také „*Pod Bechovem*“ byl spuštěn náhodným nálezem lidských ostatků při překopávání pole p. A. Lindy (*Prokop 1916*, 1–2). Tento zvoleněveský starosta byl nadšeným příznivcem starožitností, jak poznamenává ve své zprávě přivolaný Dr. K. Prokop, a jen díky jeho včasnému zásahu a rozkazu práce pozastavit, nebyly porušeny a zničeny další hroby. Hrob č. I., odkud pocházejí nálezy, jimiž se hodlám v článku zabývat, se nacházel na zmiňované parcele, nedaleko stodoly, asi 1 m pod povrchem (*obr. 1*). Vzhledem k charakteru milodarů se jednoznačně jednalo o hrob ženský. Dr. K. Prokop, právník a amatérský archeolog, ohledal nález 3. ledna 1915, tedy necelý měsíc po samotném objevu a zahájil jeho další odkryv. Jelikož byly dělníky vyryty stehenní kosti, postupoval od nich směrem k hlavě, zaznamenávající si polohu nálezů. V pánevní oblasti narazil záhy na dvě párové spony, které mu rázem napomohly k dataci hrobu do „merovejského období“. Dobře zachovaná kostra ženy středního věku (rozbor kosterních pozůstatků provedl prof. J. Matiegka viz *Prokop 1916*, 6) ležela naznak s orientací JZ – SV s obličejovou částí nachýlenou k západu. Pravá ruka byla natažena podél těla a levá spočívala v klíně. Inventář nalezeného hrobu č. I. (*Svoboda 1965*, 280, Tab. LX.–XIX.: 4–18; *Prokop 1916*, 4, Obr. 4– 5) tvořily dvě párové spony, železný klíč a kroužek, nožík, stříbrný kroužek a jantarový korál (uloženo ve sbírkách NM pod inv. č. H1 – 18620, H1 – 18633 – 637¹). Krátce po dobrání hrobu došlo na stejné parcele k nálezům dalších. Následující hroby II. až VII. (*Prokop 1916*, 2–3, inventář hrobů tamtéž, nebo také *Svoboda 1965*, 280) odkrýval Dr. K. Prokop ve spolupráci s přivolaným V. Landou z Prehistorického oddělení NM. Celé pohřebiště jim bylo řádně publikováno a zhodnoceno v Památkách archeologických již v následujícím roce 1916.

Rekonstrukce kroje doby stěhování národů z archeologických pramenů

Když se zabýváme rekonstrukcí vzhledu lidí z minulosti na základě hrobových nálezů, narazíme na zásadní otázku, jaký typ oděvu byl dáván zemřelým do hrobu? Můžeme předpokládat, že pohřební šat odpovídal tomu běžně nosenému nebo se jednalo o speciální variantu určenou čistě pro tyto účely? Tomu, aby byly předměty související s oděvem správně interpretovány a identifikovány tak typ oděvu, napomáhá mimo jiné i znalost jejich uložení v hrobě ve vztahu k tělu zemřelého. Dr. K. Prokop v případě nálezů párových spon v hrobě č. I. ve Zvoleněvsi uvádí „...*nalezl jsem v krajině kostí pánve dvě spony typu vysloveně merovejského, obě jakoby do země zabodnuté. Jimi byla také kost sedací zbarvena měděnkou (patinou) do fialova...*“ (*Prokop 1916*, 2). Z výzkumu hrobu č. I. existuje kromě tohoto verbálního popisu také fotodokumentace – skleněný negativ datovaný k 2. lednu 1915 uložený v Oddělení prehistorie a protohistorie NM pod číslem 284, který jeho slova potvrzuje.

Vzhledem k velikosti a hmotnosti spon nelze předpokládat výrazné posuny způsobené postmortálními procesy. Umístění spon v oblasti pánve je typické pro kulturní okruh langobardsko – merovejský a dataci do první poloviny 6. století, čemuž odpovídají i ostatní milodary, které byly uloženy v hrobě následujícím způsobem: železný klíč i kroužek

¹ Všechny předměty lze dohledat, spolu s metrickými údaji, fotografiemi a verbálním popisem ve veřejně přístupné databázi archeologické sbírky NM na www.nm.cz v sekci On-line databáze a katalogy.

ležely vně levé kosti stehenní (byly vyryty dělníky jako první), železný nožík poté na vnitřní straně kosti. Stříbrný kroužek se našel na prsou zemřelé, u posledního levého žebra a u hlavy ležel jantarový korál s dírkou.

Jak tedy mohl vypadat ženský oděv pozdní fáze doby stěhování národů ve zmiňovaném kulturním okruhu, do kterého spadá i kostrové pohřebiště ze Zvoleněvsi v čele s bohatě vybaveným ženským hrobem č. I.?

Písemné prameny neklidné doby stěhování národů se nevěnují tak pečlivě a popisně oděvu a vzhledu jednotlivých etnik jako tomu bylo ve starších obdobích.² Na rozdíl od republikánských a císařských, mnohdy až etnografických studií barbarských kmenů se pozdně římské historikové zabývají spíše popisem událostí než popisem vzhledu. Výjimečně tak učiní v případech významné osoby, jako byl např. Atila, jeho vyslanci nebo předáci germánských kmenů. Ale i tehdy je popis oděvu stručný a omezuje se spíše na konstatování, že „byl oděn podle skytského zvyku“ apod. Ammianus Marcellinus, Priskos, Jordanes a Sidonius Apollinaris jsou spíše dějepisci než obdivovatelé módy, proto jejich stručné popisy vzhledu Římu nepřátelských kmenů jsou mnohdy zavádějící a silně tendenční (*Poppová Urbanová – Leite 2009*). Z tohoto období nemáme ani žádný přímý nález dochovaného oděvu tak, jak tomu bylo z období předcházejícího (např. *Schlabow 1976*). V hrobových kontextech se setkáváme pouze s dochováním textilních fragmentů velkých několik centimetrů v blízkém okolí ostatků a na předmětech z hrobové výbavy. Kvůli absenci přímých nálezů textilií nám tak jediným vodítkem zůstává, jak již bylo řečeno, rozložení předmětů na těle nebožtíka tak, jak sloužily ke spínání oděvu nebo k jeho ozdobě. Rozdílné uložení spínadel v hrobech celé merovejské Evropy vyvolalo řadu diskuzí. Kromě možnosti interpretovat mnohdy zvláštní vzájemné postavení spon jako sepnutí pohřebního rubáše (*Urbanová 2010*), získáváme zajímavý studijní materiál pro vyčlenění specifických lokálních rozdílností v kroji navázaných na jednotlivé kulturní okruhy. Uložení spon v hrudním koši a v oblasti pánve je typickým projevem kroje merovejsko – langobardského okruhu (Frankové, Durynkové, Langobardi aj.; *Tejral 1982*, 82). Z Čech jsou nejznámějšími a největšími pohřebiště tohoto okruhu lokality Záluží u Čelákovic a Praha Podbaba (*Svoboda 1965*), nebo bohatý ženský hrob ze Světce u Bíliny (*Blažek – Lutovský 1992*) a spadá do něj i nález pohřebiště ze Zvoleněvsi. Na základě analýzy uložení spon na těle zemřelých (*Clauss 2003, Ebhardt-Beinhorn 2000*) se zdá, jako by v daném období a kulturním okruhu spony přestaly plnit primární funkci konstrukce oděvu, jako tomu bylo ve starších obdobích (ve smyslu nezbytně potřebného předmětu k vytvoření oděvu samotného), a posunuly se spíše k funkci dekorativní. Což znamená, že oděvy musely být střiženy a ušity jako samonosné. Oproti dříve používaným šatům typu peplos, které byly stříhové velmi jednoduché (obdélník) a byly nositelné jen a právě díky zapojení spon, vesměs umístěných na ramenou, nový typ oděvu spony k tomu, aby byl vytvořen, nepotřeboval. Můžeme předpokládat, že základem nového oděvu, typického pro pozdní období stěhování národů, byla tunika (halena)³ a její nejrůznější stříhové variace nošené v kombinaci s pláštěm, opaskem a jeho doplňky, tvořící tak relativně snadno rozlišitelný кроj (*obr. 8a*). Opasek (*obr. 8b*), který se stal nedílnou součástí nejenom mužského, ale i ženského kroje se zpravidla skládal z jednoduchého pásku z kůže zakončeného přezkou, na kterém bylo zavěšeno množství předmětů denní potřeby, jako byly nože, nůžky, jehelníčky, přesleny, ale také nejrůznější amulety mající za úkol ochraňovat nositelku (křišťálové koule, korálky ze skla

² Např. Tacitus v Germánii.

³ Tento typ oděvu dokládají rozboru pozůstatků textilií z hrobu 49 tzv. Arnegundy v Saint-Dennis z poloviny 6. století (*Clauss 2000*, 497–502).

i jantaru, bronzové závěšky, mušle aj.). Nezřídka mohly být opasky i dva. V prostředí Čech nemáme tak zdobné závěšky, s jakými se setkáváme například na území současného Německa (*Clauss 2003, Ebhardt-Beinhorn 2000*), na kostrových pohřebištích v Praze Podbabě a Záluží u Čelákovic se našlo několik variant jednoduchých opasků tvořených nezdobenými nebo velmi střízlivě pojatými kroužky (*Poppová Urbanová – Leite 2009*). Z hrobových kontextů a četných pozůstatků organických materiálů na spodních částech konstrukcí spon vyplývá, že pravděpodobně na těchto řemenech, nebo v jejich blízkosti byly spony zavěšovány, v této době ztrácje svou původní funkci jako spínadlo oděvu, a měníce se v dekorativní prvek, v daném smyslu umístitelný na oděvu kdekoliv. Nakolik se nové rozšíření stříženého oděvu a umístění spon do oblasti pánve a spodní části hrudního koše dělo vlivem zásahu nomádky kmenů či společenstev jimi ovlivněných, zůstává zatím nezodpovězenou otázkou.

Spona – každodenní užitiný předmět nebo sváteční šperk?

Ačkoliv je ve sledovaném období patrný posun významu spon od praktického spíše k dekorativnímu, zůstává přesto stále nezodpovězena otázka, nakolik bylo jejich uložení v hrobě odrazem každodenního úboru zemřelého, či pouhou dekorací svázanou se svátečním oděvem užívaným k významným a výjimečným příležitostem.

Stříbrné pozlacené spony z hrobu č. I. ve Zvoleněvsi inv. č. H1 – 18633 – 634 typu Radovesice⁴ s polokruhovitou záhlavní destičkou a oválnou nožkou s výraznou zvířecí hlavou na patce byly zdobeny po povrchu vrubořezem a na okrajích kolkováním. Svým provedením patřily k luxusním předmětům, které byly určeny pouze elitním vrstvám. I přesto, že ukazují na fakt, že pochovaná žena z hrobu I. k takovému okruhu bezesporu patřila, poukazují zároveň i na to, že tyto předměty byly vysoce ceněny i vlastníky samotnými a užívány co nejčastěji. Obě zmiňované spony jsou shodného provedení, výzdoby i rozměrů a obě také na sobě nesou množství stop po pravidelném nošení a četná poškození z toho vyplývající (*obr. 5, 7*). Z původních šesti kolíčků zůstaly zachovány na jedné sponě pouze čtyři a na druhé pět a i ty byly na sponě inv. č. H1 – 18633 fixovány provázkem, aby nedošlo k jejich ztrátě. Zbytky provázku kolem kolíčků jsou patrné i na dobové fotografii souboru (*obr. 2*). Provázek je tvořen dvěma skanými nitěmi se zákrutem „S“ (doleva), každá z nich s mírným zákrutem „Z“ (doprava). Provázek obtáčí každý kolíček minimálně jednou až dvakrát (*obr. 4*) po celé délce hlavice. Ještě dnes je vidět, jak napevno byl přivázán a jak napnutý mezi jednotlivými kolíčky byl. Není to jediný pozůstatek organických materiálů na sponách – ze spodní strany záhlavní destičky, v místech okolo vinutí nacházíme vždy silnou korozní vrstvu, která v sobě skrývá také organické reliktů blíže neurčitelné. Spona inv.č. H1 – 18633 (*obr. 3*) je na patce rozlomena a vyspravena stříbrnou podkladovou destičkou s nýtky (*obr. 6 a, 6 b*). Podle měření skladby kovu⁵ byla podkladová destička vyrobena z poměrně kvalitního stříbra, stejně jako nýtky, spojující ji s patkou spony.

S reparacemi poškozených spínadel se v hrobových výbavách doby stěhování národů setkáváme. Například jedna z párových esovitých ptačích spon z ženského pohřbu v Grossengotteru u Erfurtu (*Farke 1988*) byla poté, co se jí odlomil zachycovač, k oděvu – přesněji řečeno k poutkům na lemu oděvu – přímo přišita. Aby držela na šatech co nejpevněji, byla ještě obtočena kolem původního zachycovače přes svrchní stranu spony zdvojeným provázkem, aby skutečně neskouzla a nebyla tak ztracena (rekonstrukce viz

⁴ K tomuto typu spon viz *Tejral 2002, Koch 1998*.

⁵ Měření provedl Dr. Frána v Ústavu jaderné fyziky AV ČR, v. v. i. v Řeži u Prahy v rámci projektu GAUK „Oděv a textilní produkce v době římské a v době stěhování národů v českých zemích“ v letech 2008–2010.

Farke 1990, 158, obr. 8–9). Provázek byl vyroben ze skaných nití rostlinného materiálu (konopí), shodně jako v případě provázku na sponě ze Zvoleněvsi.

Je nesporné, že destička i provázek sloužily v případě zvoleněvského nálezu k opravě spony pro její další používání a neměly jiný účel. Ovšem to, že organické zbytky na spinadlech nejsou vždy pouze doklady nutných oprav, ale mohly plnit také jiné funkce, uvidíme na příkladech níže.

Další z možností interpretace zbytků provázků, dochovaných na kovových předmětech je určit je jako součásti obalů. Balení předmětů vkládaných do hrobu je zvyk, se kterým se nesetkáváme nejenom v období stěhování národů, ale již v dobách starších (např. nálezy předmětů v obalech na keltském pohřebišti v Glaubergu - *Bartel 2003*, 134, nebo v době římské *Březinová – Urbanová 2009*). Obaly na předměty byly trojího druhu – ozdobné, funkční a nebo – vesměs pro pohřební účely – rituální. K ozdobným patřily z námi sledovaného období složitě zhotovené obaly, jako byl např. obal záhlavní destičky spony z hrobu 18 z lokality München – Perlach (*Bartel 2003*, 135–136, *Walter – Peek – Gillich 2008*, 39) nebo pokrývka spony s kolíčky z dvojhrobu 166/167 z Aschheimu (*Bartel 2003*, 134). Mezi čistě funkční řadíme buď součásti konstrukcí pochev nožů, břitvev a mečů, anebo samozřejmě také látkové či kožené obaly, chránící předmět před opotřebením nebo poškozením (z prostředí Čech např. nálezy z pohřebišť Praha Podbaba a Záluží u Čelákovic viz *Urbanová 2009*). Všechny typy se samozřejmě mohly prolínat. Nutno podotknout, že na rozdíl od zdobných konstrukcí obalů z organických materiálů (např. Perlach), ovázání provázkem na sponě ze Zvoleněvsi nebylo vedeno estetickým, nýbrž zcela praktickým požadavkem, aby nedošlo k upadnutí uvolněných kolíčků od záhlavní destičky. Nelze ani předpokládat, že mohutné korozní vrstvy na vnitřní straně záhlavní destičky souvisí s konstrukcí nějakého obalu - spíše jsou dokladem, že spony byly skutečně umístěny na podklady vyrobené z organických materiálů (textil, kůže – oděv, opasek).

Závěr

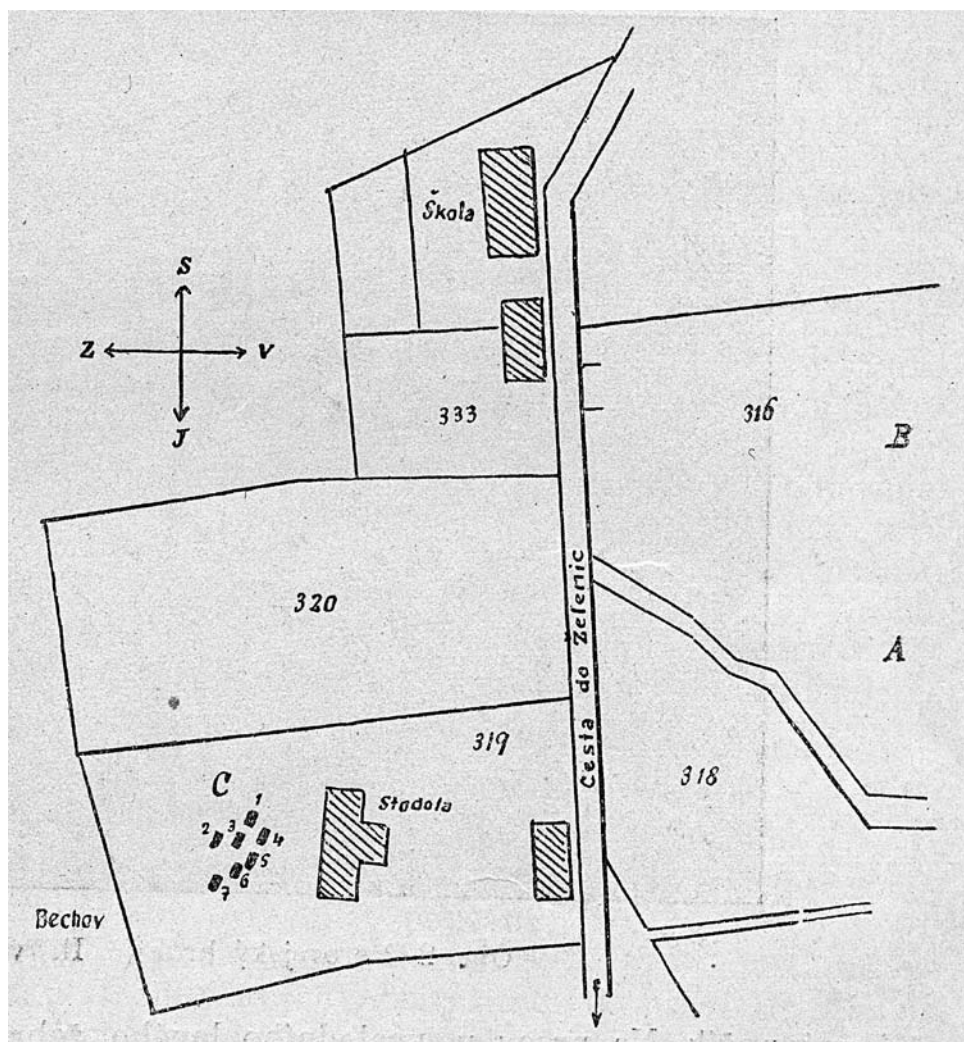
Nálezy typu reparovaných spon ze Zvoleněvsi jsou přínosné v tom, jak nám umožňují - byť jen na krátký prchavý okamžik - nahlédnout do světa každodennosti lidí z dob dávno minulých, mezi které patřila samozřejmě i kultura odívání.

Žena středního věku, která zemřela někdy v první polovině 6. století v místě, kde se nyní nachází obec Zvoleněves, byla uložena do hrobu v oděvu se všemi předměty a ozdobami, které byly jeho nedílnou součástí. Mezi ně patřily i umně provedené párové spony zdobené vrubořezem, které připínala majitelka v oblasti pánve a které byly s největší pravděpodobností součástí opaskové konstrukce, jak tomu bylo v daném kulturním okruhu zvykem. Výjimečně krásné a z drahých kovů zhotovené předměty patřily k luxusu vyšších vrstev a sloužily k jejich sebe prezentaci. Do takovéto vrstvy zesnulá žena bezesporu patřila.

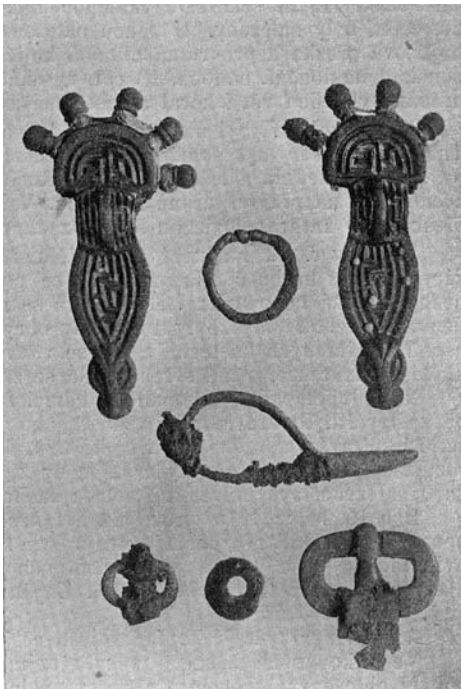
Umístění spon na těle v místech, kde byly vystaveny poměrně velkému zatížení (chůze, sedání, otěr dalšími vrstvami oblečení aj.), se na nich postupem času podepsalo do té míry, že jedna ze spon praskla na patce po celé délce a musela být pro další nošení vyspravena. V detailu, jakým bylo pečlivé opravení, se odráží cennost a význam, jaké byly těmto předmětům přisuzovány. Důležitost, kterou měly v době svého upotřebení pro nositelku, kvitoval o tisíce let později při odkrytí jejího hrobu i autor výzkumu Dr. Prokop „... i lze souditi, že takové sponky byly i Merovejcům vzácný a jejich uchování že byla věnována zvláštní péče“ (*Prokop 1916*, 5). Lze si také představit, že zde nehrál svou roli pouze fakt, že si sponu chtěla majitelka nadále uchovat pro hodnotu kovu, ale můžeme si i představit jistou

nutnost dostat esteticke kroje, v niz parovost spon hrála duležitou, ne-li podstatnou roli. To je vsak další z otázek výzkumu dějin odívání, které jsou nám prozatím zahaleny rouškou tajemství.

Vzhledem k neexistujícím přímým nálezům oděvu, které by zodpověděly otázky o jeho vzhledu a typu, v jakém byli zemřeli v době stěhování národů pochovááni, jsme nuceni odpovídat na tento dotaz studiem artefaktů s oděvem souvisejících. Díky stopám po obnošení na obou párových sponách ze Zvoleněvsi inv. č. H1 – 18633 – 634 vedoucí až k rozlomení jedné z nich v nejvíc namáhané části a díky zachovaným snahám opravit tyto předměty dodnes vidíme, že šat, jehož ozdobnou součástí spínadla byla, byl nošen pravidelně, nikoliv pouze výjimečně. Tím by nález poukazoval spíše na teorii, že do hrobů byli zemřelí ukládáni v oděvech a s ním souvisejících doplňcích, které často nosili a kterým se prezentovali v rámci společnosti. Ovšem potvrdit či vyvrátit tuto teorii vyžaduje další, hlubší studium a analýzu všech dostupných pramenů.

Obrázek 1

Obrázek 2

Obrázek 3

Obrázek 4

Obrázek 5

Obrázek 6a

Obrázek 6b

Obrázek 7

Obrázek 8a

Obrázek 8b

Seznam literatury

- Bartel, A. 2003:* Schutz – verpackung oder Zier? Schutzvorrichtungen an metallenen Trachtbestandteilen und Beigaben. Beobachtungen – Befunde – Rekonstruktionen. In: Bender Jorgensen, L. – Banck – Burghess, J. – Rast-Eicher, A.: Textilien aus Archäologie und Geschichte. Festschrift Klaus Tidow, 132–141.
- Blažek, J. - Lutovský, M. 1992:* Nové poznatky o pohřebišti z doby stěhování národů ve Světci u Bíliny. Časopis Národního muzea, řada historická 101, 1–7.
- Březinová, H. – Poppová Urbanová, K. 2009:* Fragments of textile on bronze age from the Roman period of Řepova. Archeologické rozhledy LXI, 101–117.
- Clauss, G. 2000 :* Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. Jahrbuch RGZM, 491–548.
- Ebhardt – Beinhorn, Ch. 2000:* Neue Erkenntnisse frühmittelalterlicher Textilforschung Süddeutschlands. Beobachtungen zur Trageweise merowingrzeitlicher Zierscheibengehänge – dargestellt am Beispiel von Grosshöbing, Grab 160. Bamberg. Nепublikovaná magisterská práce. Otto – Friedrich Universität Bamberg.
- Farke, H. 1988:* Gewebereste an zwei Vogelfibeln der Völkerwanderungszeit. Archaeological Textile Newsletter 6 (1988), 6–8.
- Farke, H. 1990:* Freilegung und Identifizierung von mineralisierten Geweberesten auf archäologischen Artefakten. Arbeitsblatt für Restauratoren, Heft 1, 152–159.
- Felcman, J. 1896:* Hrob z doby stěhování národů ve Zvoleněvsi. Archeologický výzkum „Údolí Svatojiřského“ okolí. Památky archeologické 16, 281–286.
- Furmáněk, V. – Pieta, K. 1985:* Počátky odievania na Slovensku. Bratislava.
- Koch, A. 1998:* Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich. Monogr. RGZM 41. Mainz.
- Píč, J. L. 1905 :* Starožitnosti země české: 2. III. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů. Praha.
- Poppová Urbanová, K. - Leite, G. 2009:* Haute Couture 0–600 AD. Katalog doprovázející výstavu „Poslední Germáni v Čechách“. Praha.
- Prokop, K. 1916:* Merovejské hroby ve Zvoleněvsi. Památky archeologické 28, 1–6.
- Schlabow, K. 1976:* Textilfunde Norddeutschland der Eisenzeit. Neumünster.
- Svoboda, B. 1965 :* Čechy v době stěhování národů. Praha.
- Tejral, J. 1982:* Morava na sklonku antiky. Praha.
- Tejral, J. 2002:* Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. In: J. Tejral (Hrsg.): Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Brno.
- Urbanová, K. 2009:* Soubor textilních pozůstatků z doby stěhování národů ze sbírek oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze. In: Droberjar, Eduard – Komoróczy, Balasz. – Vachútová, Dagmar (edd.): Barbarská sídliště. Brno, 531–542.
- Urbanová, K. 2010:* Shroud or burial dress? Possibilities for interpreting textile fragments from the Migration Period found on the site in Záluží near Čelákovice. Fasciculi Archaeologicae Historicae, fasc. XXIII, 1–8.
- Walter, S. – Peek, Ch. – Gillich, A. 2008:* Am liebsten schön bunt! Kleidung im Frühen Mittelalter. Porträt Archäologie 3. Esslingen.

Resumé

The grave finds represent an important archaeological course to our knowledge of the development of costume. This is due to the fact that the costume consisted also from deco-

rative and functional parts, namely brooches, needles, buckles and other, commonly found in the graves of the Late Phase of the Migration Period. What can we deduce from the costume components on the funerary costume as such?

The finding such as repaired pins from female burial no. 1 in Zvoleněves are useful because they enable us – albeit for a short while – to enter the everyday life of people from periods long time past, and among other aspects, to observe also the culture of the costume.

Middle-aged woman that died sometime in the first half of the 6th century on the place where nowadays the village Zvoleněves is located was placed to her grave in her costume with all its constituent parts and decorations. Among these were also nicely made pair brooches decorated by notching, placed close to the pelvis, that with great probability constituted part of the belt construction common for this culture. Exceptionally elaborate artifacts made from precious metals belonged to the luxurious possessions of upper classes and served for their self-presentation. The deceased woman unquestionably belonged to these high classes. As the pins were placed on the body in such a way that they were exposed to great pressure through walking, sitting, wiping by other layers of clothing etc. During the time, one of the brooches cracked and needed to be repaired in order to be used further. The detail of careful reparation reflects the value of the artifact and the importance assigned to it. This commented also Dr. Prokop on uncovering her grave in saying: „...therefore, we can conclude that such pins were valuable even for the Merovingians and that great care was dedicated to their preservation.“ (Prokop 1916, 5). We can also speculate that not only the owner wanted to preserve the pin made from valuable material but that for the aesthetics of the costume the pairing of the brooches was important, if not crucial. However, this is another problem from the history of costume that has remained unanswered so far. Given the fact that there are no direct findings of costume that would clarify how the deceased were buried in the Migration Period, we have to study artifacts connected with costume. With the view of the fact, that both pair pins from Zvoleněves no. H1 - 18633 – 634 were used in such a way that one of them cracked and was repaired we can conclude that the dress to which they belonged was worn often, not only exceptionally. Therefore, the finding would lead to a conclusion that the deceased were buried in their everyday costume, the one in which they presented themselves to their society. However, to confirm or refute this theory requires a prolonged, profound study and analysis of all sources available.

(English by Markéta Křížová)

Skleněné předměty z raně středověkého knížecího hrobu v Kolíně¹

JIŘÍ KOŠTA – HEDVIKA SEDLÁČKOVÁ – VÁCLAV HULÍNSKÝ

ABSTRACT: Glass objects from the Early Medieval princely grave in Kolín

The importance of extremely rich double burial from the 9th century, discovered in Kolín in the year 1864 greatly surpasses the region of Bohemia. The grave inventory includes luxurious objects of Western European origin as well as of domestic or Great Moravian provenance. The article describes in detail the materials and typology of the glass artifacts from the burial of Kolín – the glass vessels and beads. Their analysis renders rich data for the study of historical glass as well as the study of the highest elites of Bohemian society of the Early Middle Ages.

KEY WORDS: Early Middle Ages, élite, Kolín, glassmaking, historical glass, chemical analysis of glass

CONTACTS: Mgr. Jiří Košta, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1; jiri.kosta@seznam;
PhDr. Hedvika Sedláčková, CSc., Archaia Brno, o.p.s., Bezručova 15, 602 00 Brno; Hedvika.glass@seznam.cz;
Doc. Ing. Václav Hulínský, CSc., Ústav skla a keramiky, Vysoká škola chemicko-technologická, Technická 5, 166 28 Praha 6; Vaclav.Hulinsky@vscht.cz

Výjimečně bohatý soubor předmětů z dvojhrobu muže a ženy odkrytý roku 1864 na katastru města Kolín, k jehož záchraně a správnému kulturněhistorickému zařazení přispěl zásadním způsobem významný archeolog a první přednosta Prehistorického oddělení Národního muzea J. L. Pič, budí již po několik generací zájem řady badatelů zabývajících se raně středověkou archeologií, historií a uměleckým řemeslem. Jeho význam dalece přesahuje oblast české kotliny. Hrobový inventář spojující v jednom celku předměty západního i domácího (resp. velkomoravského) původu je významným příspěvkem k poznání postavení elity středoevropských Slovanů v době počátků formování státní společnosti. Unikátní západní importy, mezi nimiž dominuje umělecky zdobený kalich a honosná garnitura řemení meče, zásadním způsobem prohlubují znalosti o hmotné kultuře franské říše v době, kdy již naprostá většina jejich obyvatel upustila od ukládání bohatých milodarů do hrobů. V mnoha ohledech srovnatelný význam mají skleněné artefakty, které jsou předmětem této studie. Zastupují je nádoby, jež jsou v hrobovém kontextu raně středověkých Čech zcela ojedinělé, a tři modré olivovité korálky. Tyto podélně žebrované perly elipsoidního tvaru je možno posuzovat v rámci početné kolekce obdobných nálezů v českých i středoevropských sou-

¹ Příspěvek byl zpracován v rámci vědeckovýzkumného záměru Ministerstva kultury České republiky „Osobnosti české vědy a kultury“ (MK00002327202).

Obr. 1. Část inventáře kolínského knížecího hrobu se skleněnými předměty. Překresba nejstaršího vyobrazení souboru, učiněného F. Potůčkem krátce po objevu, vyhotovená do kolínské městské knihy (před r. 1892). 1–2: kalich (stav před rekonstrukcí); 3: amulet; 4, 4a–b: zlomky kaptorgy; 5: olivovité korálky; 6: zachovaná skleněná číška; 7–8: fragmenty číšek (ztraceno); 9–10: skleněná miska (podle Lutovský – Pejša 2006, obr. 4).

*vislostech. Autoři studie nabízejí na základě důkladného materiálového, technologického i typologického rozboru a podrobného studia analogií přesnější odpovědi na otázky proveni-
ence, chronologie i sémiotického významu skleněných artefaktů z kolínského hrobu. Jejich analytické zpracování zároveň poskytuje důležitá data v oblasti studia historických skel.*

1.1. Okolnosti objevu a historie výzkumu kolínského hrobu

K objevu bohatého hrobu došlo náhodně 19. března roku 1864 v obecní cihelně, která se nacházela jihovýchodně od historického centra města Kolín.² Hrob byl vybrán bez jakékoli dokumentace a předměty v něm nalezené zůstaly v držení M. Součka, nájemce cihelny; později jich byla část předána kolínské evangelické faře a část uložena ve školní (později městské) sbírce. Nálezový celek byl zprvu interpretován jako renesanční a posléze, především na základě nálezů kalichu (*obr. 1/1, obr. 7*), dáván do souvislosti s hrobem slavného husitského kněze a vojevůdce Prokopa Holého (*Šafránek 1881*), který padl roku 1434 v bitvě u Lipan, vzdálených od Kolína asi 16 km západním směrem. V důsledku toho byly ostatky obou mrtvých znovu pohřbeny na kolínském evangelickém hřbitově a kalich prošel radikální úpravou, aby vyhovoval tehdejší představě o podobě bohoslužebného náčiní (k liturgickým účelům byl také až do 90. let 19. století využíván). Reakce na obsáhlou studii *J. Šafránka (1881)*, obhajující zmíněný husitský kontext kolínského nálezů, však nebyla jednoznačná. Odpůrci Šafránkových názorů se opírali o stylový rozbor nálezů a kladli celek do sklonku 9. a do 10. století (*Schneider 1882; Voss 1884*), nebo přímo do karolinského uměleckého okruhu (*Koula 1883/1888, list 1*). Za účelem rozřešení situace svolal kolínský magistrát roku 1892 odbornou komisi, jejímž členem byl rovněž významný český archeolog a redaktor časopisu *Památky archeologické* J. L. Pič. Teprve tehdy byly zaprotokolovány svědecké výpovědi účastníků objevu, J. Kratochvíla a M. Součka. Nálezový soubor byl poté dán definitivně do kontextu raného středověku (*Pič 1892; Prášek 1892*) a zachované předměty byly postupně uloženy ve sbírkách Národního muzea v Praze.

Kolínský velmožský hrob byl po celé 20. století objektem předního zájmu řady badatelů. Zmíňme se alespoň o studii *J. Schránila (1925)*, která se na dlouhou dobu stala nejpodrobnějším archeologickým rozbohem nálezů a měla značný vliv na následující bádání. Velký význam, především díky revizi chronologického zařazení nálezového celku, měla práce *R. Turka (1956)*. Nový úhel pohledu otevřelo uvedení do kontextu s čerstvě objevenými nálezy na pohřebišti u Libušina jezírka na nedalekém hradišti ve Staré Kouřimi (*Šolle 1966, 84–89*). Zásadní příspěvek k problematice kolínského hrobu přinesly studie M. Lutovského (*Lutovský 1994; 1997, 7–67, 113–124; 2006; 2008*). Autor v nich uvedl a zhodnotil nejstarší popisy nálezové situace ze 60. a 90. let 19. století, představil podrobnou dokumentaci všech zachovaných předmětů z nálezového celku a na základě nových poznatků se vyjádřil k otázkám chronologie, náležitosti jednotlivých artefaktů k pohřbeným v rámci hrobu a sociálního statusu mrtvých. Kalich podrobně prostudoval M. Lutovský již v dřívější práci (*Lutovský 1987*). Zbraně z kolínského hrobu – sekeru a meč s garniturou kování a spolu s nimi i nůž – nově podrobně zhodnotili *J. Košta a J. Hošek (2008)*.

1.2. Nálezové okolnosti a inventář kolínského hrobu a jejich interpretace

Nálezové okolnosti kolínského objevu budou vždy zahaleny mlhou nejistot. Není se čemu divit – o vzhledu hrobu a poloze předmětů se dozvídáme jen ze stručných novinových článků sepsaných v roce jeho objevení, z o něco pozdějšího záznamu v kolínské měst-

² Nálezové okolnosti, historii objevu, vývoj bádání i popis hrobové výbavy představil podrobně M. Lutovský (*1994, 38–61; 2006*) a *Lutovský – Pejša 2008*.

ské knize a ze dvou svědeckých výpovědí, zapsaných 28 let po učinění nálezu (*Lutovský 1994*, 40–43; *Lutovský – Pejša 2008*). Řada předmětů byla jistě při neodborném vybírání přehlédnuta či zcizena (což potvrzuje skutečnost, že žádná z dochovaných garnitur řemení již krátce po nálezu nebyla kompletní). Některé artefakty nebo části artefaktů byly v době po odkrytí hrobu ztraceny. Jako velkou ztrátu lze hodnotit úpravu poškozeného kalicha pro bohoslužebné účely, při níž došlo k částečnému zničení tohoto unikátního předmětu (*Lutovský 1987*).

S jistotou můžeme říci, že na dně prostorné hrobové jámy s výdřevou byli pohřbeni dva vzrostlí jedinci, podle přiložených milodarů muž a žena (souhrnně naposledy *Lutovský 1994*, 43–59; *1997*, 38–67; *2006*). Hrob měl západovýchodní orientaci. Oba mrtvé doprovázela velmi bohatá hrobová výbava (*Lutovský 1994*, 43–59; *Wieczorek-Hinz 2000*, 219–226), mezi níž vynikal nádherně zdobený stříbrný, částečně zlacený kalich, uložený snad mezi pochované (*obr. 1/1–2, obr. 7; Lutovský 1987*). Vedle kalicha měl být uložen meč, vsazený do pochvy a vybavený řemením s honosnou soupravou kování. Garnitura karolinské proveniencí, zhotovená ze zlaceného stříbra a zdobená precizně provedenou rostlinnou výzdobou, se skládala z trojlistého kování, krátkého oválného asymetrického kování, dlouhého oválného asymetrického kování s průvlečkou a zdobené přezky (*obr. 2; podrobná analýza a rekonstrukce konstrukce řemení meče viz Košta – Hošek 2008, 17–25*). Z meče se dochovalo pouhé torzo čepele s dlouhou záštitou, avšak bez hlavice a hrotové partie čepele. Zmínka o jílci „houbovitě formy“, zaznamenaná krátce po objevu hrobu, i další indicie

*Obr. 2. Stříbrná zlacená garnitura řemení meče z kolínského knížecího hrobu.
Foto: J. Rendek.*

na zachované části zbraně dovolují jen hypoteticky uvažovat o typologickém zařazení meče k Petersenovu typu X nebo N (*Petersen 1919*, 126, 158–167; *Geibig 1991*, 48–50, 56–60; *Košta – Hošek 2008*, 11–14). Metalografická analýza jednoznačně prokázala velmi vysokou kvalitu čepel meče (*Košta – Hošek 2008*, 14–17).

Muž spočívající v jižní části hrobky měl na krku slonovinový závěsek osazený třemi zlatými manžetami (analýza závěsku viz *Profantová – Frána 2003*, 52–54). V jeho nohách ležely honosné měděné zlacené a stříbrem plátované ostruhy s ploténkami opatřenými dvěma řadami nýtků, zdobené granulací a filigránem. Ostruhy se svou konstrukcí řadí k typu Biskupja-Crkvina (*Jelovina 1986*; *Kouřil 2005*, 73–74), jejich výzdoba je však unikátní. S ostruhami souvisely soupravy shodně zpracovaných kování úchytných řemínek, skládající se z přezek, průvleček a nákonců. Jižní hrob doprovázela také bojová sekera.

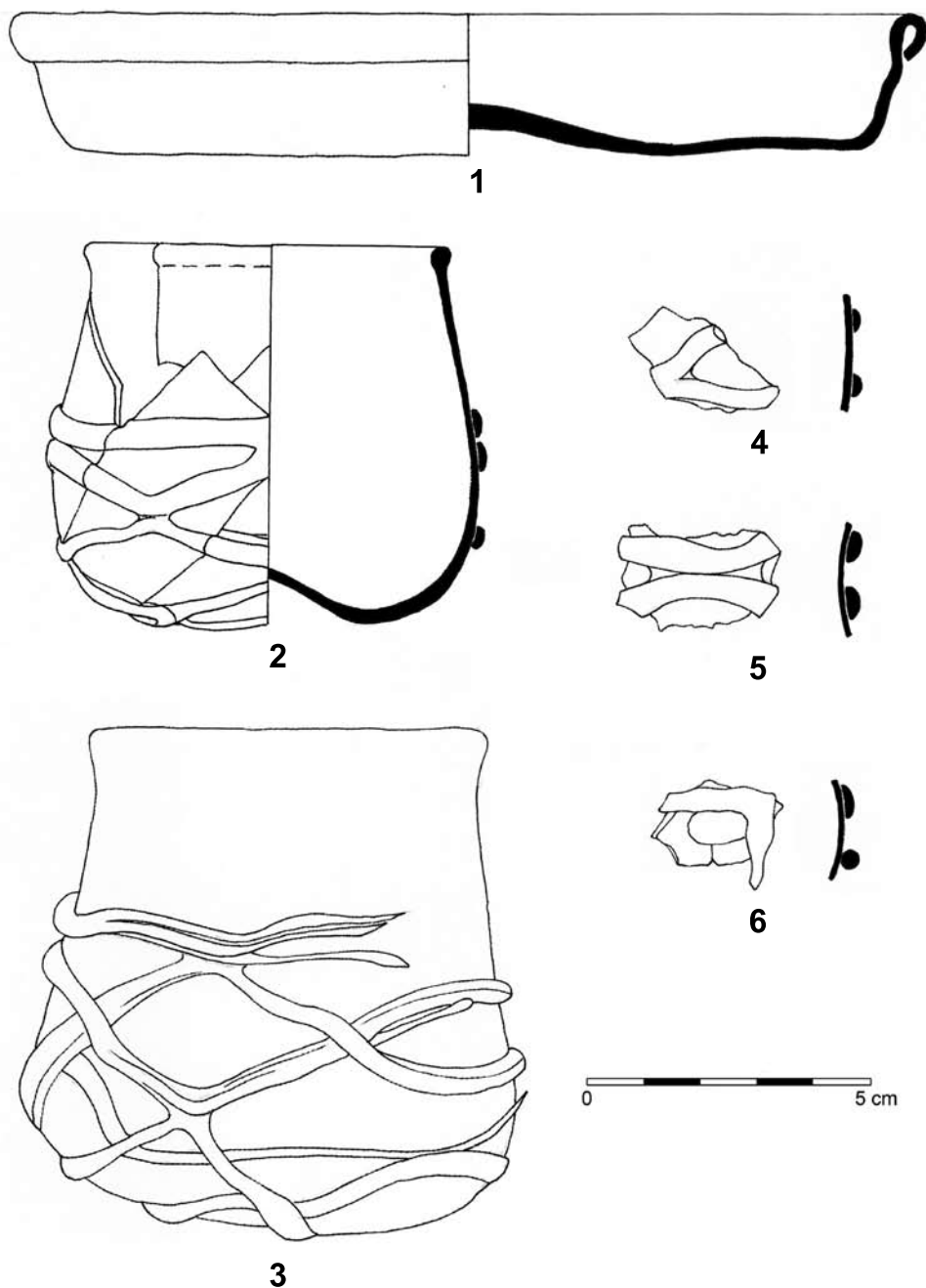
Severní, ženský pohřeb byl vybaven třemi oválnými podélně žebrovanými korály z tmavomodrého skla, kterým se budeme v této studii podrobně věnovat, a párem stříbrných zlacených bubínkovitých náušnic zdobených granulací. K ženskému pohřbu dále můžeme s největší pravděpodobností přiřadit dvě zlacené perly zdobené filigránem, jednu stříbrnou perlu pokrytou geometrickými granulovanými obrazci a mosaznou zlacenou kvadratickou schránku (kaptorgu) dekorovanou filigránními motivy.

U dalších předmětů není možné bezpečně určit, komu z mrtvých patřily. Dvě stříbrné zlacené průvlečky zdobené palmetami patří nejspíše do stejného souboru s nákončím se stylizovaným zvěrným motivem. Nejpravděpodobněji se jedná o části párových garnitur lýtkových řemenů, které byly v 9. století oblíbeným prvkem mužského kroje, nebo o součásti vázání bot jednoho z pochovaných. V kolínském souboru se dále dochovalo pět měděných zlacených gombíků – dva velké párové s filigránní výzdobou, dva menší, členěné svislými pásy granulace a opatřené na vrchlíku modrým sklíčkem, a jeden tepaný, zachovaný ve zlomcích. Dochovaly se rovněž fragmenty hluboké bronzové mísy (*obr. 8*), do níž měla být podle některých popisů vložena skleněná miska (*Lutovský – Pejša 2008*, *obr. 3, 5*; *Šafránek 1881*, 6). Mezi předměty z kolínského hrobu je dále řazeno vědro z borového dřeva, okované širokými železnými obručemi. Mezi zbytky kování vědra byl rozlišen menší železný nůž. Kulovitý jantarový korál, který se objevuje až ve zprávách a kresbách z roku 1892 (*Piř 1892*, 724; *Prášek 1892*, 754), se bohužel dodnes nedochoval. Výskyt jantarové ozdoby by byl v českém kontextu před rokem 900 výjimečný, v současné době však nemůžeme jednoznačně prokázat příslušnost korálu k souboru ani potvrdit určení materiálu, z něhož byl vyroben.³ Existenci rzi stráveného šupinatého či kroužkového brnění, kterou zmiňuje několik nepřilíš věrohodných zdrojů, nemůžeme považovat za hodnověrnou.⁴

Podle informace jediného přímého svědka části odkryvu, J. Kratochvíla, zaprotokolované během komise roku 1892, měly skleněné nádoby ležet „na obou stranách jižní mrtvoly“ (tj. muže; *Piř 1892*, 716). V přepisu popisů k původním (dnes ztraceným) vyobrazením kolínských nálezů od F. Potůčka, který byl vytvořen J. Vávrou krátce po nález, je napsáno, že skleněné nádoby ležely vedle kalicha, jenž se měl nacházet u nohou nebož-

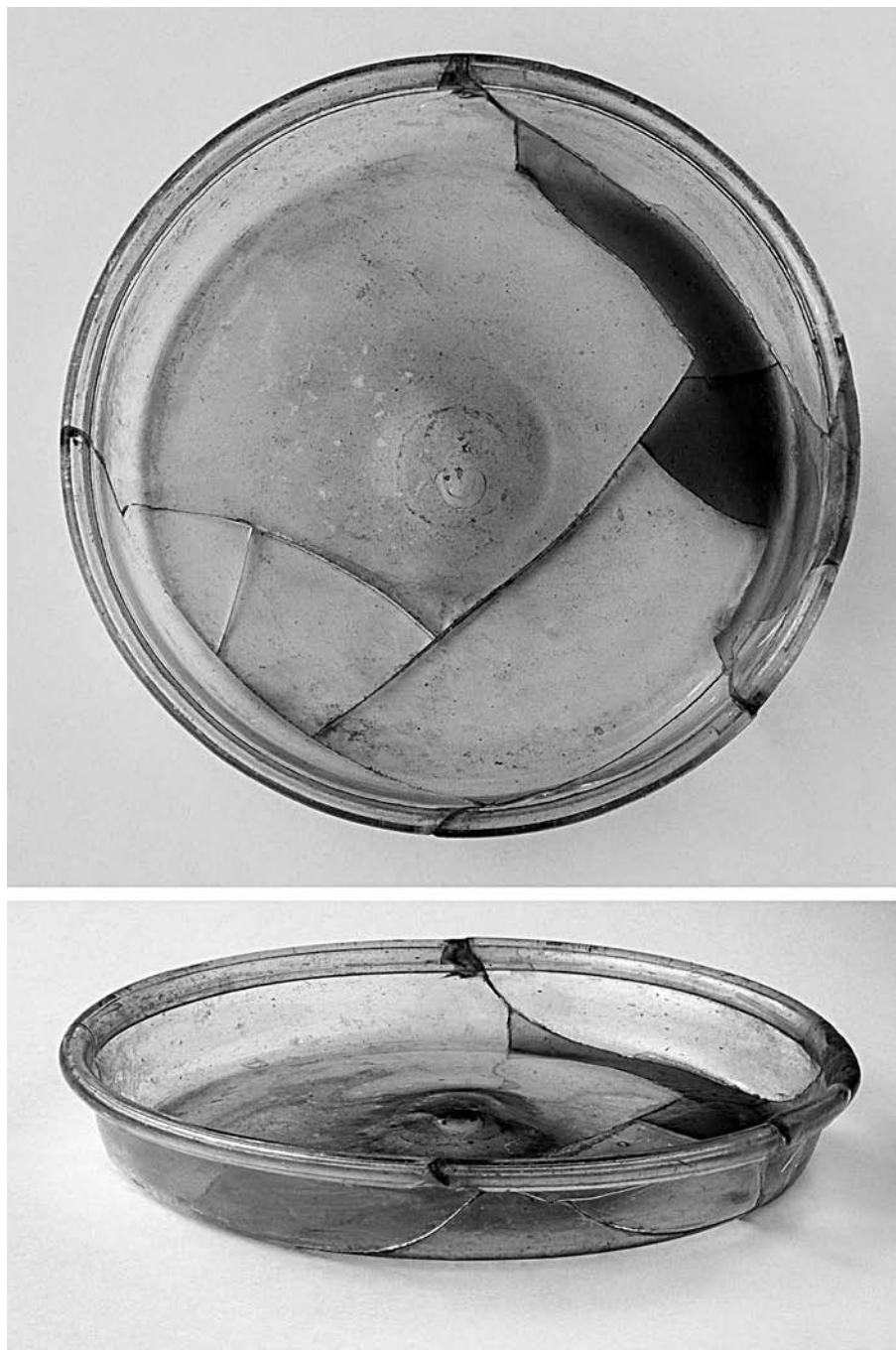
³ Jako jantarové byly často označovány tzv. G-korály (*Košta – Tomková – Hulinský – Zavřel 2011*) zhotovené ze skla, které podleho těžké korozi (např. *Sláma 1977*); velikost a tvar větší části těchto korálů odpovídá kresbě F. Potůčka, uvedené v publikaci J. L. Piře (*1892*, tab. LII/5). G-korály byly typickými průvodci olivovitých perel, které jsou rovněž součástí kolínského hrobu. Chronologicky jejich výskyt předchází masovému nástupu jantarových korálů.

⁴ Jako fragmenty brnění byly někdy interpretovány železné součásti vědra a zlomky bronzové mísy. Podrobný popis nálezových okolností a výbavy hrobu včetně její kresebné a fotografické dokumentace viz *Lutovský 2007*.

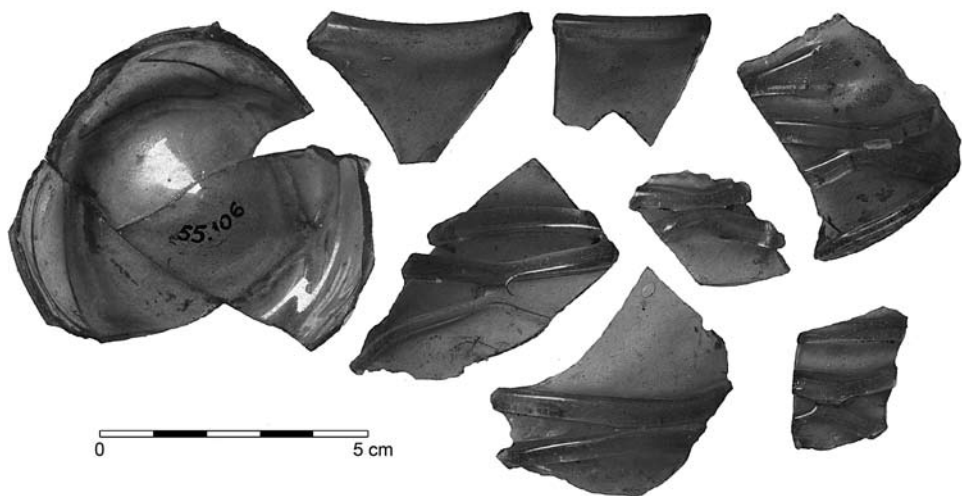
Obr. 3. Skleněné nádoby a zlomky skleněných nádob zdobených překříženými vlákny z České republiky a Slovenska. 1: Kolín, miska (H1-55105); 2: Kolín, číška (H1-55106); 3: Pohansko u Nejdku, číška; 4: Mikulčice, fragment nádoby zdobené překříženými vlákny; 5: Bojná (Slovensko), fragment nádoby zdobené překříženými vlákny; 6: Pohansko u Břec-lavi, fragment nádoby zdobené překříženými vlákny (podle fotografie). Kresba H. Sedláčková.

tíků (Vávra 1864; Lutovský 1994, 41). Pokud jde o okolnosti nálezu kalicha, informoval J. Kratochvíl jednoznačně, že byl nalezen v době jeho nepřítomnosti (Pič 1892, 716–717). J. Šafránek (1881, 4) umísťuje skleněné nádoby k nohám severní kostry. Spolu s nimi mělo

Obr. 4. Miska z kolínského knížecího hrobu (HI-55105). Foto L. Káchová.

být podle něj nalezeno „pouzdro“ na měděnou misku (šlo pravděpodobně o dno bronzové misky, které bylo F. Potůčkem dokumentováno samostatně; viz *Lutovský – Pejša 2008, obr. 5*) a zlomky kostěné krabičky (kostěná schránka se v žádném jiném popisu neobje-

Obr. 5. Číška z kolínského knížecího hrobu (H1-55106). Foto jednotlivých fragmentů J. Košta.

vuje, Šafránek zřejmě mylně určil materiál fragmentů kovové kaptorgy). Kalich měl být umístěn na prsou severního hrobu (*Šafránek 1881, 5*). Šafránkův podrobný popis nálezových okolností i interpretace jednotlivých předmětů byly zjevně do značné míry vykonstruovány s cílem podepřít výklad severního pohřbu (který měl podle jiných zdrojů ženskou výbavu) jako ostatků husitského kněze Prokopa Holého, a nemůžeme na ně brát ohledy. Můžeme shrnout, že nemáme žádnou jistou informaci o poloze nádob v hrobě. Při nálezku kalichu nebyl nikdo z těch, kdo se později o objevu vyjadřovali, a jak to bylo s přítomností svědků v době objevu skleněných nádob, je nejisté. Postup odkryvu dnes neznáme a nemůžeme mít iluze o tom, že by byl veden systematicky, zrovna tak můžeme pochybovat o přesnosti výpovědí, učiněných 28 let po nálezku; mezery v paměti i autorita členů komise mohly udělat své.

Na základě rozboru jednotlivých artefaktů z kolínského hrobu lze celek datovat do druhé poloviny 9. století (*Lutovský 1994, 61–63; Košta – Hošek 2008, 12–14, 23, 28*).

Soubor nálezů z kolínského hrobu dovoluje jednoznačně zařadit mrtvého muže do nejvyšší společenské vrstvy tehdejších Čech – mezi česká knížata, několikrát zmiňovaná v písemných pramenech 9. století. V případě ženy se vedle určení jako manželky kolínského velmože objevuje i interpretace, že byla obětovanou otrokyní či souložnicí (*Lutovský 1994, 65*). K tomu vybízí především skutečnost, že mrtví byli nejspíše pochováni současně a že se pohřební výbava ženy jeví jako poněkud chudší; neobsahuje zlaté šperky a předměty, které by bylo možné považovat za jednoznačné atributy vládnoucí složky společnosti – v kontrastu k některým ženským pohřbům, které známe například ze Staré Kouřimi či Želének (*Šolle 1966; Sklenář 1985; Košta 2010, 139–144*). Nebudeme-li zohledňovat fakt, že se inventář kolínského hrobu zřejmě nezachoval v kompletní podobě a že u kalicha a dalších nádob nemůžeme s jistotou určit vazbu k jednomu z pochovaných (přináležitost k muži vlastně spíš „tušíme“), musíme takové koncepcí odmítnout na základě skutečnosti, že nemáme v podstatě žádné informace o tom, jakými různými způsoby mohl být svazek muže a ženy

v české společnosti 9. století uskutečňován a jak mohl být vyjadřován v rámci pohřebních rituálů. Definování závěrů vycházejících jen z kusých informací o náleзовých okolnostech a bez znalosti antropologického materiálu odráží v takovém případě vždy spíše subjektivní představy konkrétního badatele, je výsledkem snahy promítat modely, které známe z pokročile christianizovaných společností. Ať již bylo postavení ženy jakékoliv, její výbava ve společném hrobě jistě poukazovala nejen na vlastní společenský status, ale i na status pohřbeného muže, podoba a inventář celého hrobu jako nedílné součásti pohřebního obřadu ostatně odkazovaly zejména na postavení pozůstalých – především k jejich reprezentaci totiž sloužily.

Kromě škály artefaktů, které v západoslovanských hrobech tradičně vyjadřovaly příslušnost k bojovníckému stavu, jezdecké elitě a snad i označovaly výkon vysoké správní funkce (bojová sekera, ostruha, meč, snad rovněž vědérko), byly v hrobě objeveny předměty, jež jsou v kontextu hrobových výbav u středoevropských Slovanů velmi vzácné či zcela unikátní (kalich, skleněné nádoby, bronzová nádoba, honosná garnitura meče, slonovinový amulet). Zarážející je rovněž podíl západních importů, které tvoří většinu výbavy nebožtíka. Některé z nich, zejména kalich a meč s garniturou řemení, zřejmě nebyly získány směnou či jako kořist. Můžeme předpokládat, že je majitel obdržel darem, a to pravděpodobně přímo od východofranského panovníka (*Wamers 2005*, 50). Alespoň v případě kalicha se tak mohlo stát při křtu čtrnácti českých knížat v Řezně roku 845 (*Lutovský 1994*, 64–65). Darování meče s honosnou garniturou a dalších cenných artefaktů z hrobové výbavy mohlo být součástí obřadu investitury obdarovaného, kterou se uskutečňoval vazalský vztah českého velmože vůči franské říši. K analogickým procesům, které jsou odrazem franské politiky vytváření klientských politických útvarů různého stupně závislosti na hranicích své moci, docházelo systematicky od pozdního období vlády Karla Velikého i v jiných oblastech ležících na periferii franského světa (*Wolfram, H. 2001; Wamers 2005*, 165–170; *Košta – Hošek 2008*, 10–11). Pokud by tomu tak bylo, není zřejmé, jaká by byla faktická náplň vazalského vztahu a zda by byl dodržován až do doby smrti kolínského velmože. Vždyť například kalich, uložený do hrobu s převahou prvků, které hodnotíme jako nekřesťanské, již tehdy jistě neměl funkci bohoslužebného náčiní. Zrovna tak mohla i honosná zbraň postupně měnit svůj symbolický obsah. Kolínský hrob jednoznačně dokazuje, že v Čechách 9. století existovala mocná společenská elita, do značné míry srovnatelná s elitou západní Evropy, s níž byla mohutně provázána a do níž byla částečně integrována.⁵

Kolínský knížecí hrob ležel mimo areál raně středověkého hradiště. Jako nejpravděpodobnější se jeví jeho vazba na opevněné sídlo, které bychom mohli pravděpodobně hledat v centru dnešního Kolína na návrší, na němž dnes stojí děkanský chrám sv. Bartoloměje, v místě vzdáleném přibližně 900 m od knížecího hrobu. Pro existenci kolínského hradiště v 9. století existují bohužel pouze nepřímé indicie. Patří mezi ně zlomky keramických nádob (*Valentová – Tvrđík 2004*, 555–556) a objev druhého dvojhrobu na hlavním kolínském náměstí (*Dvořák 1936*, 105). Pohřeb obsahoval ostatky dvou mužů vybavených ostruhami, vědérkem a skleněnou nádobkou (nálezy se bohužel ztratily v době 2. světové války). Další nedaleké opevněné sídlo – nížinné hradiště u Hánína, vzdálené od kolínského hrobu necelé dva kilometry, je dle dosavadních poznatků datováno až do 10. století (*Hrala 1985; Tvrđík 2007*). Zcela vyloučit nelze ani vazbu na velmožský dvorec, jakkoliv existence takových areálů mimo hradiště není pro 9. století v Čechách doložena. Souvislost knížecího hrobu se základy bližší neidentifikovatelných kamenných staveb objevených v prostoru cihelny v roce 1910 (*Dvořák 1936*, 105) nelze žádným způsobem prokázat.

⁵ O společenském statusu mrtvých z kolínského hrobu viz *Lutovský 1994*, 63–66; 2006, 223–228.

2. Skleněné předměty z kolínského hrobu

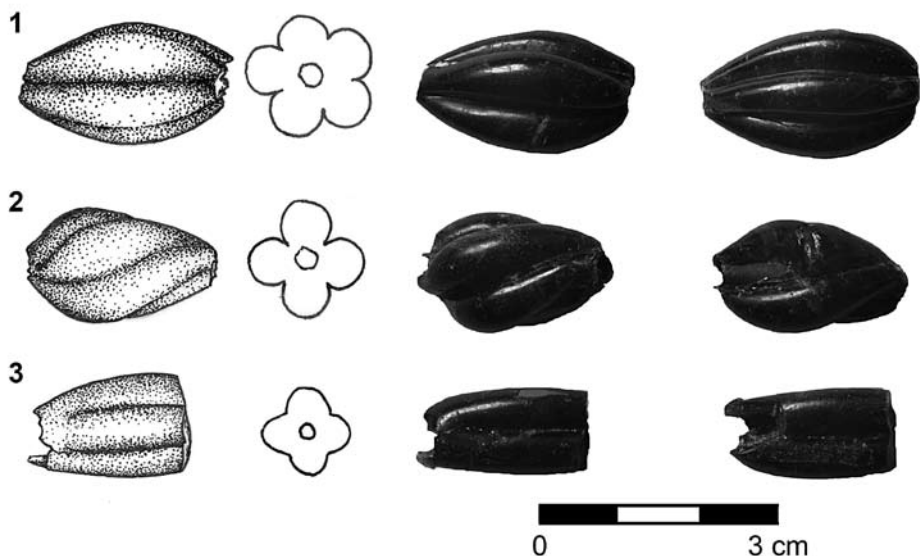
Mezi předměty z výbavy kolínského hrobu se dochovalo pět skleněných artefaktů, z toho dvě nádoby – miska a číška – a trojice korálek stejného typu.

Zatímco korálky tvořily součást náhrdelníku ženy, poloha skleněných nádob podle nejasných popisů spíše odpovídá vazbě k pochovanému muži. Součástí mužské hrobové výbavy byla ostatně rovněž nedochovaná skleněná nádoba nalezená v nedalekém dvojhrobě odkrytém na dnešním Karlově náměstí v Kolíně (*Dvořák 1936, 105*).

Miska inv. č. H1-55105 (*obr. 1/9–10, 3/1, 4*): Nízká miska s mírně kónickými stěnami a téměř plochým, vpíchnutým dnem. V místě vpíchnutí dna je situována výrazná stopa po přílepníku. Okraj je vně přehnutý, takže na obvodu vznikl dutý prstenec. Nádoba je slepovaná ze zlomků a částečně doplněná. K poškození patrně došlo při vyjímání z hrobu. Sklo je čiré, lesklé, velmi lehce nazelenalé s hustými drobnými bublinkami, bez koroze. Rozměry: výška 26 mm; průměr okraje 162 mm.

Číška inv. č. H1-55106 (*obr. 1/6, 3/2, 5*): Číška s mírně zataženým, hladkým ústím, klenutou spodní částí těla a vpíchnutým dnem se stopou po přílepníku. Okraj mírně zesílený, zatažený. Výzdobu tvoří silné vlákno, jehož začátek byl nasazen vodorovně pod hladkým ústím. Vlákno bylo dále ovinuté čtyřmi řadami až k hladkému dnu. Dvojice vláken byla v pravidelných intervalech střídavě zmáčknuta kleštěmi, takže na těle vznikly dvě řady sítě s velkými, mírně kosodélníkovými oky. Číška je neúplná, slepovaná ze zlomků. K poškození patrně došlo při vyjímání z hrobu. Sklo je čiré, lesklé, lehce modrozelené barvy, hustě prosycené drobnými, ojediněle i velkými bublinkami. Je čisté, bez koroze. Rozměry: výška ca 70 mm; průměr dna 48 mm; maximální průměr výduti 75 mm.

Olivovitý korálek inv. č. H1-55130 (*obr. 1/5b, 6/1*): Podélně žebrovaný, pětialočný, podlouhlý korálek kapkovitého tvaru. Sklo je čiré tmavomodré, natavené na středovou měděnou trubičku. Rozměry: délka 25,7 mm; průměr 16,2 mm.

Obr. 6. Olivovité korálky z kolínského knížecího hrobu: 1: H1-55130; 2: H1-55131; 3: H1-55132. Kresba M. Fábiková, foto J. Košta.

Olivovitý korálek inv. č. H1-55131 (*obr. 1/5a, 6/2*): Elipsoidní, podélně žebrovaný korálek oválného tvaru sestávající ze čtyř tordovaných laloků. Korálek je mírně poškozený, chybí polovina jednoho žebra. Sklo je čiré tmavomodré, natavené na středovou měděnou trubičku, která je dnes odkrytá v místě, kde chybí část skleněného žebra. Rozměry: délka 23,3 mm (korálek byl původně o málo delší); průměr 15 mm.

Olivovitý korálek inv. č. H1-55132 (*obr. 1/5c, 6/3*): Elipsoidní, podélně žebrovaný, čtyřlaločný korálek protáhle oválného tvaru. Korálek je nekompletní, zachovány jsou přibližně dvě třetiny délky korálku. Sklo čiré, tmavomodré, natavené na středovou měděnou trubičku. Rozměry: zachovaná délka 20 mm (neúplná); průměr 11,6 mm.

Na kresbách předmětů z kolínského hrobu vyhotovených F. Potůčkem – jemnější kolované v pamětní knize města Kolína (*obr. 1/7–8; Lutovský – Pejša 2008, obr. 4/7–8*), pořízené někdy mezi lety 1886 a 1892, a v hrubším černobílém provedení ve studii J. L. Píče (1892, tab. LIII/8–9) – se nachází rovněž dva fragmenty okrajů nádob, které v době vyhotovení kresebné dokumentace nebyly považovány za součást číšky H1-55106. Obě kresby přitom vycházejí z nedochovaných nákresů, které Potůček zhotovil krátce po objevu. F. Potůček v legendě k vyobrazení v kolínské pamětní knize uvádí stručnou informaci, že kresby číšky a dvou fragmentů představují „skleněných nádob úlomky“ (*Lutovský – Pejša 2008, 637, obr. 5*), J. L. Píč v článku o kolínském hrobě (*Píč 1892, 724*) zmiňuje, že byly v hrobě nalezeny tři zlomky pohárkovitých nádob. Zprávy v novinových člancích, zveřejněných krátce po objevu hrobu zase hovoří pouze o jedné skleněné číšce (souhrnně *Lutovský 1994, 40–41*). J. Šafránek (1881, 6) zmiňuje dvě rozbité číšky ze skla zelenavé barvy (kromě patény-misky, vložené údajně do měděného pouzdra), jeho popis náleзовé situace i artefaktů obsahuje bohužel řadu nepřesností. Na základě podrobnějších barevných kreseb F. Potůčka uvedených v kolínské městské knize lze nedochované fragmenty nádob popsat následujícím způsobem:

A. fragment okraje nádoby, pravděpodobně číšky se zataženým ústím (nedochován; *obr. 1/7*). Okraj je mírně zesílený. Na spodní části zlomku, na rozhraní mezi hrdlem a tělem nádoby, se nacházelo horizontálně natavené vlákno. Na jedné straně zlomku zpod vlákna vycházelo další vlákno. Není možné rozhodnout, zda se jedná o druhý konec horizontálně ovinutého vlákna či o začátek napojení šikmo nataveného vlákna síťovitého motivu. Barva vyobrazení je sytě zelená, výrazně tmavší než miska H1-55105 a mírně jasnější než číška H1-55106.

B. fragment okraje nádoby, pravděpodobně číšky se zataženým ústím (nedochován; *obr. 1/8*). Okraj je mírně zesílený. Dokumentovaná část podhrdlí je hladká, nezdobená. Barva představena jako sytě zelená, analogická k barvě výše popsaného nedochovaného fragmentu nádoby.

Ve sbírkách Národního muzea se dnes nacházejí pouze zlomky jedné úplněji zachované číšky (H1-55106). Kromě fragmentů, které F. Potůček vyobrazil na rekonstrukci číšky (*obr. 1/6*), se zde zachovaly rovněž zlomky, jež lze jednoznačně s nádobou H1-55106 spojit a které nebyly na Potůčkově kresbě využity. Jiné fragmenty z Potůčkova vyobrazení nádoby H1-55106 zase dnes chybějí. Je evidentní, že v době mezi pořízením prvotní dokumentace nálezů z kolínského hrobu a zařazením souboru do sbírek Národního muzea došlo ke ztrátě části skleněných střepů. Důležité je, že zlomky okrajů vyobrazené na Potůčkových kresbách samostatně nebyly nikdy zapsány do muzejních sbírek a neodpovídá jim žádný zachovaný skleněný střep z kolínského hrobu. Fragmenty okrajů jsou sice velmi podobné zachované číšce, přesto však je zřejmé, že se F. Potůček snažil při kresebné dokumentaci zaznamenat rozdíly mezi nimi a číškou H1-55106. Průměr jejich ústí byl dokumentován jako o něco menší než průměr ústí číšky H1-55106, počátek natavené výzdoby prvního nezachova-

ného fragmentu je na vyobrazení situován o něco výše, než na vyobrazení zachované číšky (u toho však byla délka nezdobené části vyobrazena nepoměrně velká ve srovnání s reálným stavem), barva fragmentů okrajů se mírně, ale znatelně liší od barvy, kterou je podmalována kresba číšky H1-55106. Důležité je, že součet všech okrajových částí číšek dokumentovaných F. Potůčkem i jednoho zlomku nádoby H1-55106, který F. Potůček nezobrazil, dává dohromady přibližně celý obvod okraje jedné nádoby. Je nepravděpodobné, že by v případě, že by se jednalo o fragmenty jedné číšky, nebyla návaznost jednotlivých zlomků identifikována. Oba zlomky nezachovaných fragmentů okrajů vykazují naopak tolik shodných rysů, že nelze rozhodnout, zda nepocházely z jedné nádoby.

Souhrnně můžeme konstatovat, že se pravděpodobně v kolínském knížecím hrobě původně nacházela jedna či dvě další číšky podobného charakteru, jako číška H1-55106. Z této číšky (nebo číšek) se již při odkryvu zachránily pouze malé fragmenty okraje. Proto se, před splením střepů a provedením podrobné kresebné dokumentace, mohlo zdát, že byla v hrobě pouze jedna číška. Zlomky skleněných nádob byly dokumentovány F. Potůčkem krátce po objevu a tehdy byly shledány rozdílů mezi jednotlivými zlomky číšek. Později se část skleněných střepů ztratila, mezi nimi i fragmenty okrajů, které nejspíše nesouvisely se zachovanou číškou.

Přestože jde o nejpravděpodobnější interpretaci, nelze zcela vyloučit ani jiné možnosti. Zachované prameny stoprocentní rozhodnutí neumožňují.

3. 1. Skleněné nádoby

3.1.1. Kolínské nádoby ve světle soudobé evropské sklářské produkce

V následujícím textu budeme hodnotit pouze zachované nádoby z kolínského souboru – misku (H1-55105) a číšku (H1-55106).

Plochá miska s vně přehnutým okrajem (*obr. 1/9–10, 3/1, 4*) je tvar, ke kterému nebyly v raně středověkém kontextu přímé analogie dosud nalezeny. Několik dosud známých misek z hrobů v severní Evropě má polokulovitá těla s odděleným ústím a díky výzdobě reticello patří do nejvyšší kategorie dutého skla (*Baumgartner – Krueger 1988, 74–75, č. kat. 18–21*). Kolínská miska s nízkým, válcovitým tělem a téměř plochým dnem odpovídá spíše antickým mísám/talířům, z nichž některé mají i dutý prstenec na okraji (*Isings 1957, č. 19*). Velmi podobné misky z 1. až 2. století nacházíme na území švýcarského kantonu Ticino a v severní Itálii (např. *Arveiller-Dulong – Nenna 2006, 27, cat. n. 5, 6*); podobné talířovité misky známe ze stejné doby i z Arles (*Foy 2010, 369, cat. n. 691–692*). Fragment ploché mísy o průměru 40 cm s dutým, vně přehnutým a dlouze protaženým okrajem pochází ze 4. století z Dolcey v Dalmácii (*Arveiller-Dulong – Nenna 2006, 321, cat. n. 927*). Okraj tvarovaný do dutého prstence je uváděn jako charakteristický morfologický prvek na nádobách ze závěru 7. a z počátku 8. století – v obchodním středisku v Gross Strömkendorf (severní Německo) se vyskytl ve čtyřech případech, analogické nálezy pocházejí z Borgu (Norsko), známým příkladem je reticello miska z hrobu 6 ve Valsgärde (Švédsko) a v Ribe (Dánsko) se tento okraj vyskytoval na zlomcích ve všech vrstvách 8. a časného 9. století (*Pöche 2005, 25–26, typ 1b, pozn. 109–113*). V anglosaském prostředí tvoří nejbližší skupinu ke kolínské misce mělké nálevkovité poháry („palm cups“) s nezdobenými stěnami a okraji srolovanými do dutých prstenců, jejichž výskyt kulminuje v 7. století (*Evison 2000, 52, 67–68; 2008, 15–16, 111, cat. n. 93–103*). Za srovnání stojí ještě nález světle zelené nízké misky s vpíchnutým dnem z athénské agory (*Stern 2010, 112–113*). Miska je

⁶ Miska č. 6 se od kolínské liší tím, že okraj tvořící dutý prstenec je vchlípený dovnitř, miska č. 5 má okraj odpovídající kolínské misce, ale další dutý prstenec obíhá hranu mezi dnem a tělem nádoby.

o něco hlubší než kolínský exemplář, její dno průběžně přechází z vpíchnutého středu do těla a to se obloukovitě zvedá k okraji. Okraj je tvarován odlišným způsobem – na jednoduché zakončení je z vnější strany nalepena bílá opakní válcovitá páska. Miska z athénské agory je na základě porovnání s jinými nádobami zdobenými opakními páskami datována do 8. až 13. století, pravděpodobněji však do mladšího úseku tohoto období. Souhrnně můžeme říci, že se tvary mís s obdobnými charakteristikami vyskytují zřídka, ale opakovaně v různých částech Evropy v dlouhém časovém rozmezí od počátku našeho letopočtu až po středověk.

V širším kontextu skleněných nádob poprvé uvedl kolínskou číšku (*obr. 1/6, 3/2, 5*) *H. Arbman* (1937, 51) jako analogický nálezk k nádobě z hrobu 739 v Birce (Švédsko) s datováním do 2. poloviny 9. století nebo do doby kolem roku 900. Číška z kolínského knížecího hrobu patří do skupiny označované jako „bauchige Becher“ či „globular beakers“, přičemž pouze několik exemplářů nese výzdobu sítky z natavených vláken. Vlákna, buď jednoduše ovinutá na těle nádob, nebo tvořící složitější dekor, představují nejjednodušší způsob výzdoby za horka, který byl používán během celých dějin zpracování skla. Podle *H. Arbmána* lze dekor v 9. a 10. století spojit s tradicemi římského skla, přičemž přímým předchůdcem byly franské merovejské nádoby různých tvarů. Nádobu z hrobu 739 v Birce však považoval za osamocenou, i když uvedl nálezy z Dorestadu, Kolína a zmínil i anglosaskou lokalitu (*Arbman 1937, 77–78*).

Číšky s mírně zúženou nebo lehce projmutou horní částí a klenutým tělem představují vedle nálevkovitých pohárů druhý nejrozšířenější typ karolinského skla. Většinou jsou však doloženy jen drobnými zlomky horních částí s okraji, z nichž některé nesou i horizontálně ovinutá vlákna. Nelze tedy vyloučit, že nádob s dekorem sítky bylo podstatně více, než je dosud uváděno. Větší počet zlomků ze skupiny „bauchigen Bechern“ pochází například ze sklárny v Kordel u Trieru (Německo), která pracovala v 9. století a mimo jiné vyráběla i nálevkovité poháry (*Arbman 1937, 31–35, Abb. 2*). Také v Mikulčicích bylo nalezeno několik dalších zlomků ze stejného typu číšek, ale s ohledem na rozměry není možné určit výzdobu těla (např. *Himmelová 1995, č. kat. 51/obr. 9:13, č. kat. 65/obr. 10:2, č. kat. 40 a 90/obr. 11:1 a 2, č. kat. 103 a 108/obr. 11:7, 10, č. kat. 31/obr. 11:17*). Z baňatých číšek pochází řada střepů nalezených v sídlištních situacích z 8. a první poloviny 9. století v Ribe (Dánsko), na žádném z nich však není jednoznačně prokázán sítkový dekor (*Feveile 2006, 381–387*). Početné exempláře baňatých číšek a lahví, z nichž některé jsou zdobený dekorem sítky, známe z anglosaských hrobových kontextů z období mezi polovinou 6. a závěrem 7. století (*Evison 2008, 16–19, 60–67, 113–120, sítkový dekor: cat. n. 149–152*). Výskyt „globular beakers“, jak lze pozorovat na zlomcích skel ze sídlištních situací, však v Anglii přetrvával i v 9. a 10. století (*Evison 2000, 80–82, 89–90; 2008, 6–7*).

Přehled nádob a jejich zlomků zdobených sítkovým dekorem zhotoveným z plastických vláken, který je uveden v závěru příspěvku, ukazuje, že nádoby se sítkou nebyly zcela ojedinělé. Vyskytují se v severozápadní části Evropy, v Anglii a ve Skandinávii, i na území velkomoravské říše a jejího vlivu (*mapa 1*), tedy v oblastech obklopujících teritorium franské říše. Výčet nálezů je samozřejmě značně omezený stavem bádání – především nedostatečnou publikací sídlištních souborů, a má pouze ilustrativní význam. V severozápadní Evropě zůstává omezen na exempláře uváděné *H. Arbmanem* (1937, 48–51, 77–78) a na artefakty publikované ve studiích *V. Evison* (2000, 2008) o anglosaském skle, také z Čech je nadále známa pouze číška z kolínského hrobu. Ze sídlištních lokalit s datováním do starší fáze raného středověku je neurčitě uváděno duté sklo také z hradiště Rubín u Dolánek (*Drahotová a kol. 2005, 59*).

Mapa 1. Mapa nálezů raně středověkých skleněných nádob zdobených překříženými vlákny: čtverečky: číšky z 8.–10. století zdobené síťovými motivy z překřížených vláken; kolečka: fragmenty skla (číšek?) z 8.–10. století zdobené překříženými vlákny; šrafování: oblast výskytu kulovitých číšek a lahví z anglosaských pohřebišť (konec 6.–počátek 8. století). 1. Birka (Švédsko), 2. Bojná u Topolčianok (Slovensko), 3. Dorestad (Nizozemí), 4. Farfa (Itálie), 5. Kolín (ČR), 6. Mejica u Buzeta (Chorvatsko), 7. Mikulčice (ČR), 8. Pohansko u Břeclavi (ČR), 9. Pohansko u Nejdku (ČR). Kresba Lenka Sedláčková a autoři.

Koncentrace číšek s dekorem síťky ve velkomoravském prostředí se zřetelně ukazuje teprve v poslední době, po zahájení studia dutého a okenního skla ze sídlištních lokalit na Moravě a Slovensku. Do nedávné doby byly jiné skleněné výrobky než šperk známy pouze z Mikulčic (69 zlomků; *Himmelová 1995, 88; Himmelová 2000*), Olomouce (dva zlomky; *Bláha 2000, 79–82, č. kat. 1 a 5*) a Pohansku u Nejdku (nádobu, *Novotný 1963*), kdežto nyní jsou novými nálezy i zpracováním starších fondů doloženy i na dalších třech lokalitách – v Bojně u Topolčianok (čtyři exempláře; nepublikováno), Pohansku u Břeclavi (sedm exemplářů; nepublikováno) a v Uherském Hradišti-Sadech (31 exemplářů; *Galuška – Sedláčková – Wedepohl 2009*). Uváděné číšky se vyskytly na všech jmenovaných lokalitách s výjimkou Olomouce a Uherského Hradiště-Sadů.

Množství nálezů z jednotlivých sídlištních lokalit se sice značně liší, přesto se však již nyní ukazuje společný výskyt pojednávaných číšek s určitými typy nádob a s dalšími výrobky ze skla. Konkrétně v Bojně, Mikulčicích a Pohansku u Břeclavi byly nalezeny

v kontextu s číškami se síťkovým dekorem nálevkovité poháry i tzv. hladítka, na posledně jmenované lokalitě byl také hrací kámen z tmavě modrého skla nebo kamene (analýzy předmětu byly teprve zahájeny). Je to sortiment nádob a předmětů, které se vyskytují především v severozápadní Evropě. Nálevkovité poháry byly v 9. a 10. století rozšířené na území Holandska, Anglie, Norska, Švédska, Dánska a Německa (*Steppuhn 1998*, 59, další literatura v pozn. 125; *Evison 2000*, 79–88). Výroba mnoha typů nádob známých ze severozápadní Evropy a nyní i z území Velkomoravské říše, včetně nálevkovitých pohárů, je však také doložená ve sklářských dílnách z 1. poloviny 9. století v San Vincenzo al Volturno v Itálii (*Stevenson 1997*, 132–133). Zlomky dutých skel, z nichž některé pravděpodobně pocházejí z nálevkovitých pohárů a baňatých číší, byly nalezeny ve sklářských pecích objevených v opatství v Glastonbury (Velká Británie) a datovaných do širokého rozmezí mezi přelomem 7. a 8. a polovinou 10. století (*Bayley 2008*; *Evison 2008a*). Hlavní okruh výskytu hladítek ze 7. až 12. století se pak rozkládá v oblasti severozápadní Evropy; ze střední Evropy byla hladítka do nedávné doby známá jen z Mikulčic (*Steppuhn 1999*, 123, Abb. 8). V Uherském Hradišti-Sadech zatím číšky s dekorem síťky ani hladítka nejsou doloženy; naopak se zde vyskytují takové typy nádob, jaké z jiných velkomoravských lokalit neznáme.

Číšky s mírně žúzenou horní částí jsou svými rozměry i tvarem téměř analogické skupině stříbrných zlacených nádob franské proveniencie vyráběných v závěru 8. a na počátku 9. století, které bývají bohatě zdobeny křesťanskými motivy. Na základě srovnání s podobnými schránkami z 5. až 7. století, pocházejícími ze Středomoří, bývají tyto stříbrné nádoby interpretovány jako pyxidy, schránky na přechovávání hostií (*Wamers 1991*; *2005*, 86–89). Původně měly být opatřeny víčky (zachovalo se jen na jednom exempláři z Britského muzea pocházejícím zřejmě ze Španělska). Tyto číšky či pyxidy se zachovaly převážně v souborech, které nepocházejí z teritoria franské říše – (Fejð (Dánsko); Ribe (Dánsko); Halton Moor (Anglie); nádoba z Britského muzea (Španělsko); jediný exemplář z východofranského prostředí pochází z lokality Petstadt u Bambergu (Německo).

3.1.2. Chemické složení skla nádob a jeho interpretace

K průzkumu materiálového složení skel byla zvolena metoda rentgenové mikroanalýzy, která byla provedena jedním z autorů studie, Doc. Ing. V. Hulínským, CSc., v laboratořích Vysoké školy chemicko-technologické v Praze. K analýze byl vybrán střep z každé z nádob, v případě číšky H1-55106 fragment stěny a v případě misky H1-55105 fragment hrany mezi dnem a spodní částí stěny.⁷

⁷ Vzorky byly prohlédnuty v optickém mikroskopu a fotograficky zdokumentovány. Poté byly na vhodném místě vyleštěny pomocí kotoučů s pevně vázaným diamantovým bortem do malé plošky o průměru cca 0,5 mm tak, aby se odstranila korozní vrstva a obnažilo se čisté sklo a přesně se definovaly geometrické podmínky mikroanalýzy jako je výstupní úhel spektrometru a skutečně hladký povrch čistého skla bez nerovností nebo děr (metodika viz *Černá, Hulínský, Gedeon 2001*). Bez toho by byla analýza v nejlepším případě orientační a bylo by těžké ji pokládat za kvantitativní. Poté byly vzorky maskovány hliníkovou folií a připevněny na držák vzorků. Díky maskování se ve vakuové napařovačce pokryla uhlíkem o tloušťce cca. 15 nm pouze nabroušená ploška a zbytek vzorku nebyl uhlíkem kontaminován.

Analýzy byly provedeny metodou SEM-EDS (kvantitativní rastrovací mikroskopie s polovodičovým detektorem). Použitý mikroskop Hitachi S4700 byl vybaven EDS spektrometrem Thermo NORAN D 6823. Měření spekter se uskutečnilo na třech místech vyleštěné plošky a spektrum bylo snímáno po dobu 300 sekund. Podmínky mikroanalýzy: energie primárních elektronů 15keV, proud primárního svazku 4–6nA.

Kvantifikace naměřených spekter, získaných rastrováním plošky o rozměrech 100x100 mikrometrů, byla provedena iteračním programem ZAF za pomoci standardu referenčního skla Corning Glass B, který byl získán díky laskavosti Dr. R. Brilla z Corning Museum of Glass, USA (*Brill 1999*, 529–544). Získané výsledky lze považovat za kvantitativní analýzy skel, provedené s přesností cca 5% relativně pro každý prvek. Přesnost stanovení antimonu pomocí EDS spektrometru je malá pro koincidence linií Sb L α a Ca K α .

Tab. 1. Chemické složení skleněných předmětů z knížecího hrobu v Kolíně a fragmentů skleněných nádob z Břeclavi-Pohanska a z Bojně (Slovensko), zdobených překříženými vlákny.

	Kolín - miska H1-55105	Kolín - číška H1-55106	Kolín - korál H1-55130	Kolín - korál H1-55131	Kolín - korál H1-55132	Břeclav- Pohansko – tělo číšky	Bojná (SK) – tělo číšky
Na ₂ O	13.06	12.73	22.80	16.59	11.97	12.28	15.04
MgO	0.28	0.80	0.67	0.18	0.36	0.43	0.85
Al ₂ O ₃	2.51	2.85	2.32	2.25	2.54	1.96	2.58
SiO ₂	70.07	70.44	66.70	70.49	67.35	71.45	71.04
P ₂ O ₅	0.01	0.29	0.03	0.13	0.42		
SO ₃	0.24	0.14	0.18	0.18	0.70		
Cl	1.20	1.04	0.84	0.82	0.67	0.82	0.48
K ₂ O	1.02	1.09	0.40	0.58	1.02	0.56	1.08
CaO	8.41	8.94	4.57	6.52	8.06	10.38	6.90
MnO	0.46	0.35	0.31	0.30	0.02	0.44	0.13
Fe ₂ O ₃	0.44	0.91	0.46	0.72	1.55	1.45	1.84
CoO	0.05	0.04	0.08	0.10	0.06	0.23	
CuO	0.00	0.00	0.08	0.51	0.41		
SnO ₂	0.22	0.26	0.08	0.23	0.33		
Sb ₂ O ₃	1.82	0.00	0.16	0.00	0.86		
PbO	0.24	0.17	0.33	0.46	3.74		
TiO ₂							0.06

Oba vzorky střepů nádob jsou si co do složení hlavních prvků velmi podobné (tab. 1). Byly vyrobeny ze sodno-vápenato-křemičitého (Na₂O–CaO–SiO₂) – tzv. natronového skla římského typu a patří do skupiny skel A1 (Černá – Hulinský – Gedeon 2001, 67, 71–77). Obě skla vykazují velmi mírně zvýšenou koncentraci K₂O ve vztahu k limitům vymezujícím typická skla skupiny A1 (K₂O<1wt%).⁸ Jsou charakteristické nízkým obsahem kobaltu a úplnou absencí mědi, což za spolupůsobení dalších prvků odpovídá jejich nevýraznému zbarvení. Obsah železa je vyšší oproti dnešním sklům a vysvětluje světle zelenkavý, resp. modrozelenavý barevný nádech střepů. Obsah chloru je u obou střepů vyšší než u korálků z kolínského souboru, někdy bývá vysvětlován použitím písků z mořských pláží k jejich tavně nebo i přidavkem kuchyňské soli do taveniny. Oproti jiným sodno-vápenato-draselným dutým sklům evropského raného středověku i doby římské obsahují skla z kolínských nádob ztelně nižší množství Na₂O (Sanke – Wedepohl – Kronz 2002, Tab. 5; Wedepohl 2003). Relativně nízké hodnoty Na₂O nejsou charakteristikou omezenou pouze na kolínské nádoby, ale opakují se i u analyzovaných fragmentů nádob se shodnou výzdobou, jako má číška H1-55106, známých z velkomoravských nálezových kontextů (tab. 1). Byly pozorovány i u početných souborů skel z předovýchodních lokalit 7.–9. století, kde se zřetelně projevuje pokles průměrného zastoupení Na₂O v průběhu prvního tisíciletí našeho

⁸ Polské bádání považuje za hraniční hodnotu K₂O<1,3 wt % (Dekówna 1980, 179).

letopočtu (*Henerson 2002*, tab. 1). *M. Sanke, K. H. Wedepohl a A. Kronz (2002, 38)* hodnotí úbytek podílu Na_2O u sodno-vápenato-křemičitých skel merovejského období franské říše oproti sklům z doby římské jako důsledek nedostatku natronové suroviny, který musel být kompenzován zvýšením podílu vápenatých přísad (CaO). Těto představě odpovídají rovněž natronová skla nádob z Kolína a ještě zřetelněji vzorek skla čišky z Pohanska u Břeclavi (podíl CaO zde vždy přesahuje 8,4 %; *tab. 1*); huře čitelná je však ve výsledcích analýz představených samotnými autory teze (*Sanke – Wedepohl – Kronz 2002*, Tab. 2, 5). Vzhledem k nízkému počtu analyzovaných dutých skel z 9. století je jednoznačná interpretace nízkého podílu Na_2O prozatím předčasná.⁹ Obsah SiO_2 je u kolínských nádob vysoký (přes 70 %), což na jednu stranu zvyšuje korozní odolnost těchto skel, ale na druhou stranu i jejich viskozitu při tavení (*Hlaváč 1988*, 146). Skla nádob z kolínského hrobu obsahují bublinky plynů, neprotavy a nehomogenity, což je patrné zejména u čišky.

Sodno-vápenato-křemičité natronové sklo, jehož výroba vycházela z antických tradic, mělo ve starší fázi raného středověku v Evropě výlučné postavení. K výrobě skel antického neboli římského typu byl jako tavivo používán natron, minerální soda těžená v severním Egyptě ve Wádi el Natrún. V době mezi závěrem 8. století a 10. stoletím se vedle natronových skel postupně objevovala skla jiných receptur. Patřila mezi ně skla sodno-vápenato-křemičitá popelová (skupina A2; *Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 67, 71–77), při jejichž výrobě byl jako zdroj sody (s příměsí drasla) užíván popel z mořských nebo pouštních rostlin a jejichž produkce zřejmě rovněž souvisela s východním Středomořím, a skla olovnatá (skupina B; *Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 67–70, 77–83). Vzácně se vyskytovala i skla draselno-vápenato-křemičitá (skupina F; *Tomková – Hulínský – Košta*, v tisku; *Wedepohl 2003*, 91–94), k jejichž výrobě byly získávány alkálie z popela evropských lesních dřevin (wood-ash). Natronová skla měla stále dominantní postavení, při produkci skleněných artefaktů ale mohly být častěji využívány suroviny různou měrou smíšené či znečištěné. Podíl draselné alkálie u kolínských nádob zdaleka nedosahuje hodnot, které jsou typické pro skupinu sodno-draselno-vápenatých skel neboli smíšených alkalických skel (skupina E; *Wedepohl 2003*, 94–95; *Černá et al. 2005*, 345), jež pravděpodobně vznikaly smíšením sodných skel se skly draselnými. Mírně zvýšené hodnoty K_2O u skel kolínských nádob by mohly svědčit spíše o přimíšení malého množství sodného popelového skla do skla natronového. Shodným směrem se ubíraly úvahy rovněž při hodnocení natronového skla některých olivovitých korálků, které bylo charakteristické mírně zvýšeným zastoupením K_2O nebo MgO (*Tomková – Hulínský – Košta*, v tisku). Mírně zvýšené hodnoty K_2O (doprovázené na rozdíl od kolínských skel mírně zvýšenými vyššími hodnotami MgO), nalézáme rovněž u anglosaských dutých skel z druhé poloviny 6. až přelomu 7. a 8. století, která zahrnují rovněž nádoby obdobných tvarů a zdobení, jež známe u kolínské čišky (*Evison 2008*, 37–41).

3.1.3. Provenience nádob

Původ číšek i misky není zatím možné určit. Doklady sklářské výroby z 8. až 10. století jsou dnes známy na dvou desítkách lokalit v severozápadní Evropě a na severním pobřeží dnešního Polska (*Pöche 2005*, 116. Abb. 53); jiný zdroj uvádí pro 8. až 11. století ze severní

⁹ Zajímavé je srovnání s natronovými skly soudobých korálků z Čech, která jsou charakteristická velkou mírou variability podílu Na_2O – od 9,09 % (*Černá et al. 2005*, tab. 3) po 23,32 % (*Košta – Tomková 2011*, tab. 3) – oproti dutým sklům 8. a 9. století (*Sanke – Wedepohl – Kronz 2002*, Tab. 2, 5; *Henderson 2002*, tab. 1). V současné době se nabízí několik modelových řešení tohoto rozporu, jejichž platnost bude nutno posoudit dalším výzkumem.

a střední Evropy více než pět desítek takových lokalit (*Steppuhn 1998*, 106–110, Abb. 28). V těchto přehledech však nejsou uvedeny soudobé prozkoumané sklárny na území Itálie, jako na ostrově Torcello u Benátek, v Římě, v Trentu a v opatství San Vincenzo al Volturno (*Stevenson 1997*, 132–133; *Mendera 2002*, 264), které vedle okenního skla pro církevní stavby vyráběly i sklo duté, nebo anglosaská produkční centra jako sklárna z kláštera v Glastonbury (*Bayley 2008*; *Evison 2008a*).

Většina sklářských dílen v Evropě v 9. století ještě pracovala se sklem antických tradic, možností hledat původ misky a číšky z Kolína je tedy mnoho. Vodící linkou při pátrání po provenienci kolínských nádob nemůže být ani jejich velmi blízké chemické složení – natronové sklo má totiž relativně malou variabilitu (*Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 76). Poměrně hrubé provedení číšky z Birky (*Arbman 1937*, 78) i číšek z Kolína a Pohanska u Nejdku (*tab. 1*) však může, spíše než produkci v italských či východostředomořských sklárnách s dlouhou tradicí, naznačovat výrobu v některém středisku ve středozápadní či severozápadní Evropě. Pro původ z této oblasti by svědčily i tvarově analogické stříbrné číšky zdobené bohatou karolinskou ornamentikou a pocházející ze závěru 8. a počátku 9. století, které *E. Wamers (1991; 2005, 86–89)* interpretoval jako pyxidy. Ačkoliv se, vzhledem k intenzitě společenských styků mezi karolinskou říší a obyvateli České kotliny tak, jak je máme doložené z hmotných i písemných pramenů, nabízí hledat nejpravděpodobnější místo výroby kolínských nádob někde na území franské říše, zůstává karolinská provenience jen jednou z možností. Miska pak patrně zůstane ojedinělým tvarem; ty se v kontextu soudobého skla ostatně občas vyskytovaly (např. hladká válcovitá číška z hrobu 825 v Birce; *Arbman 1937*, Taf. 14:5).

To, jestli kolínské nádoby pocházely z jedné dílny a zda se do českého prostředí dostaly pohromadě tak, jako byly nakonec společně využity jako hrobový přídavek, zůstává otevřenou otázkou. V každém případě se ukazuje, že nádoby z kolínského hrobu jsou v kontextu 9. století v rámci střední Evropy (konkrétně na území Velkomoravské říše a jejího vlivu) mimořádným, avšak nikoliv osamoceným jevem. Ukazuje se také, že duté sklo je součástí hmotné kultury raného středověku v našich zemích a dokládá široce rozvětvené obchodní a kulturní kontakty.

3.1.4. Nástin možností interpretace nádob v kontextu kolínského hrobu

Skleněné nádoby se ve středovýchodní Evropě v raném středověku stávaly součástí hrobových výbav pouze ojediněle. Kromě kolínského knížecího hrobu byla skleněná nádoba nalezena ještě ve společném hrobě dvou mužů vybavených dále ostruhami, vědérkem a přezkou, který byl odkryt na hlavním kolínském náměstí (*Dvořák 1936*, 105). Nález je dnes bohužel ztracen. Celá nádobka stejného typu, jako číška H1-55106, byla nalezena při těžbě písku v Pohansku u Nejdku (*Novotný 1963*, 31 a 35, obr. 27). Pravděpodobně se jedná o nález z rozrušeného hrobu. V některých hrobech na pohřebišti při kostele v Uherském Hradišti-Sadech byly objeveny nejspíše záměrně uložené střepy skleněných artefaktů (souhrnně *Galuška – Sedláčková – Wedepohl 2009*). Patří mezi ně zejména zlomek růžového skla z hrobky 12/59 v kamenném mauzoleárním přístavku k sadskému kostelu či fragment okenního skla z hrobu 142/59 s ostruhami. Do mladšího sadského hrobu 67/71 z druhé poloviny 10. až 12. století byl záměrně uložen fragment bezbarvého skla, pocházející nejspíše z těla lampy. K častějším jevům patří ukládání fragmentů římskoprovinciálních skleněných nádob do hrobů jako tzv. „starožitností“ (*Ungermaun 2009*). Sémiotický status skleněných střepů dávaných na poslední cestu mrtvým se však se symbolickým významem nádob neseťkává; fragmenty skel můžeme nejpravděpodobněji interpretovat jako amulety různého účelu; se skleněnými nádobami je pojí pouze shodný materiál. Vzhledem k osudu

obou dalších hrobů s nádobami tak zůstává kolínský hrob jediným funerálním náleзовým celkem z území České republiky, v jehož kontextu se můžeme pokusit interpretovat sémiotický význam nádob zhotovených ze skla.

Skleněné nádoby představovaly v českém raně středověkém prostředí mimořádně cenné importy, které byly bezpochyby i v živé kultuře domácích elit vzácností. Markantní je zejména jejich absence v sídlištních situacích 9. a 10. století, přestože tento stav může být do jisté míry ovlivněn skutečností, že identifikaci případných fragmentů raně středověkých dutých skel nebyla doposud věnována dostatečná pozornost. Zlomky skleněných nádob se v daném období na území České republiky soustředí, pokud je nám známo, především v hlavních centrech staré Moravy (*Himmelová 1995; 2009; Galuška – Sedláčková – Wedepohl 2009*). I tam se však bezpochyby jednalo o hodnotné importované předměty. Skleněné nádoby se nezařadily mezi „standardní“ součásti hrobové výbavy, jako tomu bylo například u mečů, řady kategorií šperku nebo kovaných věder. Jedná se o artefakty po všech stránkách mimořádné.

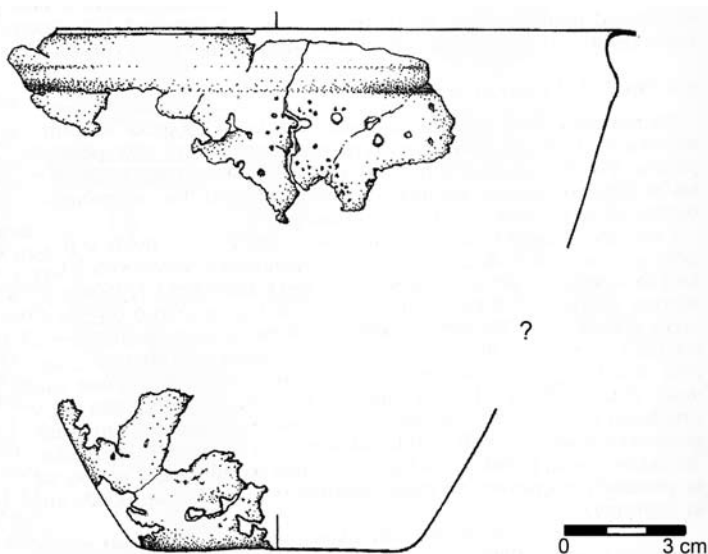
Chceme-li se pokusit testovat možnosti interpretace významu skleněných nádob v kontextu kolínského hrobu, vždy přitom musíme přihlédnout i k dalším nádobám, především ke stříbrnému kalichu (*obr. 1/1, 7*) a bronzové míse (*obr. 8*); je málo pravděpodobné, že by vědro přímo souviselo se zbývajících částí kolekce nádob – věderka byla totiž obvyklou

Obr. 7. Kalich z kolínského knížecího hrobu – dnešní vzhled. Foto J. Košta.

součástí českých hrobových výbav střední doby hradištní, v nichž často nebyla doprovázena žádnými dalšími nádobami. Pokusíme-li se nabídnout několik možností interpretace souboru nádob, nebudeme se snažit hledat jednoznačné odpovědi, ale spíše vyjádřit souhrn úvah a podnětů, jejichž cílem bude otevření prostoru pro další odbornou diskusi. Je zřejmé, že nejistota, pokud jde o náleзовé okolnosti i kompletnost souboru, a zároveň výjimečnost artefaktů i náleзовých kontextů neumožňují definovat jednoznačné odpovědi.

1) Úvodem připomeňme, že se mohlo jednat pouze o násobení unikátních luxusních předmětů, které spolu vzájemně nesouvisely. Kalich, bronzová mísa i skleněné nádoby mohly být do hrobu vloženy jako samostatné celky, o jejichž „obsahu“ – a to jak symbolickém, tak fyzickém, nemáme žádné informace. Skleněné nádoby by v takovém případě

Obr. 8. Bronzová mísa z kolínského knížecího hrobu. Kresba M. Fábiková (upraveno).

představovaly samostatný stolní servis, předpokládané uložení dvou (nebo více) číšek by mohlo poukazovat na vazbu skleněných nádob k oběma pochovaným.

2) Již krátce po odkrytí kolínského hrobu se objevila interpretace nádob, které obsahoval, jako liturgických předmětů. Primárním vodítkem zde byl kalich, jehož původní funkce nepochybně liturgická byla (*Elbern 1963; 1998; Lutovský 1987; 1994, 64; Sommer 2001, 50; Wamers 2005, 86–90*). Skleněná mísa byla označována za paténu, číška byla považována za nádobu určenou k chování posvátného vína (*Vávra 1864*). Později byla spodní část bronzové mísy interpretována jako schránka na paténu a na skleněných číškách byly pozorovány stopy vinného kamene (*Šafránek 1881, 6*); tyto domněnky však souvisely s hledáním argumentů pro označení jednoho z mrtvých za Prokopa Holého. Interpretaci části kolínských nádob jako poněkud nesourodého souboru liturgického náčiní nelze vyloučit ani v současné době, byť se jeví málo pravděpodobná. Talířovitá mísa po formální stránce skutečně odpovídá paténám, skleněná číška se tvarem i velikostí podobá stříbrným zdobeným nádobám, označovaným *E. Wamersem (1991)* za pyxidy (mohla by mít například rovněž funkci aspersoria). Využití v rámci křesťanského obřadu, například v souvislosti s omýváním rukou, či jako přenosné nádoby na svícenou vodu, bychom našli i pro bronzovou mísu. Soubor liturgického náčiní obsahující kalichy a další nádoby umístěné v míse (značně větších rozměrů) byl vyobrazen na iluminaci ve Vivianově bibli ze 40. let 9. století (*Wamers 1991, Abb. 31*). Bezpochyby bychom si dokázali představit důvody, které mohly v nejstarší fázi pronikání křesťanské víry do původních náboženských systémů vést k uložení soupravy artefaktů liturgického charakteru do velmožského hrobu. Je však otázkou, zda bychom takové analogie v případě potřeby nenašli u jakékoliv luxusní nádoby, liturgické náčiní totiž vychází v řadě případů z běžných tvarů nádob, užívaných k praktickým účelům. Proti představě kolínských nádob jako setu liturgického náčiní hovoří materiál, z něhož byly vyrobeny číšky a talířovitá mísa. V církevních dokumentech 9. a 10. století se zákazy užívání skla z důvodu křehkosti vztahují výslovně na kalich; shodné důvody (hrozba rozbití a znesvěcení svátosti) však jsou platné rovněž pro patény či schránky k pře-

chování hostí (*Sommer 2001*, 27, pozn. 18). Z mnoha příkladů však víme, že rozpětí mezi předpisy a skutečností bývalo mnohdy značně široké.

3) Jako pravděpodobnější se jeví interpretace, že byl do kolínského hrobu vložen mimořádný picí servis. Podporuje ji skutečnost, že součástí výbavy byl pravděpodobně větší počet skleněných číšek. Obdobná situace je známa z velmožského pohřbu, uloženého v trupu lodi v Haithabu (Německo), kde byla ve 2. čtvrtině 9. století spolu s ostatky tří mužů s honosnými meči odkryta také bronzová mísa, skleněný hrotitý pohár a zdobené kované vědro opatřené motivy křížů (*Müller-Wille 1976; Wamers 1994; 2005*, 165–170). Jednotlivé nádoby zde představovaly nejspíše osobní stolní servis nejvýznamnějšího z trojice pohřbených – pohár sloužil k pití, vědra bývají v hrobech vikinského prostředí interpretována jako nádoby, z nichž se rozlévaly nápoje do číší a pohárů, a mísa měla sloužit k umývání rukou (*Petersen 1940*, 83–112; *Ellmers 1964–1965; Müller-Wille 1976*, 132–136; *Wamers 1994*, 30–32). Další významné srovnání se nabízí v souvislosti s picími soupravami z vikinského prostředí, které známe z pokladů z Fejø, Ribe, Lejre a Terslev v Dánsku (*Wamers 2005*, 178–181). Sety sestávají z větší nádoby a několika menších stříbrných nádob. V případě Fejø a Ribe byly jako ústřední nádoby použity bohatě zdobené liturgické číše, označované *E. Wamers*em (1991) jako pyxidy. Podobně v kolínském hrobě doprovází liturgický kalich skleněné nádoby, zastoupené miskou a pravděpodobně několika číškami. *E. Wamers* (2005, 179–181) považuje servisy za doklady specifických picích obřadů, které nevycházely ze severské tradice, ale formovaly se v kontaktních zónách mezi vikinským a franským, respektive křesťanským a nekřesťanským světem, jako výsledek kulturní synkreze. Vzhledem k velikosti nádob sloužily zřejmě k pití vína či medoviny v rámci picího obřadu symbolického až religiózního charakteru. Dominantní nádoba větších rozměrů a často křesťanského původu měla pravděpodobně ústřední význam, ať už ji užíval „předsedající“ společnosti, nebo z ní byl rozléván nápoj do ostatních nádob. Picí obřad, který byl zřejmě jedním z prostředků prezentace a vymezování společenského statusu v rámci úzké skupiny nejvyšší elity společnosti, mohl v některých aspektech využívat prvky známé z křesťanské mše, včetně symbolického rozlévání a pití vína a využívání liturgické nádoby. Osoba, která užívala, respektive ovládala liturgickou nádobu, získávala výsadní postavení. Vztah k liturgickému předmětu poukazoval na vztah k mocnému křesťanskému Bohu. Kolínský hrob, na jehož paralely k jmenovaným souborům z vikinského prostředí upozorňoval již *M. Lutovský* (1994, 64–65; 1997, 120–122), spojuje se severskými analogiemi rovněž místo uložení v oblasti se synkretickou kulturou, ovlivněnou intenzivními kontakty s okolními křesťanskými politickými útvary.

4) Jako poslední nabídneme interpretaci, která vychází z vazby výjimečné soupravy na dvojhrob muže a ženy a z nejasnosti příslušnosti k jednomu z pohřbených. Unikátní nápojový nebo obřadní servis mohl odkazovat na rituál spojení pochovaných, a to ať už reálného sňatku uskutečněného zaživa, nebo symbolického sňatku vykonaného až v rámci pohřebních obřadů. Podobu svatebního rituálu v předkřesťanských Čechách neznáme a už vůbec nedokážeme rekonstruovat proměny, ke kterým docházelo mezi společenskými elitami vlivem směřování domácí tradice a kulturních zvyků přicházejících ze západního, respektive velkomoravského křesťanského prostředí. Dovedeme si však představit, že by se v takovém synkretickém prostředí mohly k jejich uskutečnění využívat předměty franské proveniencí, například skleněný stolní servis nebo kalich, který původně sloužil liturgickým účelům (přijímání ostatně bylo vždy rovněž součástí křesťanského sňatku). Uložení souboru takových předmětů do hrobu by mohlo souviset s pohnutými okolnostmi úmrtí zemřelých. Ty neznáme, ale můžeme je předpokládat na základě toho, že byli pochováni současně. Ať už by měly podtrhávat význam sňatku zemřelých nebo „nahrazovat“ pro-

vedení plánované svatby, kterou přerušila smrt, důvodem jejich užití v rámci pohřebních obřadů a uložení v hrobě by pravděpodobně byly nároky pozůstalých, kteří organizovali pohřeb, na jejich dědictví v nejširším slova smyslu.

3.2. Skleněné korálky

3.2.1. Postavení korálků z kolínského hrobu v kontextu soudobé produkce

Všechny tři korálky (*obr. 6*), které se zachovaly v kolínském knížecím hrobě, patří ke shodnému typu skleněných perel, pro něž se v Čechách užívá ustálený termín olivovité korálky. Historie výzkumu, diskuse k terminologii, podrobný tvarový i materiálový rozbor i otázky chronologie, rozšíření a provenience se v nedávné době staly předmětem několika studií (*Košta – Tomková 2011; Staššiková-Štukovská – Ungerman 2009a; Černá et al 2005; Tomková 2007; Tomková – Hulínský – Košta 2011*, v tisku), proto se budeme soustředit pouze na stručné zhodnocení kolínských exemplářů ve vztahu k ostatním olivovitým perlám. Jako olivovité perly jsou označovány podlouhlé elipsoidní korálky středních až velkých rozměrů s otvorem vedeným v podélné ose a s tělem členěným na tři až pět podélných žeber. Stěny otvoru tvoří u většiny olivovitých korálků zbytky trubičky z barevného kovu, na něž bylo navinuto sklo korálku. Trubičky jsou patrné ve všech třech kolínských korálcích, rentgenfluorescenční analýza jedné z nich prokázala, že byla zhotovena z téměř čisté mědi.¹⁰

Všechny korálky z kolínského hrobu mají tmavě modrou barvu. Modré olivovité korálky jsou v Čechách zastoupeny menšinou 36 kusy, což je 10 % ze všech korálků z českého území s rozpoznatelnou barevností; dominantní postavení mají korálky zelené (*Košta – Tomková 2011*, *obr. 6a*). Velikostí patří všechny korálky mezi větší exempláře označené jako skupina B (*Košta – Tomková 2011*, *tab. 2, obr. 7a, 9*). Zatímco perly H1-55130 a H1-55131 mají v rámci korálků skupiny B robustnější konstrukci, korálek H1-55132 je gracilním zástupcem jmenované skupiny (*obr. 6/3*). Pokud jde o tvar, jsou kolínské korálky značně odlišné. Zatímco korálek H1-55130 je pětilaločný a má kapkovitý tvar (*obr. 6/1*), jsou ostatní perly oválné a čtyřlaločné. Pětilaločné korálky jsou na území Čech zastoupeny 9 kusy a tvoří pouhých 2 % celkového fondu, korálky se čtyřmi žeby představují dominantní formu olivovitých perel (96 % olivovitých korálků z Čech; *Košta – Tomková 2011*, *obr. 6b*). Korálek H1-55131 má výrazně, kvalitně a pravidelně tordovaná žebra (*obr. 6/2*) a tvoří tak jedinečný exemplář svého typu, který je dokladem záměrného a náročného sklářského zpracování.¹¹

Olivovité korálky můžeme na základě topografie nálezů definovat jako středoevropský typ (*mapa 2; tab. 2; Košta – Tomková 2011*); z různých oblastí užší střední Evropy jich je doposud evidováno více než 800. Největší počet nálezů dokumentujeme na území Čech, odkud jich je v současné době známo 483 ze 66 lokalit. Objevují se zde již ve výbavě nejstarších kostrových hrobů s ženským inventářem, kde představují vůdčí typ skleněných ozdob v období, kdy v hrobových kontextech dominuje šperk velkomoravského původu či

¹⁰ Výsledky rengenofluorescenční (X-ray) analýzy trubičky korálku H1-55131: Cu: 97,58 %; Pb: 0,73 %; Ag: 1,24 %; Sn: 0,28%; Sb: 0,17 %; stopové množství arsenu. (Ústav jaderné fyziky AVČR v Řeži, vzorek č. R 1577, vyhodnotil M. Fikrle).

¹¹ Méně výrazné a nepravidelné tordování žeber se sice vyskytuje i u několika dalších olivovitých korálků – z fondu Národního muzea známe korálky menších rozměrů z Prahy 6 – Veleslavína (H1-33699a), Tetina (H1-46966i), Zákolan (H1-54673d) nebo Bělčic (H1-55225c) – nelze však s jistotou říci, zda jsou náznaky tordování jejich žeber důsledkem původního záměru, nebo zda jde o nepravidelnosti způsobené nedostatečnými zkušenostmi skláře.

Tab. 2. Přehled počtu lokalit s nálezy olivovitých korálek a celkového počtu korálek v jednotlivých regionech střední Evropy.

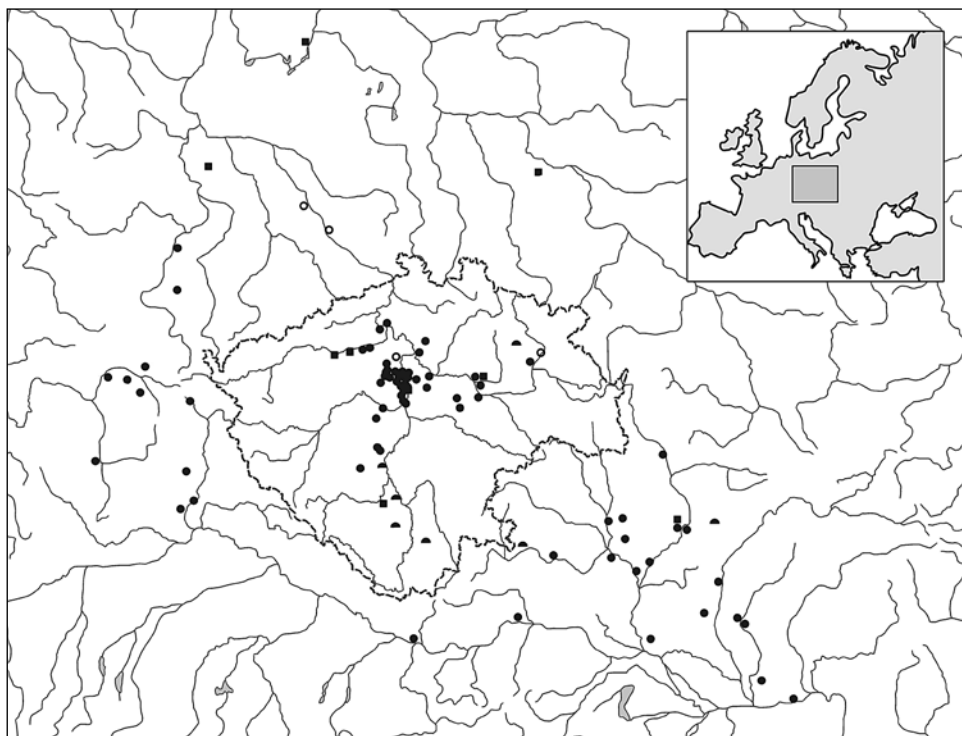
	Počet lokalit	Celkový počet olivovitých korálek
Čechy	66	483
Morava	14	198+12 fr.
Bavorsko	10	97
Slovensko	7	17
Stř. Německo	6	9
Rakousko	2	5
Polsko	1	7
Celkem	106	816+12 fr.

tradice, tedy ve 2. polovině 9. století a v 1. třetině/polovině 10. věku. Od druhé poloviny 10. století z nálezových souborů ustupují. Výrazné zastoupení mají olivovité korálky na Moravě, kde se koncentrují především na pohřebišti v Dolních Věstonicích (*Štaššiková-Štukovská – Ungerman 2009; 2009a*), a v Bavorsku, odkud jsou ovšem doloženy až na jednu výjimku pouze krátké perly, patřící do velikostní skupiny A (*Košta – Tomková 2011*, tab. 2, obr. 9–10). V malém až sporadickém množství se olivovité korálky vyskytují rovněž na Slovensku, ve středním Německu, Rakousku a v Dolním Slezsku (*mapa 2, tab. 2*). Největší koncentrace olivovitých perel se nachází v užších středních Čechách (evidováno 387 kusů, tj. 80 % z českých korálek), středovýchodočeský region, do něhož patří kolínský knížecí hrob, je zastoupen 42 korálky, resp. 9 % korálek z Čech (*Košta – Tomková 2011*, tab. 1, obr. 4).

3.2.2. Chemické složení korálek a jeho interpretace

Skla korálek z kolínského hrobu byla zkoumána spoluautorem studie Doc. Ing. V. Hulínským, CSc. v laboratořích Vysoké školy chemicko-technologické v Praze metodou rentgenové mikroanalýzy stejným způsobem, jako zlomky skel nádob z Kolína (viz pozn. 7).

Všechny tři olivovité korálky byly vyrobeny ze sodno-vápenato-křemičitého ($\text{Na}_2\text{O}-\text{CaO}-\text{SiO}_2$) skla římského typu, u kterého byl použit jako tavivo natron. Korálky tedy byly zhotoveny ze skla stejné skupiny jako nádoby z kolínského hrobu (viz výše text k chemickému složení nádob). Rozptyl obsahu Na_2O u těchto korálek je ovšem značný a kolísá od 12 % do 23 %. Sklo s nižším obsahem alkálie má vyšší obsah CaO . Naměřené hodnoty kolínských korálek jsou zcela v souladu s publikovanými údaji o složení laténských a římských skel, ale i řady skel raného středověku z Evropy (*Venclová et al., 2009; Wedepohl 2003, 74–91*). Jako barvicí oxidy byly použity zřejmě CuO a CoO . Přítomnost cínu lze vysvětlit nejspíše tím, že měď byla přidána jako bronzová slitina. Olivovitý korálek H1-55132 s nízkým obsahem Na_2O (11,97 %) má nejvyšší obsah PbO (3,74 %), který u žádného olivovitého korálku z území Čech doposud nalezen nebyl (*Tomková – Hulínský – Košta*, v tisku). Obsah PbO snižuje tavící teplotu podobně jako alkalický oxid. Korálek má rovněž nejvíce železa a výrazně málo manganu. Dá se říci, že sklo korálek nepochází ze stejného zdroje.

Mapa 2. Mapa lokalit s nálezy olivovitých korálků ve střední Evropě. Nálezový kontext: kolečka plná: ploché kostrové hroby; půlkolečka : mohyly; čtverečky : sídlištní nálezy; kolečka prázdná : neznámý nálezový kontext (podle Košta – Tomková 2011).

3.2.3. Otázka provenience korálků

Přestože výrazná koncentrace nálezů olivovitých perel na území Čech otevírá možnost uvažovat o provenienci této skupiny korálů v domácím prostředí, je posouzení konkrétních exemplářů značně problematické a nepřináší na základě současných znalostí jednoznačné odpovědi (podrobně Košta – Tomková 2011, v tisku). V tomto kontextu je nutno především oddělovat otázku původu konkrétních exemplářů z hlediska míst jejich výroby od problematiky geneze olivovitých korálků jako typu.¹² Postavení perel z kolínského knížecího hrobu je o to složitější, že patří do nejstaršího horizontu olivovitých korálků v českém prostředí (který je však de facto vymezen počátkem kostrového pohřbívání, užívání olivovitých perel nelze vyloučit již ve starším období). Jednotlivé korály z kolínského hrobu mají poměrně odlišné morfologické znaky a objevují se rovněž rozdíly v jejich chemickém složení. Tyto charakteristiky samy o sobě nemusí být dokladem rozdílné provenience, nelze však vyloučit, že při sestavování souboru byly záměrně sbírány korálky různé barvy z různých zdrojů. Modré olivovité perly byly v kolínském hrobě nejspíše součástí kolieru, do něhož pravděpodobně náležely rovněž dvě zlacené perly ze slitiny mědi zdobené filigránem, jedna stříbrná perla pokrytá geometrickými granulovanými obrázky a snad i mosazná zlacená kvadratická kaptorga. Nejbližší analogie k uvedenému souboru šperků velkomo-

¹² Číška stejného tvaru, zdobená vysokou vlnicí z nataveného vlákna, pochází z hrobu 750 (Arbman 1937, 49, Taf. 9:2).

ravského charakteru můžeme hledat ve starším horizontu pohřebišť u Libušina jezírka ve Staré Kouřimi, především v deponiu narušeného hrobu 49b a v hrobech s olivovitými perlami 96b a 110 (Šolle 1959; 1966). Na rozdíl od skleněných nádob tedy při hledání provenience kolínských korálků můžeme alespoň s určitou mírou pravděpodobnosti pracovat s podstatně užším perimetrem.

4. Závěr

V předložené studii jsme se pokusili popsat významnou část inventáře knížecího hrobu z Kolína – soubor skleněných předmětů. Poukázali jsme na to, že se skládá ze dvou značně rozdílných složek – z olivovitých korálků a z nádob zastoupených miskou a číškou, ale původně pravděpodobně reprezentovaných ještě jednou či dvěma dalšími číškami. Dvě skupiny artefaktů neodlišuje jen rozdílný způsob užití, ale také různá intenzita výskytu v českém prostředí a s největší pravděpodobností rozdílná provenience. Zatímco olivovité korálky jsou typickou kategorií artefaktů, které známe z českého prostředí, a náleží mezi obvyklé součásti hrobových výbav širších skupin obyvatelstva 2. poloviny 9. a 1. poloviny 10. století, skleněné nádoby patří mezi předměty v domácím prostředí výjimečné. Propojení těchto dvou kategorií artefaktů plně odpovídá celkovému charakteru kolínského hrobu, v němž se setkávají předměty domácího původu s importy, artefakty západní provenience s výrobky velkomoravského typu, prvky vycházející s předkřesťanských tradic s nálezy svědčícími o vlivu křesťanské kultury. Prostudovali jsme chemické složení předmětů a snažili jsme se jej posoudit v rámci vývoje raně středověkých skel; shromáždili jsme dostupné analogie a pokusili jsme se nastínit vztah kolínských skleněných artefaktů k výrobkům, které známe ze soudobé Evropy; představili a zhodnotili jsme možnosti interpretace symbolického významu uložení souboru nádob do studovaného hrobu. Na některé otázky se nám podařilo najít odpovědi, v jiných případech jsme je mohli jen hypoteticky nastínit a mnohé další snad budou vyvolány výsledky této studie.

Přehled skleněných nádob se síťovými motivy z natavených vláken:

1. Birka (Švédsko); hrob 739; 10. stol. Výzdobu číšky s mírně projmutou horní částí těla a klenutou spodní částí tvoří vodorovně ovinuté vlákno, situované 18 mm pod okrajem a síť, vytvořená ze dvou řad silných vláken, na čtyřech nebo pěti místech zmáčknutých kleštěmi k sobě (v. 80 mm, max. pr. 89 mm). Sklo, původně světle zelené, je silně zkorodované (Arbman 1937, 48–49, 51, Taf. 9/1).¹²
2. Bojná u Topolčianok (Slovensko); sídlištní nález – Bojná I; 9.–poč. 10. stol. (obr. 3/5 chemické složení viz tab. 1). Zlomek těla číšky (29 x 18 x 0,9 mm) se dvěma silnými vlákny (síla 5–6 mm), ve středu smáčknutými. Sklo čiré, čisté, lesklé a lehce namodralé. Prosycené hustými i většími bublinkami (Galuška – Macháček – Pieta – Sedláčková 2012).
3. Dorestad (Nizozemí); sídlištní nález; 8.–9. stol.? Zlomek spodní části číšky ze zcela bezbarvého skla, z jejíž výzdoby se dochovala pouze dvě kleštěmi spojená vlákna (Arbman 1937, 50, Taf. 6/11).
4. Opatství Farfa (Itálie); sídlištní vrstvy; raný středověk (ca 680–896). Zlomek těla nádoby ze sytě zeleného skla s překříženými vlákny z bílého opakního skla (Newby 1991, p. 35, fig. 4).

¹² Na tuto nádobu je v práci H. Arbmana (1937, 78) uveden odkaz s odlišnou lokalitou (Hlight Doion/Sussex).

5. Kolín (v tomto příspěvku; chemické složení viz *tab. 1*).
6. Mejica u Buzeta (Chorvatsko); hrobový nález (slovenské pohřebiště se 189 hroby zkoumané v letech 1895 a 1896); 8.–9. stol.? Nízká hrncovitá nádoba s vykloněným okrajem, která má na těle jednu řadu překřížených vláken (*Marušič 1960*, 20, obr. 1/1).
7. Mikulčice; sídlištní nález; 9. stol.–poč. 10. stol. (*obr. 3/4*). Zlomek těla čišky (21 x 17 x 0,8 mm) s částí (asi polovinou) dvou překřížených vláken. Sklo čiré, čisté a lesklé, lehce nazelenalé s bublinkami (*Himmelová 1995*, 98, č. kat. 73, obr. 9/10).
8. Pohansko u Břeclavi; sídlištní nález; 9. stol.–počátek 10. stol. *obr. 3/6* (chemické složení viz *tab. 1*). Zlomek těla čišky (23 x 16 x 0,9 mm) se dvěma překříženými vlákny do tvaru síťky. Sklo čiré, čisté a lehce modrozelené s většími podélnými bublinkami. Povrch vně matný, uvnitř stopy žáru se zatavenými zrnky nečistoty (*Galuška – Macháček – Pieta – Sedláčková 2012*).
9. Pohansko u Nejdku (Česká republika); patrně hrobový nález (objev učiněn v r. 1940 při těžbě písku); 9. stol.–počátek 10. stol. (*obr. 3/3*). Čiška (v. 82 mm, pr. okr. 68 mm, max. pr. těla 88 mm) s mírně kuželovitým ústím, na spodní části těla ovinutá překříženými vlákny tvořícími nepravidelné ovály ve dvou řadách. Sklo čiré, nazelenalé s bublinkami (*Novotný 1963*, 31, 35, obr. 27).
- 10.–11. Aylesford/Kent (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Dvě čišky s kulovitým tělem zdobené řadami překřížených vláken. Sklo čiré, modré. (*Evison 2000*, 77).
- 12.–13. Broomfield/Essex (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Dvě robustní kulovité čišky stlačeného tvaru s výrazným rozdílem mezi průměrem okraje a maximální výdutí (v. 70 mm, max. průměr 114 mm) a se vzhůru vytaženým, na konci ven rozšířeným a šikmo hraněným okrajem. Sklo čiré, tmavě modré. Tělo jedné pokrývají dvě široké řady překřížených vláken, vlákna natavená z vnější strany na dno jsou uspořádána do osmilistého okvětí (*Evison 2008*, cat. n. 151). U druhé nádoby se na maximální výduti nacházejí dvě úzké řady překřížených vláken a vlákna natavená z vnější strany na dno jsou uspořádána do tvaru čtyřlístku (*Evison 2008*, cat. n. 150)¹³
14. Bungay/Suffolk (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Láhev (tzv. pouch bottle; v. 125mm, max. průměr 70mm) zdobená od okraje po horní část těla tenkým obtáčeným vláknem, na spodní části těla se nachází jedna řada překřížených vláken. Sklo čiré, světle zelenomodré (*Evison 2008*, cat. n. 157).
15. Cuddesdon/Oxfordshire (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Čiška s kulovitým tělem zdobená řadami překřížených vláken. Sklo čiré, modré (*Evison 2000*, 77).
16. Deal-St. Richard's road/Kent (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Robustní kulovitá čiška stlačeného tvaru s výrazným rozdílem mezi průměrem okraje a maximální výduti (v. 80mm, max. pr. 122 mm) a se vzhůru vytaženým, na konci mírně rozšířeným okrajem. Na těle zdobena dvěma širokými řadami překřížených vláken, vlákna natavená z vnější strany na dno jsou uspořádána do sedmilistého okvětí. Sklo čiré, sytě modré (*Evison 2008*, cat. n. 152).
17. Dry Drayton/Cambridgeshire (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Pohár (tzv. bag beaker), zdobený střídavě pásy obtáčených vláken a překřížených vláken (*Evison 2000*, 77).
18. Faversham/Kent (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Láhev (tzv. pouch bottle; v. cca 104mm, max. pr. 76mm) zdobená od okraje po horní část těla obtáčeným vláknem, na spodní části těla jedna řada překřížených vláken. Sklo čiré, sytě modré (*Evison 2008*, cat. n. 158).

19. Faversham/Kent (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Číška s kulovitým tělem, zdobená řadami překřížených vláken a přesekávaným vláknem na podhrdlí (*Evison 2000, 77*).
20. Sutton Hoo/Suffolk (Velká Británie); hrobový nález; závěr 6.–7. stol. Číška s kulovitým tělem, zdobená řadami překřížených vláken. Barva modrá (*Evison 2000, 77*).

Seznam literatury

- Arbman, H. 1937:* Schweden und das karolingische Reich. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 43. Stockholm.
- Arweiler-Dulong, V. – Nenna, M. D. 2006:* Le verres antiques du musée de Louvre. Vol. 2: Vaiselle et contenants du Ier siècle au début du VIIe siècle après J.-C. Paris.
- Baumgartner, E. – Krueger, I. 1988:* Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters. Bonn – Basel.
- Bayley, J. 2000:* Saxon glass working at Glastonbury Abbey. In: Price, J. /ed./: Glass in Britain and Ireland AD 350–1100. British Museum occasional paper 127. London, 161–188.
- Bláha, J. 2000:* Nálezy vitrají a dutého skla z období raného středověku na lokalitě Olomouc – Biskupské náměstí č. 1. In: Černá, E. – Frýda, F. – Špaček, J. /ed./: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla. Čelákovice, 79–84.
- Brill, R. H., 1999,* Chemical analyses of early glasses: volume 2. Tables of analyses, Appendices. Corning – New York.
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001:* Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku. Archeologické rozhledy 53, 59–89.
- Černá, E. – Tomková, K. – Hulínský, V. – Cílová, Z. 2005:* Raně středověké skleněné korálky z Pražského hradu a jeho předpolí – typologická a chemická klasifikace nálezů. In: K. Tomková /ed./, Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I.1. Castrum Pragense 7, 333–358.
- Dekówna, M. 1980:* Szkło w Europie wczesnośredniowiecznej. Wrocław – Warszawa–Kraków – Gdańsk.
- Drahotová, O. et al. 2005:* Historie sklářské výroby v českých zemích. I. díl. Od počátků do konce 19. století. Praha.
- Dvořák, F. 1936:* Pravěk Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Elbern, V. H. 1963:* Der Eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 17, 1–76, 117–188.
- Elbern, V. H. 1998:* Kelche der Karolingerzeit. In: Ryan, M. /ed./: Irish Antiquities. Essays in memory of Joseph Raftery. Bray, 123–140.
- Ellmers, D. 1964–1965:* Zum Trinkgeschir der Wikingerzeit. Offa 21/22, 21–43.
- Evison, V. 2000:* Glass vessels in England AD 400–1100. In: Price, J. /ed./: Glass in Britain and Ireland AD 350–1100. British Museum occasional paper 127. London, 47–104.
- Evison, V. 2000a:* The glass fragments from Glastonbury. In: Price, J. /ed./: Glass in Britain and Ireland AD 350–1100. British Museum occasional paper 127. London, 189–199.
- Feveile, C. /ed./ 2006:* Ribe studier. Det ældste Ribe. Ungravninger på nordsiden af Ribe Å 1984–2000. Bind 1/2. Højbjerg.
- Feveile, L. L. 2006:* Hulglasskår fra markedspladsen i Ribe, ASR 9 Posthuset. In: Feveile, C. /ed./: Ribe studier. Det ældste Ribe. Ungravninger på nordsiden af Ribe Å 1984–2000. Bind 1/1. Højbjerg. 195–256.

- Foy, D. 2010: Les verres antiques d'Arles. La collection du Musée departmental Arles antique. Paris.
- Galuška, L. – Macháček, J. – Pieta, K. – Sedláčková, H. 2012: Glass in Environment of Great Moravia: Hollow and Window Glass, Small Objects. *Journal of Glass Studies* 54, in print.
- Galuška, L. – Sedláčková, H. – Wedepohl, K. H. 2009: Hollow- and window glass from the 9th- century (Great Moravian period) in Staré Město – Uherské Hradiště-Sady, Moravia. In: The 18th Congress of AIHV on the History of Glass. Thessaloniki, Greece.
- Geibig, A. 1991: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. *Offa-Bücher* 71. Neumünster.
- Himmelová, Z. 1995: Glasfunde aus Mikulčice. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice* I. Daim, F. – Poláček, L. /eds./: *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 2, 83–112. Brno.
- Himmelová, Z. 2000: Nálezy skla z Milulčic (okr. Hodonín). In: Černá, E. – Frýda, F. – Špaček, J. /ed./: *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla*. Čelákovice, 85–99.
- Hlaváč, J. 1988: *Základy technologie silikátů*. Praha.
- Hrala, J. 1985: Hánín – hradiště libického zázemí a kolínská aglomerace. *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 39, 45–50.
- Hrubý, V. 1955: *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách*. Praha.
- Isings, C. 1957: *Roman Glass from Dated Finds*. Groningen – Djakarta.
- Jelovina, D. 1986: Mačevi i ostruge. Karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih archeoloških spomenika – Schwerter und Sporen. *Karolingischer Formgebung in Museum kroatischer archäologischer Denkmäler*. Split.
- Košta, J. 2010: Etnická identita či kulturní kontakty? Příspěvek k problematice interpretace cizích prvků v pohřební kultuře české raně středověké společnosti. In: Dzieduszycki, W. – Wrzesiński J. /eds./: *Tak więc po owocach poznacie ich*. *Funeralia Lednickie* 12. Poznań 2010, 135–148.
- Košta, J. – Hošek, J. 2008: Zbraně z knížecího hrobu z 9. století v Kolíně z pohledu archeologie a metalografie. *Acta Militaria Mediaevalia* 4, 7–37.
- Košta, J. – Tomková, K. 2011: Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu. *Památky archeologické*, 307–354.
- Košta, J. – Tomková, K. – Hulínský, V. – Zavřel, J. 2011: G-korálky v raně středověkých náhrdelnících z Čech v kontextu evropské sklářské produkce přelomu 9. a 10. století. *Archeologické rozhledy*, 586–607.
- Koula, J. 1883–1888: *Památky umělecko-průmyslové v Čechách. Sešit II. – Denkmäler des Kunstgewerbes in Böhmen. Heft II*. Praha.
- Kouřil, P. 2005: Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzen und Sporen des Typs Biskupja-Crkvina aus Mährischen Nekropolen. In: Kouřil, P. (Hrsg.): *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno, 157–191.
- Krumphanzlová, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů v 9.–11. věku v Čechách. *Památky archeologické* 65, 34–110.
- Lutovský, M. 1987: Pokus o rekonstrukci původního vzhledu kalicha z kolínského knížecího hrobu. *Časopis Národního muzea, řada historická* 156, 10–20.
- Lutovský, M. 1994: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 48, 37–76.
- Lutovský, M. 1997: *Hroby knížat. Kapitoly z českých dějin a hrobové archeologie*. Praha.
- Lutovský, M. 2006: Kolín 1984: nejvýznamnější hrobový nález českého raného středověku. In: Sommer, P. /ed./: *České země v raném středověku*. Praha, 213–231.
- Lutovský, M. – Pejša, L. 2008: Kolínský knížecí hrob na stránkách pamětní knihy města

- Kolína, *Archeologie ve středních Čechách* 12, 625–644.
- Marušič, B. 1960: Istria v ranom strednjem vjeku. Pula.*
- Mendera, Maria 2002: Glass production in Tuscany 13th to 16th century: the archaeological evidence. In: Veckmann, J. /ed./: Majolica and Glass. From Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th-early 17th century. Antwerpen, 263–294.*
- Müller-Wille, M. 1976: Das Bootkammergrab von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 8. Neumünster, 1–176.*
- Newby, M. S. 1991: The Glass from Farfa Abbey: an interim report. In: Journal of Glass Studies 33, 32–41.*
- Novotný, B. 1963: Výzkum velkomoravského hradiště „Pohansko“ u Nejdku na lednickém ostrově. Památky archeologické 54, 27–63.*
- Petersen, J. 1919: De norske vikingsverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Videnskapssekapets Skrifter, Historisk-Filosofisk Klasse II, 1. Kristiania.*
- Petersen, J. 1940: Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Part V. British antiquities of the Viking Period, found in Norway. Oslo.*
- Piř, J. L. 1892: Dvojité hrob v cihelně p. Součka v Kolíně. Památky archeologické 15, 715–728.*
- Pöche, A. 2005: Perlen, Trichtengläser, Tesserae. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 44. Schwerin.*
- Prářek, J. V. 1892: Archeologický nález kolínský a otázka hrobu Prokopa Holého. Osvěta 22, 740–755.*
- Profantová, N. – Frána, J. 2003: Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě. Archeologické rozhledy 55, 47–58.*
- Sanke, M. – Wedepohl, K. H. – Kronz, A. 2002: Karolingerzeitliches Glas aus dem Kloster Lorsch. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 30, 37–75.*
- Schneider, L. 1882: Ueber das Grab des Taboritenführers Prokop. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Jahrgang 1882, 94–96.*
- Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku. Obzor prehistorický 4, 160–194.*
- Sklenář, K. 1985: Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850, Časopis národního muzea, řada historická 154, 61–81.*
- Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde, Praha.*
- Sommer, P. 2001: Duchovní svět raně středověké české laické společnosti. In: Sommer, P.: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha, 133–166.*
- Staššiková-Štukovská, D. — Ungerman, Š. 2009: Sklené korálky z včasnostredovekého pohrebiska v Dolních Věstoniciach. In: Dresler, P. — Měřinský, Z. /eds./: Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana – Supplementum 2. Brno, 136–149.*
- Staššiková-Štukovská, D. – Ungerman, Š. 2009a: „Olivovitě“ korálky – terminologické poznámky a makroskopické pozorovania nálezov z pohrebiska v Dolních Věstoniciach. Štúdijné zvesti 45, 39–63.*
- Stephuhn, P. 1999: Der mittealterliche Gniedelstein: Glättglas oder Glasbaren? Zu Primärfunktion und Kontinuität eines Glasobjekts von Frühmittelalter bis der Neuzeit. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 68, 113–139.*
- Stephuhn, P. 1998: Die Glasfunde von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 32. Neumünster.*

Stern, E. M. 2010: Medieval glass from the Athenian agora (9th–14th c.) and some thoughts on glass usage and glass production in the Byzantine Empire. In: Drauschke, J. – Keller, D. /eds./: Glass in Byzantium – production, usage, analyses. – Glas in Byzanz – Produktion, Verwendung, Analysen. Mainz.

Šafránek, J. 1881: O pohřebišti a podobě kněze Prokopa Velikého. Pardubice.

Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebišťe na Staré Kouřimi. Památky archeologické 50, 353–506.

Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.

Tomková, K. 2007: Olivovité korálky v Čechách z pohledu dějin jejich studia. Archeologie ve středních Čechách 11, 531–548.

Tomková, K. – Hulínský, V. – Košta, J. v tisku: Olivovité perly a jejich chemické složení. In: Historické sklo 5.

Tvrđík, R. 2007: Hánin mezi Libicí a Malínem. In: Slavníkovci v českých dějinách. Antiqua Cuthna 2. Praha, 88–92.

Ungerma, Š. 2009: Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. In: Maříková-Vlčková, P. – Mlynářová, J. – Tomášek, M. /eds./: My Things changed Things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity and the Middle Ages. Praha, 224–256.

Valentová, J. - Tvrđík, R. 2004: Předlokační osídlení Kolína. Archeologie ve středních Čechách 8, 547–583

Vávra, J. 1864: V Kolíně dne 18. dubna (Dopis o nalezených starožitnostech). Beseda 1/22, 173.

Voss, H. 1884: Gräberfunde (Silbergegenstände) von Kolin in Böhmen. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Jahrgang 1882, 207–208.

Wamers, E. 1991: Pyxides imaginatae. Zur Ikonographie und Fuktion karolingischer Silberbecher. Germania 69, 97–152.

Wamers, E. 1994: König im Grenzland. Neue Analyse des Bootkammergrabes von Haiðaby. Acta Archaeologica 65, 1–56.

Wamers, E. 2005: Die Macht des Silbers. Karolingische Schätze im Norden. Regensburg.

Wedepohl, K. H. 2003: Glas in Antike und Mittelalter. Geschichte eines Werkstoffs. Stuttgart.

Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. 2000: Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart.

Wolfram, H. 2001: The creation of Carolingian frontier-system c. 800. In: Pohl, W. – Wood, I. – Reimitz, H. /eds./: The transformation of frontiers from Late Antiquity to the Carolingians. Leiden – Boston – Köln, 233–245.

Resumé

Among the objects from the double burial of man and woman from Kolín from the 9th century were found three glass beads (H1-55130 – H1-55132; obr. 6) and two glass vessels – shallow bowl (H1-55105; obr. 3, 4) and small beaker (H1-55106; obr. 3, 5) decorated by net made out of the fused glass fibers. On the basis of the old documentation of the artifacts can be stated with great probability that in the grave were found one or two more small beakers of similar shape, size and decoration as the preserved object. As for the position of the glass vessels in the grave, their relation to one of the dead or to other artifacts, these questions remain unresolved.

The chemical composition of the vessels from Kolín is very similar. They were made of sodium-calcium-silicon natron glass with slightly higher K₂O content, lower Na₂O content

and higher CaO content. As for the shape and decoration of the goblet, there are several analogies in Europe of the 7th to 10th century (*mapa 1*), also in the regions nearby to Bohemia (Moravia, Slovakia). The bowl was an unique artifact in the period under study, without direct analogies. Bowls of similar shape rarely appeared in various parts of Europe from the beginning of the Christian Era until the Middle Ages. It is not possible to ascertain the provenance of the vessels with certainty, but with great probability we could name some center of Central-Western or North-Western Europe. The distribution of findings of glass vessels in Central-Eastern Europe in the period under study proves the fact that these were highly valued imports, rare even among the elites. More intense appearance in settlements we only find in central localities of Great Moravia. Glass vessels were not even part of standard equipment objects. The understanding of the symbolic importance of placing the glass vessels to the burial of Kolín is not possible without taking into account other vessels from the burial – in the first place the silver, gilded chalice and bronze bowl (fig. 7, 8). The article presents several interpretations of these vessels, aiming to open space for further scientific discussion.

All three glass beads are of dark blue color and belong to the so called olive beads. These are elongated, ellipsoid beads segmented lengthways into three to five ribs. The glass was wound up over thin copper tube. In details the beads from Kolín are different: the bead H1-55130 (obr. 6/1) is of five folds, the bead H1-55131 (obr. 6/2) is unique because of its spirally curved ribs. There are also substantial differences in the composition of natron glasse used for the beads. The Na₂O content of particular beads varies significantly. and the bead H1-55132 (obr. 6/3) is unique because of high PbO content. Therefore, there is a possibility that beads from various sources were used for the necklace. The olive-shaped beads we could define as Central-European type dated almost exclusively to the 9th and 10th century, the highest number of findings is from Central Bohemia. (*mapa 2*). The beads were placed to the grave as part of the necklace that probably also contained metal pearls and amulet case (*kaptorga*); close analogies to such female decorations could be found at nearby burial ground of Stará Kouřim.

(English by Markéta Křížová)

Analyza skleněných korálek z mohylových pohřebišť metodou EPMA*

ZUZANA CÍLOVÁ – MARIKA TISUCKÁ

ABSTRACT: Analysis of the glass beads from barrows through the EPMA method.

Aim of the project was to examine chemical composition of chosen glass objects from the cemetery of Tumulus culture at Hvožd'any (Tábor district, CZ) and Sepekov (Písek district, CZ). Artefacts were found in barrows during excavation J. L. Píče's in 1894 and in 1899. Finds come from the collection of the National Museum in Prague.

KEY WORDS: glass bead, chemical composition, Bronze Age

CONTACTS: Ing. Zuzana Cílová, Ph.D., Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Fakulta chemické technologie, Ústav skla a keramiky, Technická 5, 166 28 Praha 6; Zuzana.Cilova@vscht.cz
Mgr. Marika Tisucká, Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea, Vínohradská 1, 115 79 Praha 1; Marika_Tisucka@nm.cz

„Barevné tyto perle jsou patrně původu egyptského, i jest záhadou, jak tyto perle s bronzou rázu poměrně tak starého pohromadě se u nás vyskytly, když i v alpských zemích skleněné perle v době tak zv. Hallstattské dosti jsou vzácné” (Píč 1896, 4).

Citované zamyšlení J. L. Píče nás vedlo k položení si obdobné otázky. Z tohoto důvodu byl na skleněných artefaktech z mohylového pohřebiště ve Hvožd'anech (okr. Tábor) a v Sepekově (okr. Písek), nyní uložených ve sbírkách Národního muzea, proveden chemicko-technologický průzkum zaměřený především na chemické složení skel.

Popis nálezových situací a nálezů

První analyzovaný artefakt – korálek (inv. č. 57465) pochází z mohyly 2 na pohřebišti ve Hvožd'anech (les Hemery, trať Hošková), která byla zkoumaná J. L. Píčem v roce 1894. Podle popisu terénní situace byl pod kuzelem mohyly na původní zemi odkryt vlastní pohřeb, popeliště se spálenými kůstkami (žárový pohřeb) a milodary. Byla zde nalezena bronzová jehlice s kulatou plochou hlavicí zdobená rýhami (inv. č. 57460), 2 bronzové náramky, ploché, zdobené rytými půlobloučky (inv. č. 57461–2), 2 bronzové tyčinkovité tordované náramky (inv. č. 57463–4) a náhrdelník sestavený ze zlomků bronzové spirálovité rourky a ze 2 skleněných korálů, větší tmavomodrý s malou dírkou k provléknutí

* Práce je výstupem projektu Grantové agentury UK č. 48009 řešeného na FF UK.

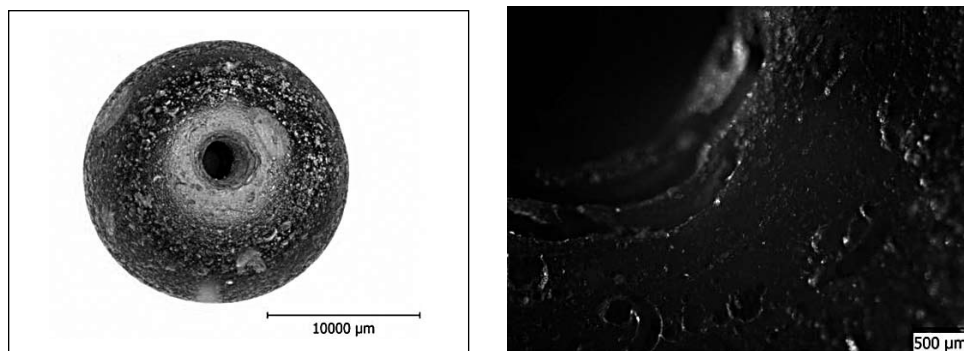
(inv. č. 57465) a menší tmavozelený (dnes nezvěstný) (*Pič 1896*, 4, Tab. I.: 8, 11, 12, 13, 22, Tab. II.:5, *Pič 1900*, 32, 150). Z původně zmiňovaného náhrdelníku se odchovala pouze větší kulatá tmavomodrá skleněná perla o průměru 17 mm (inv. č. 57465). Korálek lze podle dostupných informací o nálezových souvislostech a dochovaných nálezech datovat do střední doby bronzové do období mohylové kultury.

Druhý analyzovaný předmět je kulovitý, příčným otvorem opatřený skleněný korálek jasně modré barvy o průměru 7 mm (inv. č. 48485), který byl podle inventárních záznamů v NM nalezen v mohyle 13 na pohřebišti v Sepekově, zkoumané J. L. Pičem v roce 1899 (*Pič 1900*, 152–153; *Dubský 1949*, 100). Bližší nálezové okolnosti však nejsou známy.

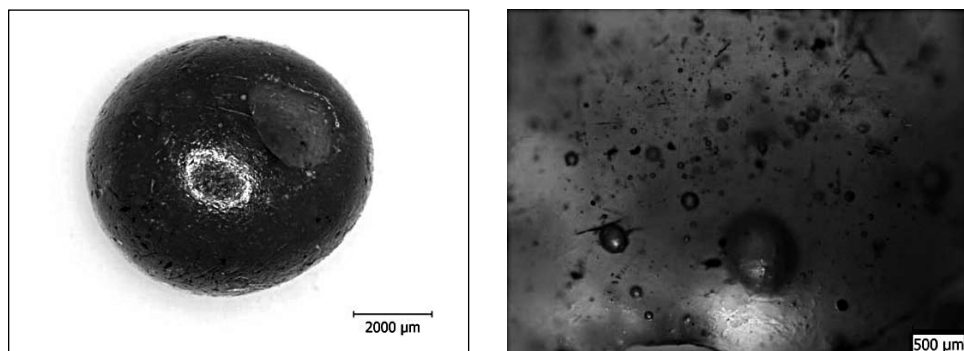
Použité analytické metody

Základní analýza korálek byla zaměřena na: (a) studium jejich povrchu, resp. míry korozního poškození a (b) hodnocení samotné hmoty skla. Toto hodnocení bylo provedeno pomocí optických mikroskopů (OLYMPUS SZX9 a OLYMPUS BX60), pro záznam digitálního obrazu byl použit program – QuickPHOTO Industrial 2.3.

V dalším kroku bylo měřeno chemické složení skel metodou EPMA. Vzorky byly měřeny rastrovacím elektronovým mikroskopem Hitachi S-4700 vybaveným SDD (silicon drifted detector) detektorem fotonů. Získaná spektra byla vyhodnocena a převedena na koncentrace pomocí bezstandardového korekčního programu ZAF. Z důvodu odstranění případné korozní vrstvy či nečistot usazených na/v povrchu vzorků byly korálky ve vhod-

Obr. 1. Hvožd'any, korálek inv. č. 57465 a) celkový pohled, b) detail, důlky způsobené zřejmě vlivem korozního působení okolí.

Obr. 2. Sepekov, korálek inv. č. 48485 a) celkový pohled, b) nehomogenita ve skle korálku.

ném místě nabroušeny; na takto vzniklých ploškách probíhalo měření. Měření bylo provedeno na Ústavu skla a keramiky (VŠCHT Praha).

Hodnocení homogenity skla a stavu povrchu korálků

Studované korálky nejeví výraznější korozní napadení, především u korálku ze Sepekova s inv. č. 48485 nebyla vizuálně patrná korozní vrstva, v případě korálku z Hvožd'an (inv. č. 57465) byly popsány drobné rýhy a důlky přítomné na povrchu ve větší míře. K některým poškozením mohlo jistě dojít během uložení korálků v prostředí, kde na jejich povrch působily spíše mechanicky okolní faktory. Důlky, které se často u historických skel jako projevy koroze vyskytují, jsou zachyceny na *obr. 1:b*. Tyto projevy jsou výsledkem interakce skla s okolním prostředím, kdy dochází k reakcím typickým pro korozi skla. Jedním z faktorů, který ovlivňuje tento komplexní proces je chemické složení skla. Sodná historická skla bývají odolnější než draselná skla a obecně vysoké hodnoty SiO_2 mají pozitivní vliv na chemickou odolnost skla. To se ukázalo i v našem případě, kdy hodnoty SiO_2 dosahují až 65 hm. %, ve srovnání např. se skly vrcholného středověku, u kterých bývá korozní napadení mnohem výraznější, jsou obsahy SiO_2 do 60 hm. % a navíc se v případě středoevropských skel jedná právě i o skla draselno-vápenatá.

Při hodnocení homogenity skla byly již na první pohled v korálku s inv. č. 48485 patrné nehomogenity (*obr. 2:b*). To naznačuje, že výrobní podmínky nebyly optimální – nedošlo zřejmě k dokonalému protavení surovin, čerění skla (naznačuje přítomnost bublinek), popř. mohlo dojít ke krystalizaci skla.

Hodnocení chemického složení skla korálků

Na základě chemického složení korálků (*Tab. 1*) lze konstatovat, že se jedná o sodno-vápenatá skla, ve kterých je přítomen i K_2O v množstvích nad 2,5 hm. %. Korálek z Hvožd'an lze podle obsahů oxidu draselného, sodného a hořečnatého zařadit do skupiny skel v literatuře označované jako HMG.¹ Tento typ skla byl rozšířen v době bronzové v západním Středomoří; v Itálii, středním Německu a Francii. Výrobní centra nejsou známa, ale předpokládá se, že pochází z oblasti Blízkého východu (*Arletti 2010*).

V práci (*Polikreti 2011*) jsou charakterizovány pro LBA² skla tři následující skupiny. Skla první skupiny obsahují vysoké množství K_2O a reprezentují tzv. *mixed-alkali glasses*, druhá skupina se vyznačuje nízkým obsahem K_2O a skla jsou označena jako *plant-ash glasses*, do třetí skupiny lze zařadit skla s velmi nízkým obsahem K_2O – *natron glasses*. Pro *plant-ash glass* je uváděno (*Polikreti 2011*) následující typické složení: 63–68 % SiO_2 , 12–18 % Na_2O , $\text{K}_2\text{O} > 1,5$ % (a nižší než obsah MgO), 4–9 % CaO . Těmto kritériím vyhovuje korálek z Hvožd'an. Avšak evropská LBA skla se řadí do první skupiny – *mixed-alkali glasses* (nalezena v Irsku, Anglii, Francii, Německu, Itálii a v mykénském Řecku). Chemické složení těchto skel je popisováno takto: 73–76 % SiO_2 , 4–12 % Na_2O , 5–13 % K_2O (a vyšší než Na_2O), 2–4 % CaO a $\text{MgO} < 0,5$. Korálek ze Sepekova se nám na základě dostupné literatury blíže zařadit nepodařilo.

¹ HMG – high magnesium glass (*Arletti 2010; Angelini 2003; Angelini 2004*).

² LBA – Late Bronze Age (15.–14. stol. př. n. l.).

Tab.1 Výsledky analýz složení skla korálek z Hvožd'an a Sepekova, (hm. %)

Korálek	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	Cl	K ₂ O	CaO	TiO ₂	MnO	Fe ₂ O ₃	CuO	Na ₂ O/K ₂ O
inv. č. 57465 Hvožd'an	20,97	3,45	1,59	63,08	0,13	0,46	0,90	2,63	5,48	0,01	0,00	0,51	0,76	7,97
	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	Cl	K ₂ O	CaO	TiO ₂	MnO	Fe ₂ O ₃	CuO	
inv. č. 48485 Sepekov	14,92	1,67	1,00	65,68	0,13	0,23	1,01	6,13	6,37	0,24	0,20	0,92	1,49	2,43

Suroviny použité při výrobě korálek

Pro výrobu historických sodných skel se v literatuře uvádí dvě základní suroviny vnášející alkálie – natron a popel pouštních nebo mořských rostlin. V případě, kdy byl použit popel rostlin jako zdroj alkálií, bývají ve skle přítomny kromě sodíku prvky jako hořčík, draslík, fosfor a další. Popely bohaté především na obsah sodíku byly používány při výrobě fajáns, později skla, v oblasti Blízkého východu a Egypta již od 4. tisíciletí př. n. l. a popely rostlin (obsahující sodík a ve větší míře i draslík) byly obdobně využívány v západní Evropě během 2. tisíciletí př. n. l. až do 1. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. (Tite 2006). Počátkem 1. tisíciletí př. n. l. byly popely bohaté na obsah sodíku nahrazovány přírodním minerálem natronem, který byl používán při výrobě skla v oblasti Levanty a Egypta. Následně, v období 5. stol. př. n. l., došlo k rozšíření používání natronu ve sklářské výrobě i v dalších oblastech (především západně od řeky Eufrat) a v římské době se jako tavivo při výrobě skel, která se rozšířila po celé Evropě, používal především právě natron³ (Shortland 2006, Tite 2006).

Podle celkového složení skla lze však usuzovat, že pro oba studované typy korálek byl při výrobě použit popel rostlin. Pokud použijeme poměr oxidů Na₂O/K₂O uváděný v literatuře (Angelini 2004, Tite 2006, Rehren 2008) zjistíme, že se svým složením korálky studované v této práci mezi sebou výrazně liší. Lze tedy usuzovat na určitou variabilitu použitých popelů.⁴

Modré zabarvení obou korálek je dáno oxidem měďnatým; do jisté míry může barvu skla ovlivnit i přítomné železo. O významu mědi při barvení skel v období střední doby bronzové se zmiňují i autoři v práci (Drahotová 2005, Hartmann 1997).

Závěr

Nález skleněných korálek střední doby bronzové jsou v Čechách velmi vzácné – 11 artefaktů. Korálky jsou zaoblené či čokkovité, někdy kroužkovité, ze světle modrého, modrozeleného a azurově modrého skla, průsvitného i opakního. Jsou větší než starší korálky z prostředí únětické kultury a jsou technologicky vyvinutější, poprvé se v Čechách setkáváme s korály vyrobenými z pravého skla (Venclová 1990, 122). Skleněné perly jsou dochovány převážně v ženských hrobech (Probst 1996, 37; Mühlendorfer 2000, 155). Podle chemického složení korálek studovaných v rámci této práce, které v obou případech ukázalo podíl popelu rostlin použitého při jejich výrobě, lze usuzovat, že především korálek

³ Pro natronová skla jsou charakteristické obsahy oxidu hořečnatého (MgO) a draselného (K₂O) do 1,5 hm. % (Shortland 2006, Freestone 2003).

⁴ Hodnoty poměru Na₂O/K₂O u korálku z Hvožd'an jsou v dobré shodě se závěry práce o složení popelů používaných při výrobě skla (Tite 2006).

z Hvozďan mohl být vyroben ze skloviny používané v době bronzové. Uvedené analýzy rozšiřují naše poznatky o více než vzácných skleněných korálcích střední doby bronzové v Čechách.

Seznam literatury

- Angelini, I. et al. 2004:* Chemical analyses of Bronze Age glasses from Frattesina di Rovigo, Northern Italy, *Journal of Archaeological Science* 31, 1175–1184.
- Angelini, I. – Artioli, G. – Bellintani, P. – Polla, A. 2003:* Protohistoric vitreous materials of Italy: from early faience to final Bronze age glasses, *AIHV Annales du 16e Congres*, 32–36.
- Arletti, R. et al. 2010:* The first archaeometric data on polychrome Iron Age glass from sites located in northern Italy, *Journal of Archaeological Science* 37, 703–712.
- Drahotová, O. a kol. 2005:* Historie sklářské výroby v českých zemích, I. díl – Od počátků do konce 19. století, *Academia*, Praha.
- Dubský, B. 1949:* Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Freestone, I. C. – Leslie K. A. et al. 2003:* Strontium Isotopes in the Investigation of Early Glass Production: Byzantine and Early Islamic Glass from the Near East, *Archaeometry* 45, 19–32.
- Hartmann, G. 1997:* Chemistry and Technology of Prehistoric Glass from Lower Saxony and Hesse, *Journal of Archaeological Science* 24, 547–559.
- Mühldorfer, N. 2000:* Bronzezeitliches Glass. In: N. Mühldorfer – J. P. Zeitler (hrsg.), „Mykene – Nürnberg – Stonehenge“ - Handel und Austausch in der Bronzezeit, *Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg V., Band 43, Nürnberg*, 145–156.
- Piř, J. L. 1896:* Mohyly Bechyňské, *Památky archaeologické* 17, 1–18.
- Piř, J. L. 1900:* Mohyly na Chlumu u Podboře, *Památky archaeologické* 18, 423–428.
- Piř, J. L. 1900:* Starožitnosti země české I. Čechy předhistorické sv. 2. Pokolení kamených mohyl. Praha.
- Polikreti K. et al. 2011:* XRF analysis of glass beads from the Mycenaean palace of Nestor at Pylos, Peloponnesus, Greece: new insight into the LBA glass trade, *Journal of Archaeological Science* 38, 2889–2896.
- Probst, E. 1996:* Die Hügelgräber-Kultur. Eine Kultur der Bronzezeit vor etwa 1600 bis 1300/1200 v. Ch. *Norderstedt*.
- Rehren, Th. 2008:* A review of factors affecting the composition of early Egyptian glasses and faience: alkali and alkali earth oxides, *Journal of Archaeological Science* 35, 1345–1354.
- Shortland, A. et al. 2006:* Natron as a flux in the early vitreous materials industry: sources, beginnings and reasons for decline, *Journal of Archaeological Science* 33, 521–530.
- Tite, M. S. – Shortland, A. – Maniatis, Y. et al. 2006:* The composition of the soda-rich and mixed alkali plant ashes used in the production of glass, *Journal of Archaeological Science* 33, 1284–1292.
- Venclová, N. 1990:* Prehistoric glass in Bohemia. Praha.

Resumé

Artefacts were generally characterized as the soda-lime-silica glass with K_2O content above 2.5 wt. %, coloured by copper. It was possible to identify differences between finds. According to the chemical composition, glass of bead from Hvozďany can be classified

as a high magnesium type (HMG). This glass bead from barrow at Hvožd'any was dated in the Tumulus culture surrounding of the Middle Bronze Age. Glass bead from Sepekov has specific chemical composition (Tab. 1) and no additional determined according to the literature was not possible.

(English by Markéta Křížová)

Zpráva z mezioborového semináře motorismus a šlechta v českých zemích 1894–1945

19. dubna tohoto roku se v Národním technickém muzeu uskutečnil seminář motorismus a šlechta v českých zemích 1894–1945, který byl uspořádán ve spolupráci s Národním památkovým ústavem (ÚOP Liberec) a Společností pro dějiny věd a techniky. Zahájení akce se ujal generální ředitel NTM Bc. Karel Ksandr, za NPÚ ÚOP v Liberci pak náměstek Mgr. Petr Weis. Krátce na to se slova ujal čestný host semináře, první místopředseda vlády a ministr zahraničních věcí ČR pan Karel Schwarzenberg. Účast pana ministra nebyla samoučelná, rodina pana ministra patřila a patří k nejvýznamnějším šlechtickým rodinám v zemi a mimo jiné vynikala i svým kladným a poměrně intenzivním vztahem k automobilům a automobilismu obecně. Panu ministru byla následně představena expozice v dopravní hale, kde mu byl mimo jiné po nedávném restaurování představen vůz Benz 16/40 jeho dědečka Karla V. ze Schwarzenbergu (1886–1914). V sále bylo přítomno i několik dalších čestných hostů z řad české aristokracie, jmenovitě Jerom Colloredo-Mannsfeld, Jan Podstatský-Lichtenstein, Karel Eduard Paar, Josef Emanuel Mensdorff-Pouilly a Gabriela Mensdorff-Pouilly.

Seminář „Motorismus a šlechta v českých zemích“, byl určen pro všechny, kteří se odborně i ze záliby zajímají o dvě zdánlivě naprosto rozdílná témata - historickou dopravní techniku a kulturu vyšší společnosti v první polovině 20. století. Akce byla úvodním mezioborovým setkáním historiků, památkářů, archivářů a muzeologů, na které naváže v průběhu let 2012–2015 cyklus putovních výstav po státních i privátních hradech a zámcích České republiky a vydání reprezentativní monografie s výstavním katalogem.

Šlechtický motorismus u nás zůstává na rozdíl od anglosaských zemí spíše okrajovou kuriozitou, která byla spojována pouze s několika výjimečnými osobnostmi, a na své komplexnější zdokumentování dosud čeká. Spojení staré rodové i nově nobilitované šlechty s automobilismem je pro hodně lidí překvapivé a nečekané, ale při podrobnějším studiu objevíme neznámý „urozený svět techniky“. Svět šlechty byl i na konci 19. století a začátkem století 20. jakýmsi sledem tradičních rituálů. Přesto se do tohoto zaběhnutého rytmu dokázal velmi záhy v mnohých šlechtických rodinách prosadit automobil. Spoluprací Národního památkového ústavu, který je od letošního roku řešitelem vědeckovýzkumného projektu „Každodenní život a kulturní vliv aristokracie v českých zemích a ve střední Evropě v kontextu veřejně přístupných historických sídel ve správě Národního památkového ústavu – instalace, prezentace, aplikace“ a Národního technického muzea, které dlouhodobě dokumentuje dějiny motorismu v českých zemích a má ve svých sbírkách několik unikátních šlechtických vozů, byl položen základ k novému pohledu na úlohu techniky v kultuře sledovaného období. Symbolickými mezníky jsou rok 1894, kdy baron Liebieg podnikl známou první dálkovou jízdu automobilem z Liberce do Gondorfu, a rok 1945,

resp. 1948, kdy nastala faktická likvidace rodové i nobilitované šlechty komunistickým režimem.

Veřejné mínění nebylo automobilismu v jeho počátcích obecně příliš nakloněno, vidělo v automobilu přepychový prostředek zábavy a rozptýlení nejvyšších vrstev, který běžnému člověku přináší spíše škodu a nepříjemnosti. Této výstřednosti nejvyšších vrstev ale svým způsobem vděčíme za mnohé, automobil si nalezl i díky jejich příkladu, zakrátko cestu do duší širokých vrstev obyvatelstva. Veřejnost i odborné kruhy, které nepředpokládaly jeho masový rozvoj, byli zakrátko vyvedeni ze svého omylu, byl to právě automobil, který způsobil dopravní revoluci.

Automobil se vryl do života společností takovým způsobem, že se stal jedním z určujících znaků civilizace. Stal se jednoznačným vizuálním znakem určité doby, citlivým barometrem sociálního klimatu, výrazem míry vkusu, majetku a bohatství jednotlivců, ba i celých států. Automobil udal ve dvacátém století civilizaci strhující dynamiku a rytmus, splynul s ní. Auto se stalo symbolem pokroku a moderní orientace.

Za posledních sto let automobil ovlivnil a stále ovlivňuje život lidí tak, jako málokterý z technických vynálezů. České země si ve společenské recepci automobilu prošly vývojem, který je v mnohém společný všem průmyslově vyspělým zemím střední Evropy a v mnohém velmi osobitý.

Pozornost byla v průběhu semináře věnována jak jednotlivým osobnostem, rodům tak otázkám, které přesahovaly úzce vymezené téma šlechtického automobilismu. Ve svém úvodním příspěvku Mgr. Jiří Křížek ze spolupořadatelské organizace NPÚ představil auditoriu projekt „šlechtického motorismu“. Projekt, ač bývá nespravedlivě obviňován z mytizace šlechty, naopak hodlá zažité mýty a stereotypy bořit. Veřejnost, uvedl Křížek, má všeobecnou představu o tom, jak vypadá zámecký park, málo kdo si však dovede představit, co se skrývá pod pojmem zámecký autopark. Trendem poslední doby je představovat interiéry zámků v podobě, jaké je užívali poslední majitelé. Návštěvnická veřejnost kvituje s povděkem instalace přibližující zázemí zámků v podobě kuchyní, výtahů, telefonů apod. Touto cestou míří i projekt zámeckého autoparku a hodlá obohatit zámecké interiéry i aspektem dopravních prostředků poslední držitelů památkových objektů.

Druhý řečník z hostitelské organizace PhDr. Miloš Hořejš účastníkům semináře rámcově představil aspekty, jaké míní projekt motorismu ve spojení se šlechtou postihnout. Vztah šlechty k automobilismu byl podle vyjádření řečníka mnohovrstevnatý a zahrnuje v sobě jak angažmá šlechticů v prvních automobilových spolcích, účast ve správních radách automobilek, účast s automobily v první světové válce, účast na závodních kláních, nezanedbatelným je však i aspekt ekonomicko-správní, sociální a v neposlední řadě i aspekt genderový.

Následující příspěvky každý svým způsobem postihl část ze zmíněných aspektů a přispěl tak do mozaiky poznání „šlechtického motorismu“. PhDr. Jan Králík, svým příspěvkem Vysoká šlechta na vysokých kolech přiblížil počátky hledání alternativních způsobů dopravy ve spojitosti se zástupci šlechtických rodů. Nejedna z průkopníků „velocipedismu“ později přesedlal právě na automobil.

V dalších dvou přednáškách se shodně oba řečníci Doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc. a Mgr. Otto Chmelík (SOA Litoměřice) věnovali automobilům v životním stylu rodiny Thunů a především osobám Františka a Jaroslava Thun-Hohensteina. Osobnosti místodržitele knížete Františka Thuna, známého především z velkých politických dějin a jeho bratra Jaroslava se ukázaly být velmi ilustrativní pro přístup šlechty v samotných počátcích automobilismu. Další z řečníků Mgr. Jan Němec (SOA Litoměřice – SokA Děčín) se svým příspěvkem „Šlechtici v dobrovolnických automobilových sborech“ přiblížil další důležitý

aspekt, kterým bylo poměrně hojně angažmá šlechticů s jejich automobily na vojenských manévrech během začátku 20. století i v bojových podmínkách první světové války.

Před polední přestávkou a částečně i během ní byli účastníci semináře formou komentovaných prohlídek seznámeni s perlami automobilové sbírky NTM, včetně několika vozů s otiskem původních šlechtických majitelů.

Odpolední blok byl otevřen příspěvkem Mgr. Milana Rudíka (Collegium Bohemicum, o.p.s.), „Automobilklub für Mittelböhmen – Aristokrat mezi autokluby“ ilustrujícím hojnou účast zástupců šlechty českých zemí v automobilových spolcích v počátcích automobilového spolkovnictví. Následoval příspěvek Mgr. Křížka k již v úvodu zmíněné Liberecké podnikatelské a nobilitované rodině Liebiegů, která je svým významem pro automobilismus (nejen v českých zemích) nepřehlédnutelná. Díky dochovaným deníkům Theodora von Liebiega, jež na své důkladné vytěžení doposud čekaly, můžeme rekonstruovat nejen strasti dálkové cesty z roku 1894 do Gondrfu, ale i řadu významných detailů z provozu automobilu v samotných počátcích automobilismu. Další řečník PhDr. Hořejš ve svém příspěvku „Na zámku i velkostatku – automobily Colloredo-Mannsfeldů“ představil na příkladu významné aristokratické rodiny, jejíž minulost i současnost je spojena s českými zeměmi možné způsoby využití automobilu, od reprezentace až pro hospodářské účely. PhDr. Petr Mašek z oddělení Zámeckých knihoven Národního muzea vystoupil se svým příspěvkem s mnohoznačným názvem, „Automobily a motory v zámeckých knihovnách“ přibližujícím informační zdroje automobilistů z řad české aristokracie. Přítomnost motoristické literatury je jednoznačným indikátorem zájmu dané šlechtické rodiny o automobily a může být dalším řešením projektu neklamným vodítkem k dalším výzkumům v rodinných archivech a archivech velkostatků. Mgr. Lukáš Nachtmann (Podnikový archiv Škoda Mladá Boleslav), přiblížil přítomným, jak ostatně výstižně naznačuje název příspěvku „L&K ve službách šlechticů a šlechtici ve službách L&K“, nemalou a obapolnou roli zástupců šlechtických rodin v počátcích automobilky. Mezi členy správní rady tak figurovaly takové osobnosti, jakými byli princ Erich Thurn-Taxis (předseda správní rady), hrabě Johann Ceschi à Santa Croce, hrabě Karel Hoyos, hrabě Alexander Kolowrat, hrabě Luis Podstatzky-Lichtenstein, hrabě Anton Ceschi á Santa Croce či již zmíněný zemský místodržící kníže František Thun-Hohenstein. I mezi zákazníky najdeme rovněž nemalý počet zástupců aristokratických kruhů. PhDr. Jan Hozák (Archiv NTM), v dalším z příspěvků nazvaném „Automobil Benz na Pražském hradě roku 1898“ pomocí epizodního příběhu zdráhavého kupce - Antonína barona z Vlkanova podal poutavý příběh soudní kauzy spojené se samotnými počátky automobilismu v Českých zemích, konkrétně v metropoli království – Praze. Mgr. Jiří Senohrábek (Zámek Loučeň) ve svém příspěvku „Loučeň – zámek plný koní pod kapotou i bez kapoty“ přiblížil úzký vztah loučeňské větve rodiny Thurn-Taxisů k automobilismu, ale i k dalšímu koníčku – dostihovému sportu. O tom, že aristokraté často chápali ve své době letadlo na jakési logické lince ve vývoji osobní dopravy, auditorium přesvědčil Michal Plavec z pořadatelské organizace se svým příspěvkem „Sascha Kolowrat a letectví“. Mgr. Petr Horáček (Univerzita Pardubice) se svým příspěvkem „Automobil v sociálních aspektech české společnosti (1918–1938)“ otevřel blok přednášek věnujících se problematice automobilismu více v obecné rovině, jako jakýsi komparativní pandán k motorismu šlechtickému. V pohledu na automobil z optika sociálních dějin jsme stále ještě za západní historiografií značně pozadu a příspěvek pardubického kolegy, jakož i následujících řečníků, jsou jakousi předzvěstí možného zlepšení. Příspěvek PhDr. Zdeňka Váchy (Archiv NTM), „Motoristická spolková samospráva – známá či neznámá“ se blíže pozastavil nad aspektem zájmové spolkovnictví v oblasti automobilismu a přiblížil přítomným celkovou organizaci automobilových spolků na českém území včetně nejedno-

duché cesty k centralizaci. PhDr. Jan Štemberk, PhD. (Vysoká škola obchodní, Praha), s příspěvkem nazvaným „Rychle a bezpečně. Rovnost nebo privilegia na českých silnicích první poloviny 20. století?“ přiblížil účastníkům semináře (ne vždy) rovnostářský přístup republikánského Československa k automobilistům z různých vrstev. Bylo zajímavé si vyslechnout, že určitá privilegia se již v této době nevztahovala na rodovou či nobilitovanou šlechtu, ale např. na herecké hvězdy. PhDr. Adéla Jůnová z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FFUK přenesla přítomné s příspěvkem „Automobil a cesty do Orientu v 1. pol. 20. století“ až na Blízký východ, přičemž zmapovala několik důvodů, proč se lidé s automobilem vydávali do těchto vzdálených a často klimaticky extrémních končin. Vedle dobrodružných a sportovních výletů byl důvodem i vědecký výzkum a v neposlední řadě reklama z důvodu podpory československého exportu do těchto končin světa. Přednáškové odpoledne uzavřela přednáška PhDr. Pavla Zemana, PhD. (Archiv Kanceláře prezidenta republiky) „Prezidentské vozy na „dvoře republikánském“. Automobil na Hradě“. Jednalo se opět o komparativní přednášku ponechávající účastníky opět v prostředí první republiky a přibližující užití automobilů a vůbec pohled na automobil jako takový ze strany hlavy státu prezidenta Masaryka.

Jako jakési odlehčení přednáškové dne organizátoři semináře na závěr zařadili filmovou projekci dobových dokumentů z automobilistikou tematikou z filmového archivu NTM. Hojná účast (kolem 120 účastníků) potvrdila vysoký zájem odborné veřejnosti o toto témata a netradiční spojení technické problematiky s problematikou šlechtické společnosti. (*Miloš Hořejš*)

